

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

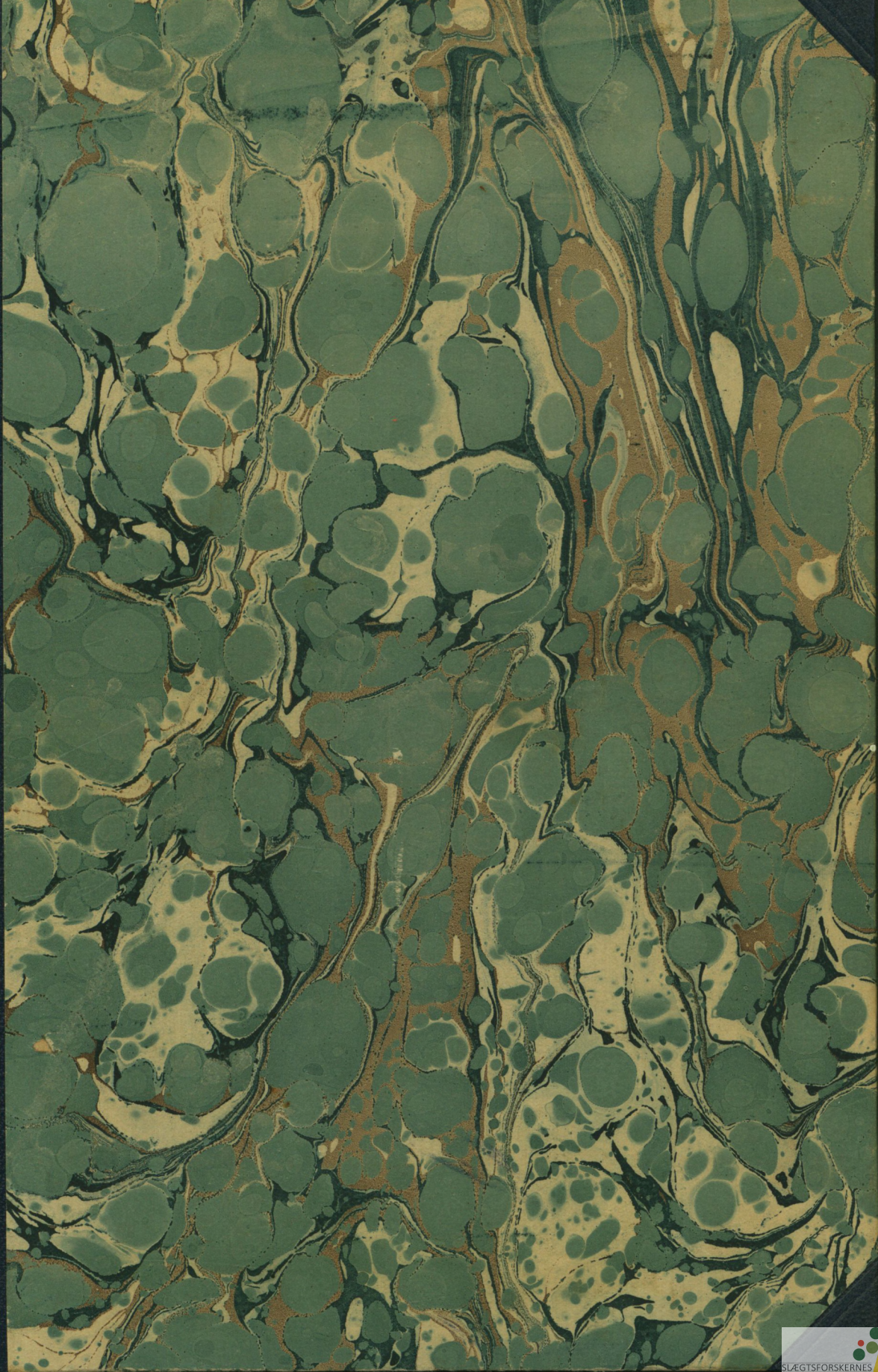
Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

The illustration depicts a woman in traditional Balinese dress, including a colorful patterned strapless top and a blue and white sarong. She is smiling and balancing a large, ornate wooden tray on her head. The tray is overflowing with various tropical fruits, including pineapples, oranges, and apples. The background shows a lush tropical landscape with rolling green hills, palm trees, and a traditional Balinese temple with a tiered roof. In the distance, there are blue mountains under a clear sky. The overall style is that of a classic travel poster or book cover illustration.

AAGE KRARUP **NIELSEN**

MADS LANGE
TIL BALI

*En dansk Ostindiefarers
liv og Eventyr*

GYLDENDAL

MADS LANGE TIL BALI

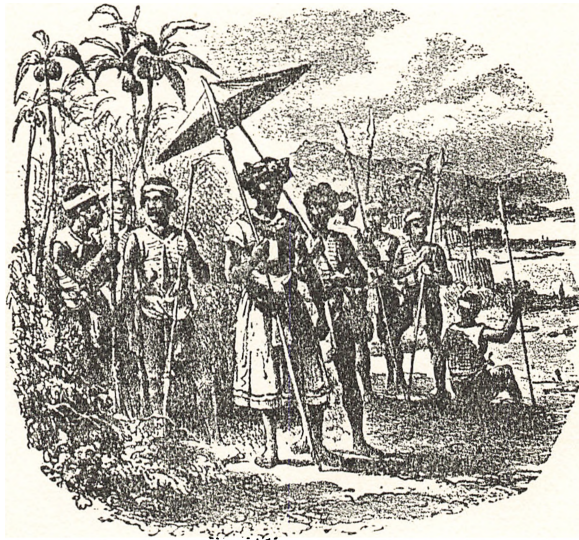
AAGE KRARUP NIELSEN

- EN HVALFANGERFÆRD (1921). 10. Udgave 1948.
- EN ØSTERLANDSFÆRD 1923.
- FRA MANDALAY TIL MOSKVA 1924.
- MADS LANGE TIL BALI (1925). 5 Udgave 1949.
- DRAGEN VAAGNER (1927). Ny Udgave 1932.
- MELLEM KANNIBALER OG PARADISFUGLE 1928.
- I DOKTORBAAD OG KARRIOL (1929). 4. Udgave 1947.
- PERLER OG PALMER 1931.
- FRA MOSKVA TIL PERSEPOLIS. Rejserids fra Sovjetrusland og Persien. (1932). 3. Udgave 1946.
- HELVEDET HINSIDES HAVET. En Straffefanges Optegnelser fra Guyana. (1933). 18. Oplag 1949.
- BLANDT HOVEDJÆGERE I ECUADOR (1934)
8. Oplag 1935.
- MARCO POLOS REJSER. Genfortalt af Aage Krarup Nielsen. (1935). 7. Oplag 1935.
- SOL OVER MEXICO (1937). 7. Oplag 1937.
- ALOHA. En Sydhavsfærd. (1939). 5. Oplag 1947.
- HANS FALK FRA MAKETU. En dansk Sydhavsfarers Liv og Eventyr. 1940.
- LANDET MED DE LYKKELIGE SMIL. (1942). 3. Oplag 1947.
- PAA KRYDSTOGT MOD NY GUINEA. (1944). 3. Oplag 1945.
- FRA EN HELT ANDEN VERDEN. 1946.
- GENSYN MED ØSTEN. (1947). 2. Oplag 1948.

AAGE KRARUP NIELSEN

MADS LANGE TIL BALI

EN DANSK OSTINDIEFARERS
LIV OG ÆVENTYR

KØBENHAVN

GYLDENDALSKE BOGHANDEL
NORDISK FORLAG
1949

COPYRIGHT 1925 BY AAGE KRARUP NIELSEN

—

FEMTE OPLAG

HERMED IALT TRYKT I 38.000 EKSEMPLARER

—

OMSLAGET TEGET AF
SVEND OTTO S.

—

PRINTED IN DENMARK
GYLDENDALS FORLAGSTRYKKERI
KØBENHAVN

Efter Maleri, malet paa Bali af kinesisk Kunstner.

M. J. Laurb

SOLSKINSØEN BALI

Som en Kæde af Smaragder i det blaa Ocean ligger den Stribe af grønne Øer, de smaa Sundaøer, der fra Javas Østspids peger over mod Australien. De ligger saa regelmæssigt paa Række som Sten i et Vadested, som var de slængt i Havet af en mægtig Cyklop, et af Æventyrets og Fortidens Fabelvæsener, der ønskede at bygge sig en Bro fra Verdensdel til Verdensdel.

De store Dampere, der kommer fra Singapore, Batavia, Soerabaya og Massassar paa Vej mellem Europa og Australien, glider overlegent forbi og interesserer sig ikke synderligt for dem. Thi for dem er det blot en Strimmel Sand, som Havet ruller i dovne Dønninger ind imod, med en Bræmme af hvidt Skumsprøjt udenfor, hvor Bølgerne brydes i Brændingen. De sørger for at holde sig i sikker Afstand fra de farlige Klipperev, og Kystlinien med de svajende Kokospalmer og de høje Vulkaners blaagrønne Silhuetter faar atter Lov til at forsvinde i det fjerne. Thi de store Dampere har vigtigere Maal at ile efter: En eller anden Verdenshavn med mægtige Cementkajer og Kæmpekraner, hvor Bjerge af Copra, af Bomuldsballer, af Hvide og Kaffesække venter paa at blive bragt over Havet. Øerne fylder kun saa lidt paa Verdenshandelens store Kort. Men har du Tid til at lytte og Øre for mere end tørre Tal, kan du i Navnenes melodiske Klang og i de nynnende Rytmer høre Vindens Hvisken mellem Palmerne og Bølgenes blide Sang, naar de vugger mod den hvide Strand. Det er Navne som: Bali og Lombok, Sumbawa, Flores og Timor.

De fleste af os har vel ved en eller anden Lejlighed hørt et af disse Navne nævne, uden at forbinde særlige Forestillinger dermed og atter glemt det, thi det er først i den seneste Tid, at enkelte Kunstnere og Forskere af gammel Hindukultur har fundet Vej ned til den lille Æventyrø Bali og har sendt Billeder og Beretninger derfra hjem til Europa.

Engang for Aar tilbage fik jeg tilfældigvis en Samling smukke Billeder fra Bali i Hænde. De fortalte om den Verden af Skønhed, der gemtes paa den lille fjerne Ø ude i det indiske Ocean, hvis Navn jeg aldrig før havde hørt. Det var før, jeg endnu var begyndt at strejfe om i Verden, men Ønsket om engang at

besøge Bali, før Vestens Civilisation fik Tid til at dræbe dens Skønhed og Poesi og udlette den fornemme Kultur, som har faaet Lov til at holde sig uforstyrret her fra ældgammel Tid, blev føjet til de mange Ønsker, som mellem Aar og Dag sejler ud i det Blaa, uden at man tør tro paa, at de nogensinde opfyldes.

Men Skæbnen spiller det sælsomste Puslespil med vore Ønsker og Haab.

Nogle Aar senere gik jeg en Dag under gamle Banyantræer ved Digteren Tagores Skole oppe i Bengalen og lyttede til en ung ungarsk Kunstnerinde, der efter at have rejst gennem mange Egne i Østen havde slaaet sig til Ro her for en Tid, og atter var det den lille fjerne Sunda-Ø, der dukkede frem i hendes malende Skildringer af sine Rejseoplevelser.

Men nu var jeg selv paa Rejse ad de østlige Veje. Bali var ikke længere en Drøm i det Blaa. Jeg vidste nu, at en Dag vilde jeg faa mit Ønske opfyldt.

Et halvt Aar senere gled jeg ombord paa en af »Royal Packets« smaa, velholdte Kystbaade ud fra Soerabaya paa Vej mod mine Ønskers Maal.

Den eneste europæiske Passager paa Damperen foruden mig var en ung Østriger, blot en Snes Aar gammel. Han var det sidste og eneste Skud paa en gammel anset Slægts Stamtræ, der var blevet ribbet for Grene og grønne Skud i det Uvejr, som Verdenskrigen bragte over Østrig: En fint kultiveret Racetype med et af disse sælsomme sammensatte Sind, der rummer baade en Ynglings vege Drømme og en moden Mands Alvor og Nøgternhed, som man Gang paa Gang møder hos den Ungdom, der er vokset op i Krigens Skygge. Han var nu paa Vej til Slægtinge i Amerika for at uddannes i en teknisk Virksomhed, der senere skulde overføres til Østrig. Men paa Vejen mod dette praktiske Maal havde han anvendt de sidste af sine østrigske Milliarder til at lægge Kursen om ad disse afsides Egne. Thi ogsaa han havde hørt om Bali og længtes mod den lykkelige og skønne Ø, hvor Livet gaar sin solbeskinnede, sorgløse Gang, og ingen bekymrer sig om at tælle Timerne og Dagene, og der er Fred til at drømme uforstyrret en Stund, saaledes som han aldrig fik Lov til det derhjemme, hvor Dag efter Dag, Aar efter Aar havde været en Kæde af Død og Sammenbrud, Mismod og Haabløshed.

De samme Længsler havde ført os begge mod disse Kyster, og mens vore Ønskers Baad gled mod den samme Solskinsø, sluttede vi Venskab og blev enige om at slaa Følge under Opholdet paa Bali. Næste Morgen tidlig kastede vi Anker ved Øens Nordkyst ud for Residensstaden Singaradja, og snart efter skød en Sampang, roet af indfødte, med os og vor beskedne Bagage for fuld Fart ind mod Land.

Hvad er det da, der gør denne lille fjerne Ø saa tillokkende og ejendommeligt, frem for nogen anden Ø i det indiske Ocean?

Kunstneren og Digteren vil give deres Svar, Arkæologen sit og Naturforskeren

ren sit. I Virkeligheden er Bali en Tornerosehave, hvor den gamle, fornemme Hindukultur har slumret uforstyrret i Hundreder af Aar, og Efterkommerne af det højtstaaende hinduiske Herskerfolk, som skabte det mægtige hindu-javanske Rige: Madjapahit, har levet videre upaavirket af de Omvæltninger, som først længst har faaet dette Rige til at synke i Grus. Allerede i det 4de eller 5te Aarhundrede e. Chr. naaede Hinduerne Bali, og fra det 8de eller 9de Aarhundrede herskede Hindufyrster paa Bali. Da Muhamedanernes Indtrængen paa Java bragte det hindu-javanske Rige til Fald i Aaret 1475, blev Bali Tilflugtsstedet for Resterne af Hindufolket: Wong Madjapahit, d. v. s. Mændene fra Madjapahit.

Under Halvmaanens Tegn visnede den gamle Hindukultur paa Java. Kun Boroboedoers og Brambanans berømte Tempelruiner staar endnu tilbage og vidner om Fortidens Glans og Herlighed.

Men paa Bali fik hverken Halvmaanen eller Korset Magt. Her værnede et lille, højt kultiveret Folk tappert og pietetsfuldt om de Skatte, de fik i Arv fra deres hinduiske Forfædre, der i en fjern Fortid drog ud fra Forindien.

Balis Guld- og Sølvsmede hamrer den Dag i Dag med nænsom Haand de ældgamle Ornamenter og Mønstre i Smykker og Offerskaale. Under Billedskærernes simple Kniv trylles sælsomme Guder, fantastiske Fabeldyr og smaa, vævre Danserinder frem af de plumpe Træblokke. Paa smaa, simple Vævestole slynger Kvinderne Silketraadene sammen i skønne og fantasifulde Mønstre, eller de forvandler ved en taalmodig, sindrig og dog simpel Proces lange, hvide Bomulds- og Silketøjer til straalende Farvekompositioner, som havde de hentet selve Regnbuen ned fra Himlen og klippet den itu til Lændeskærf og Brystklæde.

De gamle Templer er ikke som saa mange Steder i Forindien blevet til snavsede Samlingssteder for prellende Tiggere og griske Præster. De ligger som fredlyste Helligdomme gemt mellem Palmer, skyggefulde Trækroner og frodige Tropevækster. De er bygget med en fin og fornem Kunstsans, der har forstaaet at afstemme Stil, Ornamenter og Bygningsmateriale efter den omgivne Natur til en inderlig Harmoni.

De religiøse Hensyn og Traditioner gaar som en Ledetraad gennem Balinesernes hele Liv og Færden, deres Pligter og deres Glæder.

Ingen Hændelse i en Balinesers Liv, fra den Dag han fødes til den Dag man smykker hans Kiste til Baalfærden med Blomster og hvidt Lin, er saa ubetydelig, at den kan undvære Gudernes Gunst og intet i Naturen heller.

Derfor vælger selv den fattigste Bonde den bedste Plads paa sin Grund til sit Husalter, planter de smukkeste Blomster og Træer der og ofrer her til den Guddom, under hvis Beskyttelse han staar.

Hver palmesmykket Strandbred, hver Bjergtinde og Dalsænkning, hver Skov eller Bambuslund, hver lille Landsbyflække og hvert Palads har sit Tempel, der paa det inderligste smelter sammen med Naturen. Det ligger aabent for alle og har blot den blaa Himmel eller de gamle, skyggefulde Trækroner til Tag, til daglig fyldt af Stilhed og Fred. Men paa Festdagene straalder det af Farver og myldrende Liv, og Balineserne mangler aldrig Anledning til at fejre Tempelfester. Bali er uhyre rig og frugtbar, og der kræves kun et ringe Arbejde af dens Børn for at leve sorgfrit.

For en Gangs Skyld har Guderne ødslet deres rige Gaver paa et Folk, der ikke forsømmer nogen Lejlighed til af fuldt Hjerte at fejre de gavmilde Guder paa festlig Vis til Gengæld.

Ved enhver religiøs Begivenhed og ved hvert Mærkepunkt i Folkets, Fyrstens, Landsbyens eller det enkelte Menneskes Liv fejres der Glædesfester.

Hvad enten det drejer sig om en religiøs Fest eller en Ligbrænding, der ofte samler i Tusindvis af Deltagere, er den præget af Skønhed og Harmoni. Et gammelt, fornemt Kulturfolks Sans for Farver og Stil afspejles i alt, hvad der foregaar: i Mændenes ranke Værdighed og i de festklædte Kvinders maleriske Dragter, i Dansene og Festspillene, der opføres.

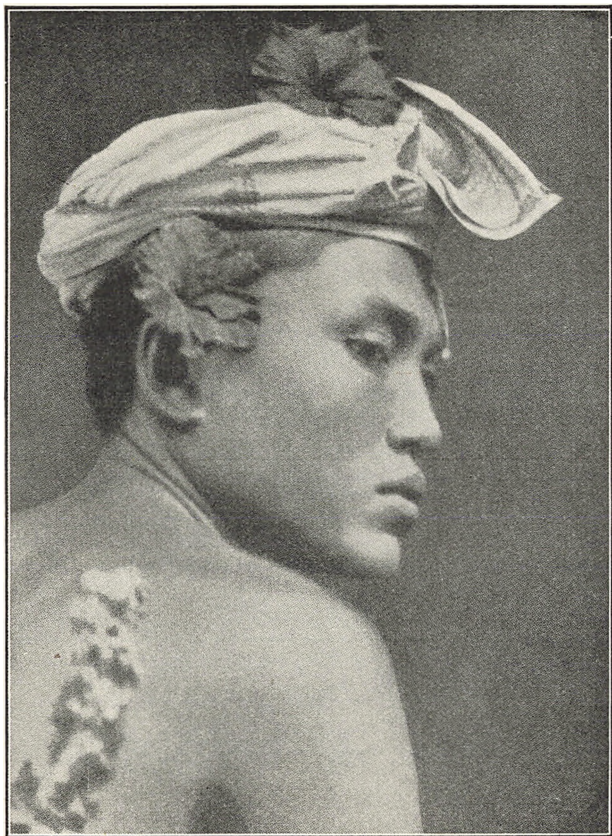
Ud over Landet toner Lyden fra Gamelangens, det balinesiske Orkestres Træspil, Trommer og Fløjter. Alle Veje og Stier fyldes af festklædte Skarer og genlyder af glade Stemmer. I lange Rækker kommer Kvinderne vandrende til Festpladsen, blomstersmykkede og iført deres gamle, kostbare Smykker og svøbt i farvestraalende, silke- og guldindvævede Stoffer, balancerende med svimlende høje Opstillinger — hele Pagoder af Offergaver — paa Hovedet. Det er de pragtfuldeste Frugter, de skønneste Blomster og den fineste Ris af al den Rigdom, der er vældet frem af Balis frodige Jord, man nu bringer tilbage til Guderne, der skænkede det.

Balineserne er delt i Kaster, men kun i de fire oprindelige Hindukaster: Brahmana, Ksatriya, Vaisya og Sudra, svarende til Præster, Krigere, Købmænd og Kunsthaandværkere samt Arbejdere. Man kender ikke til de utallige forskellige Kaster, der har udviklet sig i Forindien, og ikke til det dybe Svælg af Utilnærmelighed, der skiller de indiske Kaster fra hinanden. Ved de balinesiske Tempelfester samles hele Folket, og man kan se en Mand af fornem Kaste vandre venskabeligt Side om Side med en Mand af ringere Kaste uden at ængstes for at besmittes af hans Nærhed.

Hovedparten af Befolkningen er Agerdyrkere, men selv de er Kunstnere i deres Fag. Mestre i at udnytte den frodige Jord og den frugtbare Regn. I talløse Terrasser højt til Vejrs op over Bjergskraaningerne har de anlagt deres Rismarker, udbygget og inddæmmet dem med sindrig og taalmodig Kunst, saa-

Balinesisk Landskab med Bjergskraaninger dækket af Rismarker.

Ung Balineser af fornem Kaste.

Ung Balineserpige.

ledes at Regnvandet i Stedet for at skylle i stride Strømme ned ad Bjergsiderne og rive alt Muld med sig, nu risler i fredelige Kaskader fra Terrasse til Terrasse og efterlader frugtbar Dynd og Slam omkring de spæde Risplanter.

Intet Steds i Verden har dette ældgamle Overrislingssystem naaet en saadan Fuldkommenhed som paa Bali, hvor der to Gange om Aaret kan høstes den fineste Ris, som overhovedet eksisterer. Derfor volder det heller ingen Vanskelighed at skaffe Mad nok til alle Munde til Trods for at Bali, der er knap saa stor som Sjælland, rummer over een Million Indbyggere, og endda er der et stort Overskud til Udførsel fra Øen.

Indtil Hollænderne i Midten af det 19de Aarhundrede begyndte at strække Haanden ud efter den rige og fristende Ø, var Bali delt i otte Fyrstendømmer, hver med sin enevældige Hersker, Efterkommere af de gamle hindu-javanske Fyrsteslægter. Balineserne forsvarede deres Frihed med forbitret Tapperhed, og der behøvedes et halvt Aarhundrede fuldt af blodige Kampe og talrige Militær-Ekspeditioner, før den sidste balinesiske Fyrste, Radjaen Dewa Agoeng til Riget Kloengkoeng, i 1908 bukkede under for den sejrrige hvide Races Overmagt.

Han valgte ligesom en Række af de tidligere besejrede Fyrster at begaa »Puputan«, d. v. s. at gaa frivilligt i Døden med hele sin Slægt, sine Hustruer, Livvagten og alle, der stod Hoffet nær.

Denne frivillige Indvielse til Døden frem for et Liv i Underkastelse og Vanære under nye Magthavere er en ældgammel Tradition i disse Egne af Orienten.

Fyrst Gusti Bagus, en af de faa overlevende af de gamle Herskerslægter, indtager nu Stillingen som den formelle Hersker paa Bali, og er i Balinesernes Øjne stadig Symbolet paa den gamle, hellige Herskermagt, som man i Ærefrygt og dyb Ærbødighed bøjer sig for.

Men Hollænderne er Landets Herrer. Det hollandske Styre har paa mange Punkter bragt bedre Forhold for Befolkningen. De svundne Tiders forbitrede og blodige Krige mellem de forskellige Fyrsteslægter paa Øen, disses Haardhed og Grusomhed, den ubarmhjertige Slavehandel, Menneskeofringer og Enkebrændinger, alle disse grumme og barbariske Skikke, som trivedes Side om Side med en højtstaaende Kultur, er nu forsvundet. Men nogen Omkalfatring af Folkets gamle Traditioner, Sædvaner og Levevis er der iøvrigt ikke sket.

Endnu planter Balineseren sin Ris og pusler med sine Kokos- og Oliepalmer, sine Kaffebuske og Pisangplanter, som Slægt efter Slægt har gjort det gennem Tiderne, og kæler for sine smaa, blanke Heste og de trinde, velplejede lysebrune Køer med de hvide Sokker, den fineste Kvægstamme i hele Østen. Og naar Folket samles ved de store Fester, straalet Solen over de samme funkende

Farver, de samme pompøse Optog, de samme skønne Templer, fyldt med Blomster og Offergaver, og det samme sorgløse og festglade Menneskemylder som for Tusind Aar siden.

Den moderne Kolonidriffs »Velsignelser« har lykkeligvis ikke naaet Bali og forvandlet dets frie uafhængige Beboere til Kulier i Plantager eller Sukkerfabrikker. Balineserne er endnu et velhavende og selvstændigt Folk.

— — —

Den Dag kom altfor snart, da min østrigske Rejsefælle og jeg sluttede vort Ophold paa Bali og tog Afsked med hinanden for at drage videre hver mod sin Verdensdel. Vore Veje har ikke senere krydsedes, og vi har tabt hinandens Spor. Men engang imellem er det vel hændt, at vi i Tankerne endnu engang har sejlet sammen mod Balis lykkelige Kyster med de svajende Kokospalmer langs den hvide Strand og Bølgenes blide og enstonige Sang, naar de vuggedes mod Korallrevene.

Og selv naar mange Aar er gaaet, vil Mindet om Bali endnu leve — Mindet om de tidlige Morgentimers forfriskende Kølighed, naar Kvinderne kom vandrende i lange Rækker ad de smalle Stier mellem Rismarkerne paa Vej til Bazzaren med Kurve bugnende af Bananer, Kokosnødder, af Pomolos, Mangoer, Mangostiner og Oranger balancerende paa Hovedet, høje og ranke med en Dronnings fornemme Holdning og Gang, nøgne til Bæltestedet, mens Solen lyste i Skuldrenes og de runde, faste Brysters bronzebrune Hud.

Ingen Billedhugger kunde ønske sig en mere fuldendt Model end en af disse unge Balineserinder, der spejlede deres slanke Skikkelser i de oversvømmede Rismarkers blanke Vandflader.

Vi vil mindes Turene ind gennem det indre af den lille ParadisØ, ad Veje, der slyngede sig i Zigzag til Vejrs mellem Bjergskraaningernes kunstfærdige Terrasser, de rislende Bjergstrømme med klart og køligt Vand, der slynger deres Sølvbaand ind og ud mellem store Sten og dunkelgrønne, skyggende Tropævekster, hvor Flokke af indfødte, Mænd og Kvinder, bader ligefrem og naturlig sammenblandet.

Balineserne har aldrig Hastværk. De har altid Tid til at sætte Byrderne fra sig, slaa sig ned et Par Timer paa en skyggefuld Plet ved Bredden af saadan en Bjergstrøm og faa sig et forfriskende Bad og en munter Passiar. Heller ikke den fremmede, der gæster Bali, føler Trang til at bekymre sig om Tiden. Hvor mange Timer har vi ikke drevet sorgløst bort mellem Boderne i Balis Bazarer, omgivet af unge, kaade og smilende Kvinder, der gav os gode Raad, naar vi søgte ud Lændeskærf, Saronger og Brysttørklæder af Silke og Bomuldstøjer i de mest fantastiske og straalende Farver, mens vi købslog om alt det, vi ønskede at bringe med os hjem til de Graavejrslande fjernt mod Nord, hvor Menneskene

ikke fatter hvilke Farvesymfonier der kan udpønses i en Palmehytte paa en lille Ø ude i det blaa Ocean, eller med at sidde ved Landsbyens Festplads og se til, naar Balineserne samledes fra nær og fjern for at overvære den mest spændende af alle Folkeforlystelser: Hanekampen, eller lytte til Gamelangens sælsomme og fremmedartede Toner i de stille, kølige Aftentimer, naar de akkompagnerede de smaa smidige Danserinders graciøse og vuggende Bevægelser.

Den højst beliggende Landsby paa Øen hedder Kintamani, og Turen herop til var en af de mange uforglemmelige Oplevelser paa Bali. Fra Højdedraget midt paa Øen, hvor Kintamani ligger, ser man mod Øst Goenoeng Agoengs 10,000 Fod høje Top knejse over Øen og den gamle mægtige Vulkan Goenoeng Batoer, fra hvis Krater hvide Røgskyer Dag og Nat bølger til Vejrs og røber, at den gamle, slumrende Kæmpe endnu er i Live. Han er den lille, smilende Ø's onde og truende Trolld, der Gang paa Gang har spyet sine glødende Lavastrømme ud over Landet, og blot behøver at røre paa sig for at bringe alle til at skælve.

Vender man sig mod Syd, ligger hele Sydbali som en underskøn Have udbredt for Ens Fod, beskyllet af det blaa Ocean ude i det Fjerne.

— — —

Opholdet paa Bali rummede Skønhed og Oplevelser nok til en Æventyrbog for sig, men der kom den Dag, da Solskinsøen selv blev Rammen om et Æventyr, mere sælsomt og forunderligt, end jeg nogensinde drømte om at faa at høre, da jeg første Gang satte Foden paa Balis Jord.

Jo længere man strejfer omkring i Verden, des oftere erfarer man, at selv paa den mest afsides og fjerne Plet af Kloden vil man alligevel møde en Landsmand, der har gaet sine egne Veje, en enlig Pioner, eller i hvert Fald Sporene af ham.

Jeg traf paa Bali en ung dansk Ingeniør Werner Sørensen, der havde tilbragt en Aarrække paa Øen i hollandsk Regeringstjeneste og bl. a. havde udført en Del store, vanskelige Brokonstruktioner der. Vi havde ikke talt længe sammen, før han sagde til mig: »Ved De, at den første Europæer, hvem det lykkedes at faa fast Fodfæste her paa Bali og blive en stor og mægtig Mand paa Øen, var en Landsmand: en ung Styrmand Mads Lange, der for omtrent 100 Aar siden drog ud fra Langeland for at søge sin Lykke i Verden. Han tilbragte omtrent tyve Aar af sit Liv her; og naar De nu kommer ned til Sydbali, vil De der kunne se hans Grav og de sidste Rester af hans Factori og Palads.«

Det var ikke mange Oplysninger, min Landsmand kunde give mig om, hvorledes Mads Langes Liv havde formet sig, men nok til, at der var kastet en Brand i min Sjæl, som ikke lod mig i Ro, før jeg fik mere at vide om den Historie, der knyttede sig til ham.

Jeg besøgte den Egn af Bali, hvor de smuldrende Minder om hans store Virksomhed endnu fandtes, og da jeg tog Afsked med Solskinsøen for at drage videre ad de østlige Veje, gemte jeg i mit Hjerte Ønsket om engang at kunne fortælle Æventyret om »Mads Lange til Bali«.

Denne Bog indeholder den gamle Ostindiefarers begivenhedsrige Levnedsløb, saaledes som det i Virkeligheden har formet sig. Intet er tildigtet og intet er omformet, thi Mads Langes Liv var et af de forunderligste Æventyr, som Skæbnen selv har digtet mere mesterligt, end vi Mennesker formaar.

FRA LANGELAND TIL LOMBOK

Mads Lange fødtes i den lille driftige Skipperby Rudkøbing den 18de September 1807. Fra gammel Tid havde Byen haft en omfattende Søfart. Mange Sejlere havde hjemme her, og Byens gamle, ansete Købmandsslægter forstod sig sædvanligvis lige saa godt paa Skibsfart som paa Handel og havde ofte selv Skibe i Søen og Sønner, der fo'r til Søs.

Ogsaa i Mads Lange var der baade Handels- og Sømandsblod. Hans Fader Lorents Lange var Købmand i Staden, og hans Moder Maren var Datter af en anset og dygtig Købmand Niels Hansen, hvis anden Datter blev Stammoder til en omfattende Gren af den kendte Langelandsslægt: Bay.

De vanskelige økonomiske Tider i Begyndelsen af Aarhundredet havde ramt de ellers saa solide og grundfæstede Handelshuse haardt. I Mads Langes Hjem var der beskedne Kaar, og da der ialt var 10 Børn: 9 Drengene og een Pige, hvoraf de tre var Halvsøskende fra Moderens første Ægteskab, var det intet Under, at Drengene maatte til Søs, saa snart de blev store nok dertil.

Mads Lange blev forhyret med Tremasteren *Norden*, der i Aarene 1824—27 foretog en Række Rejser paa Ostindien. Kaptajnen paa dette Skib hed John Burd. Burd var født af skotske Forældre, vistnok i Danmark, og uddannet i den danske Orlogsflaade. Han var en kæk og energisk Sømand med Vovemod og Æventyrlyst, og det var intet Under, at han og Mads Lange fandt hinanden og oplevede en Række begivenhedsrige Aar sammen ude i Ostindien. Den 16de Juli 1818 blev John Burd forhyret i København med Skibet *Anna Dorothea* som 2den Styrmand med 36 Rdlr. i Hyre om Maanedene og gik til Ostindien. I Juni 1824 blev han Overstyrmand og senere Kaptajn paa Tremasteren *Norden*. Om bord paa dette Skib mødtes altsaa Mads Lange og John Burd og havde god Lejlighed til at lære hinandens Evner og Duelighed at kende og drøfte Fremtidsplanerne og de Chancer, man fik Øje paa under Rejserne paa Indien og Kina. De sidste Rejser med Burd som Kaptajn foretog *Norden* i 1830—31 og forliste da totalt paa Indiens Kyst.

Det var i de Aar, da Asiatisk Compagni realiserede en stor Del af sine Skibe,

og Burd, der havde opnaaet Borgerret i Trankebar, købte 1832 i Indien Briggen *Maria*, der tidligere hed *Sebastian*, og satte den i Kystfart herude med Trankebar som Station. Desuden købte og udrustede han sammen med Kaptajnløjtnant P. S. Kierulff Briggen *Kronborg*, tidligere *Letitia*, samt *Dansborg*.

I 1833 var Burd og Lange hjemme i Danmark. Mads Lange benyttede da Lejligheden til at besøge sit Barndomshjem i Rudkøbing. Det var sidste Gang han saa' sit Fædreland. I de 23 begivenhedsrige Aar, han derefter tilbragte ude i Ostindien, levnedes der ham aldrig Tid til endnu en Gang at sætte Kursen mod de hjemlige Kyster.

I Slutningen af dette Aar stak det fortræffelige Skib *Syden*, bygget af Teaktræ ude i Indien, til Søs fra Altona med John Burd som Kaptajn og Mads Lange som Førstestyrmand, bestemt for Indien og Kina.

Burd og Lange havde allerede tidligere ført dette Skib, der kom til at spille en stor Rolle under deres fremtidige Virksomhed, og hvis Navn vi møder Gang paa Gang, naar det gik haardest til ude i Farvandene omkring Bali. Det var paa 800 Tons og udrustet og bemanded næsten som en Orlogsmand med talrige Kanoner og andre Skydevaaben for at være forberedt paa lidt af hvert.

Paa denne Rejse med *Syden* tog Mads Lange sine tre yngste Brødre med: Hans Lange, der var 20 Aar, Carl Emil, der var 18 Aar, og Hans Henrik, der kun var 14 Aar. Ingen af disse fire kække Brødre, der samtidig drog ud for at søge efter Lykken og Æventyret, vendte mere tilbage, de fandt alle deres Død derude fjernt fra Hjemmet, og da deres gamle Moder døde 1857, var der af de fire kun Hans Lange tilbage, og han døde faa Aar efter. Den yngste Broder, Hans Henrik, mistede Livet som Jungmand paa Burds tidligere nævnte Brig *Maria*, der forliste paa et Skær ved Indiens Kyst. Hele Besætningen med Undtagelse af Kaptajnen og 1ste Styrmand druknede. Carl Emil omkom ved Balis Kyst.

»John Burd var en dygtig og modig Chef, og i sin 1ste Styrmand Mads Lange havde han en Mand, der havde Evne og Vilje til at udføre hans Befalinger. Talrige var de dristige Æventyr, i hvilke *Syden* var indblandet, men det vil føre for vidt at berette om dem her,« skriver senere en af Langes danske Medhjælpere paa Bali: Ludvig Verner Helms. Nu lever der desværre ingen mere, der kan berette om dem, og intet er optegnet herom, det er derfor først i det Øjeblik, at *Syden* sætter Kursen mod Balis og Lomboks Kyster, at Tæppet gaar op for Mads Langes begivenhedsrige Løbebane, saa vi kan følge hans Levnedsløb fra Aar til Aar.

Burd og Lange havde nu dannet et Handelskompagni og fordelt Rollerne saaledes, at Burd skulde varetage Interesserne oppe i Hongkong og Kanton, hvor han etablerede sig, medens Lange skulde skaffe sig Fodfæste paa Lombok, Nabo-

øen til Bali, og oparbejde en Handelsvirksomhed med de indfødte paa disse to rige og frugtbare Øer.

Paa tidligere Togter ud til disse Farvande havde de to Ostindiefarere brugt deres Øjne og Forstand godt og var blevet klar over de glimrende Muligheder, der var her for en dristig Skipper og Handelsmand.

Øernes Beliggenhed var fortræffelig. Gennem det smalle Stræde mellem Lombok og Bali gik Sejlruten fra Singapore, Batavia og Soerabaya ud mod Australien, og paa visse Tider af Aaret valgte Sejlerne fra Europa til Java Vejen Syd om Java og gennem Balistrædet.

Denne livlige Trafik gav forøget Omsætning og let Skibslejlighed for opkøbte Varer. Desuden var det Hvalfangstens gyldne Tid, hvor en Mængde engelske og amerikanske Hvalfangere strejfede rundt i disse Farvande paa Togt efter Spermacethval, og Lombok og Bali var et af de Steder, hvor de lagde ind for at proviantere og handle. Der var trods Øernes tætte Befolkning rigelig Overskud paa Ris, endda af særlig fin Kvalitet til Udførsel, desuden Kvæg, Kaffe, Palmeolie, Krydderier og Tobak. Til Gengæld var der rige Afsætningsmuligheder for Varer fra Europa og Kina: For Bomuldstøjer, Opium, Krudt og Skydevaaben til de stadige Krige mellem de forskellige Fyrstendømmer og paa kinesiske Skillemonter af Bronze, der bl. a. brugtes til Offergaver ved Tempelfesterne og i den daglige Omsætning i Bazarerne.

Al denne Handel havde hidtil været i Hænderne paa kinesiske, arabiske og buginesiske Købmænd, de sidste var et energisk og paagaende Folk af Muhamedanere fra Macassar paa Celebes, der var berygtede som Aagerkarle, Slavehandlere og Sørøvere og forstod at bide sig fast overalt paa Øerne i det indiske Ocean, hvor der var noget at tjene.

Enkelte europæiske Kompagnier fra Batavia og Soerabaya havde drevet lidt spredt Handel paa Øerne, men uden synderlig Held, og ingen havde opnaaet at faa fast Fodfæste der. Der var mange Vanskeligheder og stor Risiko at løbe. Havnene var faa og daarligt beskyttede, Farvandene farlige at færdes i, skjulte Klipper og Skær og stærke Storme truede de Søfarende. Strandede Skuden var man prisgivet, thi efter gammel Skik tilhørte alt Strandingsgods de indfødte Fyrster, og de Skibbrudne maatte være glade ved at slippe derfra med Livet. Selv ude i rum Sø var man ikke sikker, fordi Farvandet vrimlede med buginesiske og kinesiske Sørøvere. Derfor var det ogsaa nødvendigt, at Syden var kraftigt udrustet.

Den indfødte Befolkning var krigerisk og tapper og skulde nok vide at holde fremmede i passende Afstand fra Kysterne, hvis deres enevældige Fyrster gav dem Ordre dertil, og Fyrsterne forstod udmærket godt, hvilken Fare det rummede for deres Uafhængighed, om Europæerne fik Fodfæste paa Øerne. Kun

naar Fyrsterne saa' en særlig iøjnefaldende personlig Fordel derved, saasom rigelige Havne- og Toldafgifter samt en udstrakt, helst evigtvarende Kredit paa alt, hvad de selv købte af Købmanden, kunde der være Mulighed for at faa Tilladelse til at oprette en Handelsstation i Land.

Det var i høj Grad Spørgsmaalet om en personlig Evne til at omgaas de indfødte, sætte sig ind i deres Sprog, Tankegang og Skikke og vinde baade deres Tillid og Respekt, og her viste Mads Lange sig i Besiddelse af ganske særlige Evner.

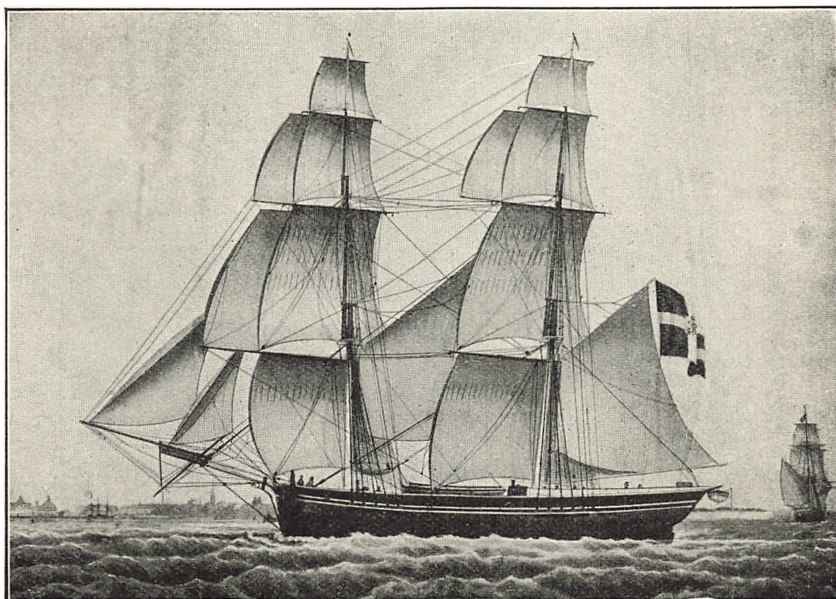
Da Lange omkring 1834 slog sig ned paa Lombok, var der paa denne Ø to Fyrstendømmer: Karangasem Lombok og Mataram. Det førstnævnte Rige var det mægtigste, og det var Fyrsten her, der gav Lange Tilladelse til at bosætte sig i Havnebyen Tandjoeng Karang og mod en aarlig Afgift drive Handel her. I Løbet af kort Tid havde Lange en livlig Virksomhed i Gang og en stor Omsætning med Kina og Singapore. De omsatte Varer transporteredes paa de Skibe, Lange og Burd i Fællesskab ejede, dels smaa Skonnerter og Kuttere til Lokalfart, dels større Sejlere som *Syden* med sine 800 Tons, der førtes af Burd selv, og Barken *Falcon*, der havde 60 Mands Besætning og 12 Kanoner. *Falcon* havde tidligere tilhørt engelsk Ostindisk Compagni og førtes enten af Mads Lange selv eller en af Brødrene, Hans eller Carl Emil, der var fulgt med deres Broder, da han slog sig ned i disse Egne, og delte ondt og godt med ham i de urofyldte og virksomme Aar, som nu fulgte.

Mads Lange blev meget hurtigt Fyrsten af Karangasem Lomboks Fortrolige og Raadgiver i alle Sager. Han blev Havneforpagter og opnaede næsten Monopol paa Handelen paa Lombok. At det drejede sig om en livlig Omsætning og Besøg af talrige Skibe, forstaar man, naar man læser den hemmelige Rapport, som en af den hollandske Regerings Spioner, Pa Djembrong, i 1835 har sendt Residenten i Besuki paa Java om sine Undersøgelser paa Bali og Lombok. Hollænderne var stadig angst for at andre Nationer skulde faa Fodfæste paa disse værdifulde Øer og holdt sig gennem Spioner nøje underrettet om Handelsforholdene og de politiske Forhold der. Residenten i Besuki var den hollandske Embedsmand, hvem Varetagelsen af de nederlandske Interesser vedrørende disse to Øer var betroet, og det var ham, der havde sendt Spionen Pa Djembrong ud.

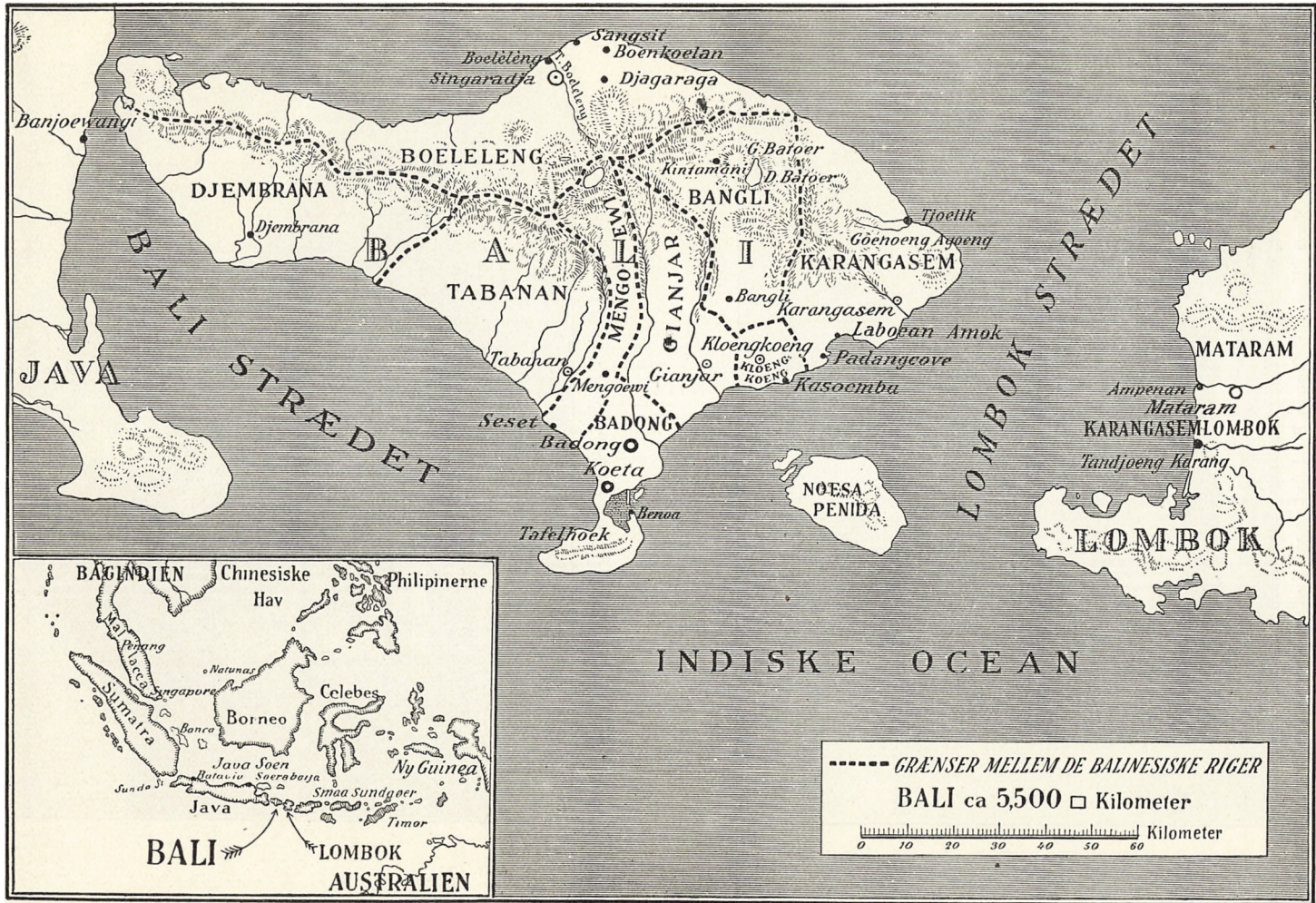
I sin Rapport fortæller denne, at han har besøgt Havnestaden Ampenan paa Lombok, og at der der befandt sig 18 Skibe. Deraf 9 Tremastere, 3 Brigge og 3 Skonnerter. Tre af Skibene var franske, de fleste af de andre gik enten under engelsk eller hollandsk Flag. Alle disse Skibe havde forskellige Varer ombord, saasom Ammunition og Krigsvaaben, Opium fra Bengalen og et stort Parti Bomuldsvarer fra England, samt adskillige Fade med nye »Duiter,« d. v. s. 5 Cents

Gammel Gade i Mads Langes Fødeby Rudkøbing.

Briggen *Maria* tilhørende Kaptajn Burd forliste ved Indiens Kyst, hvorved Mads Langes yngste Broder Henrik druknede.

Kort over Bali.

Mønter eller balinesiske »Pitjes« — 10 Cents. Opium blev dengang solgt for 60 Gylden pr. Balle som Følge af Overflod derpaa. Skibene ladede Ris, og seks af dem havde allerede deres Last inde. I Nabohavnen Tandjoeng Karang laa desuden to Skibe, en Skonnert og en Brig, den sidste under Kommando af Kaptajn King. Denne Kaptajn, fortæller Spionen, var Englænder, og han syntes at være vant til at færdes i dette Land, ligesom han drev en omfattende Handel for egen Regning og for sit Rhederi i Batavia.

Da Spionen senere kom over til Handelspladsen Badong paa Bali, traf han atter der Kaptajn King, der medførte 16 Fade fulde af nye »Duiten«, hvis Cirkulation Fyrsten paa Lombok havde forbudt i sit Land. Disse Mønter blev præget i Singapore og anvendt til Betaling for Ris, Tobak, Olie o. s. v., og det lykkedes King at komme af med dem i Badong, hvor Fyrsten var venligere stemt, saa han gjorde en god Forretning alligevel.

Naar Spionen saa udførligt beretter om Kaptajn King er det ingen Tilfældighed. Han var ligesom Mads Lange en af de Ostindiefarere og Købmænd, som Hollænderne havde i Kikkerten, fordi de var Udlændinge og var dygtige og driftige Folk, hvis Virksomhed kunde krydse de hollandske Handels- og Koloniseringsplaner og maaske henlede fremmede Nationers Opmærksomhed paa disse smilende og rige Øer, som endnu var uafhængige. Derfor var alle Oplysninger om hans Virksomhed betydningsfulde.

George King var som omtalt Englænder, men født i Bengalen. En Tid var han Kaptajn og Parthaver i Handelskompagniet Morgan, King & Co. i Batavia og strejfede rundt overalt i disse Farvande paa sine Handelstogter og havde Smaaboder i Land baade i Macassar paa Celebes, paa Lombok og Bali, men ingen af Stederne fast Station eller Factori. Det var først, da hans Compagni i Batavia i 1834 gik fallit, at han drog paa Æventyr rundt mellem Øerne og prøvede paa at skaffe sig Fodfæste et Sted, der egnede sig til Etablering af en fast Handelsstation for egen Regning.

Mads Lange kendte udmærket godt King og vidste, at der i ham boede en farlig Medbejler og Konkurrent til Fyrsternes Gunst og Magten paa Lombok. Thi King havde mange af Langes Egenskaber: En uforfærdet og erfaren Sømand og Købmand, der ligesom Lange forstod at skaffe sig Indflydelse hos de indfødte Fyrster, og han havde desuden den Egenskab, som paa de Tider og ude i disse Egne havde sin store Betydning: Han var haard og hensynsløs i Valget af sine Midler, medens Mads Lange trods alle Omskiftelser og smertelige Erfaringer aldrig blev mere hærdet i sit Sind, end at han kunde »vise sig godt hjertet indtil Svaghed«, saaledes som Verner Helms udtrykker sig i sin Karakteristik af Lange.

Mads Lange havde et Aars Forspring med Hensyn til Etablering paa Lombok,

og da King i 1835 prøvede paa at opnaa Tilladelse til at slaa sig ned paa Øen, nægtede Fyrsten af Karangasem Lombok, der var under Langes Indflydelse, ham dette, og han maatte opgive det foreløbig. Ligeledes fik han Afslag paa en Ansøgning om at maatte oprette en Sukkermølle paa Øen. Han slog sig en kort Tid ned paa Bali, men havde ikke opgivet sine Planer, og allerede Aaret efter vendte han tilbage og stillede sig denne Gang under Fyrsten af Matarams Beskyttelse, der herskede over det andet af Rigerne paa Lombok, og blev snart dennes Ven og Fortrolige, saaledes at han kom til at spille samme Rolle i Riget Mataram, som Lange spillede i Karangasem.

I 1835 var den gamle Fyrste død, som Lange støttede sig til, men han forstod at vinde den samme Indflydelse over Sønnen, der lod sig udnævne til Konge under Navnet Ratu Gusti Ngurah Pandji, og over dennes Søster, en ejendommelig Kvindeskikkelse, der havde Ord for at være grum, grisk og herskesyg og ganske have sin svage Broder i sin Magt.

I de følgende to Aar arbejdede Danskeren og Englænderen fredeligt omtrent Side om Side paa at sikre og udvide deres Magt, og naar undtages at Langes Factori uvist af hvilken Aarsag nedbrændte til Grunden i 1837, skete der ingen dramatiske Begivenheder i disse Aar. Handelen blomstrede, og mange Skibe kom til Øerne. Langes og Burds store Sejlere *Syden* og *Falcon* var travlt beskæftiget med Farten paa Hongkong, Singapore og andre af de store Handelsbyer.

Hollænderne saa' med stor Betænkelighed, hvorledes saa godt som hele Handelen baade paa Bali og Lombok var i Hænderne paa Danske og Englændere, og Regeringen overvejede, hvorledes man skulde finde en passende Lejlighed til at faa Fyrsterne til at anerkende Hollands Overhøjhed og derved vinde Indflydelse og sikre den rige Handel, som nu gik til Singapore, for Batavia. I 1836 sendte man en Korvet ned for at undersøge Forholdene paa Lombok. I en hemmelig Rapport fra 1837, sendt af selve Generaldirektøren for Finansvæsenet til Generalguvernøren over Nederlandsk Indien, tales der om Kings omfattende Virksomhed, og at han ogsaa har søgt om Land ved Macassar. Og det oplyses, at en Kineser ved Navn Sing Lo, som har været i Tjeneste hos King, kan bruges til Spion og til eventuelt at lægge Hindringer i Vejen for Kings Virksomhed.

En anden interessant Rapport fra 9de Januar 1838 fra Assistentresidenten i Banjoewangi — en Havneplads paa Javakysten lige overfor Bali — til Residenten i Besoeki viser, hvor nøje Hollænderne fulgte alt, hvad der foregik i Langes og Kings Virksomhed paa Lombok.

Heri skynder den hollandske Embedsmand sig at sende sin Overordnede Meddelelse om, at der for faa Timer siden er ankommet en »Langbaad« med

14 Javanesere, ført af Hans Lange — Mads Langes Broder —, der bl. a. medfører Breve fra King til dennes Forretningsforbindelser i Soerabaya og et Certifikat, udstedt af Mads Lange, og at Hans Lange har fortalt ham, hvilke Skibe der for Tiden ligger ved Lombok. *Syden* er kommet fra Hongkong, ført af Burd, og tager nu Ladning ind. *Falcon* ligger i Ampenan for at passe paa Langes Gods, da hans Factori er brændt, samt at et tredie Skib snart skal udsendes til Kina af »denne danske Agent«. Desuden havde King adskillige Skibe i Virksomhed, bl. a. Barken *Plejaderne*. Endelig tilføjes det, at der Nord for Bali skal være set talrige Søroverskibe.

Det Certifikat, Hans Lange medførte, var udstedt af Mads Lange paa Engelsk og lød i Oversættelse saaledes:

Ampenan, den 2den Januar 1838.

Undertegnede Agent her i Ampenan — Øen Lombok — for Captain John Burd, Ejer og Kaptajn paa det danske Skib »Syden«, kræver af enhver, at denne »Langbaad«, tilhørende »Syden« og nu i Færd med at bringe Breve fra Ampenan til Banjoewangi, bestemt til Soerabaya, passerer frit og uhindret.

Baaden er dansk Ejendom og føres nu af min Broder H. Lange.

(signeret) M. J. Lange.

Som Vitterlighedsvidne underskriver:

Chef paa den hollandske Skonnert *Monkey*

J. F. F. Thierbach.

Man aner i denne myndige Skrivelse Manden, der er vant til at befale, og den har i hvert Fald interesseret Hollænderne saa meget, at dens Ordlyd endnu findes opbevaret i Regeringens Arkiver.

Den hollandske Embedsmands Rapport viser desuden, at Forholdet mellem King og Mads Lange paa dette Tidspunkt dog maa have været ret venskabeligt, naar Hans Lange paatager sig at bringe Kings Forretningsbreve med til Java.

Men der laa meget Sprængstof og ulmede paa Lombok. Endnu inden man var naaet Udgangen af Maaneden, brød Uvejret løs, og Mads Lange hvirvledes ind i en Række dramatiske og farefulde Begivenheder, som endte med at sætte Punktum for hans Virksomhed paa Lombok og tvang ham til at søge sin Lykke andetsteds.

FEM STORMFULDE AAR

Mellem Fyrsterne i de to Lombok-Riger Mataram og Karangasem havde der længe bestaaet et spændt Forhold. Disse Fyrster var beslægtede med de gamle Hinduherskere paa Bali og stod oprindeligt under disse. Den livlige Forbindelse mellem de to Øer bevirkede, at Stridigheder og Fjendskab mellem Fyrsterne paa denne Ø overførtes til Lombok. Uophørlige blodige Krige mellem de forskellige Fyrstendømmer havde lige som Slavehandelen fra ældgammel Tid været den naturlige Sikkerhedsventil mod Overbefolkning. Disse smaa Øer var til Trods derfor tæt nok befolket, naar der skulde skaffes Levemulighed for mere end 1½ Million Mennesker.

Man behøver derfor ikke at søge Aarsagen til den Krig, som brød ud paa Lombok i Januar 1838, i de to Europæere Mads Lange og King. Ganske vist udgjorde for begges Vedkommende Handelen med Vaaben og Ammunition til Fyrsterne en anseelig Post, og ganske vist glemte King aldrig Lange, at han nogle Aar i Forvejen havde prøvet paa at hindre hans Etablering paa Øen. Det var fristende for ham nu at tage Revanche og benytte de politiske Forhold til at skyde sin Medbejler ud og opnaa Monopol paa Øen.

Paa den anden Side havde de to Købmænd alligevel størst Fordel af, at der var Fred og Ro i Landet. Det gav den livligste Produktion og Omsætning og de sikreste Vilkaar at arbejde under.

Alt tyder paa, at det er Begivenhederne, der har revet Lange og King med sig, og da der ingen anden Udvej var, søgte hver at udnytte Situationen saa godt som muligt til sin Fordel.

Hvis King allerede ved Krigens Udbrud har næret skumle Planer om at fordrive Lange, har denne i hvert Fald ikke gennemskuet sin Modstander. Lange tog i Krigens første Maaneder ikke Parti for nogen af de stridende Parter. Han gjorde begge Partier Tjenester, gik endog saa vidt, at han solgte Fyrsten af Mataram, det vil sige Kings Parti, 8 Fade Krudt à 25 Pund og en 12-Pundings Kanon og førte 3000 Mand af dennes Hjælpetropper over fra Bali paa sine Skibe og lejede senere sit Skib *Falcon* ud til Fyrsten.

Paaskudet for Krigen var en Strid om en Vandledning. Desuden beskyldte Mataramfyrsten Fyrsten af Karangasem for Blodskamsforhold med sin Søster, den berygtede Fyrstinde Tjocorda, der i Virkeligheden var den, som førte Tøjlerne i Riget Karangasem Lombok.

Denne Beskyldning var et Paaskud til Krig, som ofte anvendtes i Stridighederne mellem de balinesiske Fyrster.

Medens Mads Lange betænkte sig paa at tage Parti, kastede King sig med fuld Kraft ind i Striden paa Fyrsten af Matarams Side. Modstanderne i Karangasem raadede ganske vist over 20 Gange saa stor en Krigsstyrke, men den havesyge Tjocorda og hendes svage Broder var hadet af Følket og af Smaa-fyrsterne, der stod under dem, og Hæren var derfor parat til Frafald.

Da King slog sig ned paa Lombok, sluttede han Forbund med en Bugineser ved Navn Ana Choda Ismaïla, der havde en Bande paa 200 gudsforgaaende Banditter, Sørøvere og Slavehandlere, der ikke gik af Vejen for noget. Med denne Livvagt ilede King og Ismaïla til Hjælp. Der blev opkastet Batterier paa 40 Kanoner paa Kysten ved Ampenan, og alt, hvad King kunde skrabe sammen af Fartøjer, blev sendt til Bali efter Hjælpetropper. Baade de Skibe, som han selv ejede, og de, der tilfældigvis kom til Øen med Ladning. Blandt disse var Skonnerten *Monkey*, ført af Kaptajn Thierbach, hvis Navn vi mødte paa det førnævnte Certifikat, som Mads Lange udstedte til sin Broder.

Paa den fjerde Rejse, *Monkey* foretog med indfødte Hjælpetropper fra Bali, opstod der Mytteri mellem disse og stort Slagsmaal ombord, hvorunder Kaptajn Thierbach nær var blevet dræbt. Da Slaget ombord var endt, var der kun 156 Mand tilbage af de 225, man var sejlet ud med. Dem skyndte Kaptajnen sig at sætte i Land paa Nabøøen Sumbawa paa hollandsk Territorium og vendte tilbage til Lombok til King. Efter den sidste Oplevelse skulde han ikke have mere af at sejle med indfødte Tropper. Saa tog King uden videre al hans Ammunition og Vaaben, deriblandt en Kanon.

Kaptajn Thierbach havde imidlertid en daarlig Samvittighed, fordi han som hollandsk Undersaat og under nederlandsk Flag havde ligget og sejlet med indfødte Tropper og derved blandet sig i Stridighederne og tilmed sat en Del af disse Balinesere i Land paa hollandsk Territorium. Han gik derfor ombord paa *Syden* og fik af Mads Lange og Burd en Attest paa, at han var blevet tvunget af King til sine Troppetransporter, for ved Hjælp af denne Erklæring at have Ryggen fri, hvis der skulde blive Vrøvl med den hollandske Regering.

Denne Attest, som det sikkert har været Mads Lange og Burd en Fornøjelse at udstede, da den skulde anvendes til at vise Kings Skurkestreger, er endnu opbevaret i de hollandske Arkiver og lyder oversat fra Engelsk saaledes:

Captain J. F. Thierbach,
Schooner *Monkey*.

Dette for at bevidne, at Kaptajn J. F. Thierbach paa Skonnerten »Monkey« er blevet tvunget af Mr. G. P. King af Ampenan til at gaa over til Bali og hente Tropper, og har sidste Gang været i Fare for at sætte Livet til og miste Besætning, Skib og Ejendele om Bord. Han er nu blevet beordret til for femte Gang at gaa over, og da han er blevet underrettet om, hvorledes Meningen er paa Java om Krigen paa Lombok, har han spurgt om Undertegnedes Mening. Den gaar ud paa, at han bør vende tilbage til Java og aflevere Skonnerten med Ejendele til Hr. G. P. Kings Agent, mod at de ordner hans Regnskab og Skonnertens Besætning.

Skibet »Syden«, Ampenan Rhed, 7de April 1838

Undertegnede Vidner:

John Burd.

Mads John Lange.

Emil Carl Lange.

Kopiens Rigtighed:

J. F. Thierbach.

Med denne Attest for Skyldfrihed drog Kaptajn Thierbach afsted til Residenten i Soerabaya og fortalte ham en Mængde fantastiske Historier om, hvad der i Øjeblikket foregik paa Lombok: Om 350 Sørøverskibe, som førte Tropper fra Bali til Lombok og øvede alskens Ugerninger, om Fyrsten paa Nordbali, der vilde overfalde ham og hans Skonnert *Monkey*.

Det lykkedes ham ogsaa at besnakke den hollandske Embedsmand saa godt, at han fik denne til at udlevere sig Krudt og Ammunition i Stedet for det, King havde beslaglagt, og give *Monkey* et hollandsk Orlogsskib med til Konvoj. Derimod viser de gamle Regeringsrapporter, at Generalguvernøren ikke er helt tilfreds med den Forklaring, Thierbach gav paa sin Virksomhed. Man har ham, maaske ikke uden Grund, mistænkt for i Virkeligheden at spille under Dække med King, da det Firma, som ejede *Monkey*, var nøje knyttet til King.

Der var imidlertid adskillige Skibe, som meget imod deres Vilje blev tvunget af King til at sejle med Tropper: Fartøjer fra Java, Macassar og Soemenep, hvis Ejere havde Varepartier liggende i Land, som de frygtede for at miste, hvis de ikke føjede King.

Paa den hollandske Brig *Teksing*, der havde gjort flere Tvangsrejser, blev Føreren, en Kineser, endog myrdet af en af Kings og Ismailas buginesiske Banditter, der forgæves søgte at presse Penge af ham. Bagefter blev Fartøjet plyndret.

Da Kaptajn Pieter Neugeren paa et andet hollandsk Fartøj *Ladjos* nægtede at sejle mere med Tropper, idet han paastod, at Skuden var læk, tog King selv

Kommandoen paa Skibet og pressede den javanske Besætning til at gøre Tjeneste. Han gjorde to Ture til Bali med den, men paa den tredje var han ikke selv med. Mandoren, den indfødte Styrmand, benyttede da Lejligheden til at stikke af med Skibet til Soerabaya, idet han fortalte, at Langes Bark *Falcon* tilligemed 32 indfødte Fartøjer var kommet efter ham.

Det var først i Begyndelsen af Maj, at Lange greb aktivt ind i Krigen og stillede sig paa Karangasemfyrstens Side imod King og Mataram. Læsset var allerede begyndt at hælde til Fordel for King. Ganske vist var Fyrsten af Mataram blevet dræbt under Kampene, truffet af en Kugle ved Kings Side, men det bragte ikke Afslutning paa Striden. Medens King stadig øgede sin Stridsmagt med Tropper fra Bali, faldt flere og flere af Smaafyrsterne og Befolkningen fra Fyrstinde Tjocorda og hendes Broder.

Rimeligvis har Lange haabet endnu at kunne redde Stillingen for hende og Karangasem-Partiet. Der var nu Krig paa Kniven mellem Lange og King til Lands og til Vands. Lange havde Overtaget til Søs. Med *Falcon* og talrige bevæbnede indfødte Fartøjer hindrede han alle Skibe i at anløbe Lombok. Dog lod han engang Fartøjerne *Plejaderne*, *Dorothea* og *Henriette* slippe ind med 1000 Projektiler, da disse førte hollandsk Flag, rimeligvis for ikke at skabe Konflikt med den hollandske Regering. Men naar derimod et af Kings Skibe under engelsk Flag mødtes med et af Langes under dansk Flag, leveredes der veritable Søslag, og begge Parters Skibe var svært bevæbnede.

Hollænderne var højst utilfredse med, hvad der foregik i Farvandene omkring Lombok og Bali. Assistentresidenten i Banjoewangi sender den 18. Maj en Indberetning om et Fartøj, som paa Vej til Ampenan har søgt Tilflugt paa Rheden der af Frygt for et stort dansk Skib *Syden*, der krydsede i Strædet og standsede alle Skibe og øvede Vold imod dem, og han skriver saaledes: »Det er utilbørligt, at en Dansker i egen Interesse strides med en Englænder og paa den Maade gør Passagen i Lombokstrædet usikker« og tilføjer, at ombord paa *Syden* maa alt Kings Gods befinde sig, som Modparten har beslaglagt, og anmoder sluttelig Residenten i Soerabaya om at træde skarpt op mod disse vilkaarlige Handlinger i Lombokstrædet.

I en anden interessant Skrivelse til den hollandsk-indiske Regering udtaler Merkus, Medlem af det indiske Raad: »Naar europæiske Privatfolk tillader sig at tage Del i indiske Krige lige inde under vore Besiddelser og under deres Nationers Flag skader Sejladsen ved Blokade og Voldshandlinger, og naar de indiske Fyrster, saaledes som de har gjort det paa Lombok, laaner Haand dertil, maa disse finde sig i Regeringens uopholdelige Mellekomst.« »Uopholdelig Mellekomst« er imidlertid et meget sjældent Fænomen i den hollandske Kolonihistorie, og de velmente Skrivelser fremkaldte heller ingen Aktion af Betydning.

Burd havde dog ikke daarligere Samvittighed, end at han sidst i Maj selv ilede med *Syden* til Batavia for at skaffe Krudt og Ammunition. Desuden medførte han et Gesandtskab fra Fyrsten af Karangasem, der kom for at beklage sig over Krigen og anmode om Hjælp fra den hollandske Regering mod Mataram og King, som man paastod var Skyld i det hele. Denne Henvendelse blev henvist til Præsidenten for Det indiske Raad, og den 31. Maj bestemte dette sig til at sende Kaptajn Wetters med et Orlogsskib paa Undersøgelse.

Medens Burd opholdt sig i Batavia, udviklede Begivenhederne sig hurtigt og skæbnsvangert paa Lombok. Trods Langes Energi og Uforfærdethed, han var snart til Søs med *Falcon* for at passe Blokaden, hjulpet af sine Brødre Hans og Carl Emil, og snart i Land for at lede Krigsoperationerne der, opkastede Befæstninger, landsætte Ammunition og Vaaben og indøve Mandskab, saa gik det dog tilbage for hans Parti. Et Angreb blev forsøgt paa Ampenan fra Søsiden, men King havde her opkastet tre Batterier paa 16 Kanoner, og det lykkedes kun at afbrænde et Par indfødte Fartøjer, der tilhørte Ismaïla. Lange havde 2 Tolv-pundings Kanoner og 2 Ottepundings. I Løbet af Juni saa' det slemt ud for Karangasem-Fyrsten og Lange; flere og flere af Tropperne svigtede den upopulære Fyrste. Tilslut erobrede King i Spidsen for Matarampartiet Tandjoeng Karang og tog her Langes Hjælper og 1ste Styrmand, Danskeren Melvil, til Fange. En anden af Langes Mænd, Halvkasten Mobrom, der tilmed var hans Adjutant og Artillerikommandant, undslap med Nød og næppe.

Denne Mobrom, der tjente Lange trofast i omtrent tyve Aar, var en meget ejendommelig og fantastisk Fremtoning. Han var en af de sidste, der var tilbage af den Flok af Fribyttere og Æventyrere af halvt europæisk Blod, der i de foregaaende Par Aarhundreder strejfede om i Ostindien med deres egne Skibe og ernærede sig hæderligt af Slavehandel, Sørøveri og Tuskhandel med de indfødte. Han var havareret med sit Skib paa Østkysten af Lombok. Mandskabet var deserteret. Syg og elendig havde han stillet sig under Fyrsten af Karangasems Beskyttelse, og Lange havde da taget sig af ham og givet ham Beskæftigelse i sin Virksomhed.

Langes senere Medhjælper, den før omtalte Dansker Verner Helms, skildrer Mobrom som en Mand af grotesk Udseende og Optræden. En høj, radmager Skikkelse, lange tynde Storkeben og tilsvarende Arme, en enorm Mund og et Ansigt med Halvkastens usunde, gule Kulør, der paa Grund af nervøse Muskeltrækninger altid var i Bevægelse. Han holdt meget af at fortælle Historier og sige Vittigheder og kunde med utrolig Hurtighed skifte Ansigtsudtryk. Et bredt Grin kunde forsvinde lynsnart og erstattes med et Udtryk af den dybeste Højtidelighed og Alvor.

Da nu Krigen udbrød, blev han paa Grund af mange Erfaringer fra sine

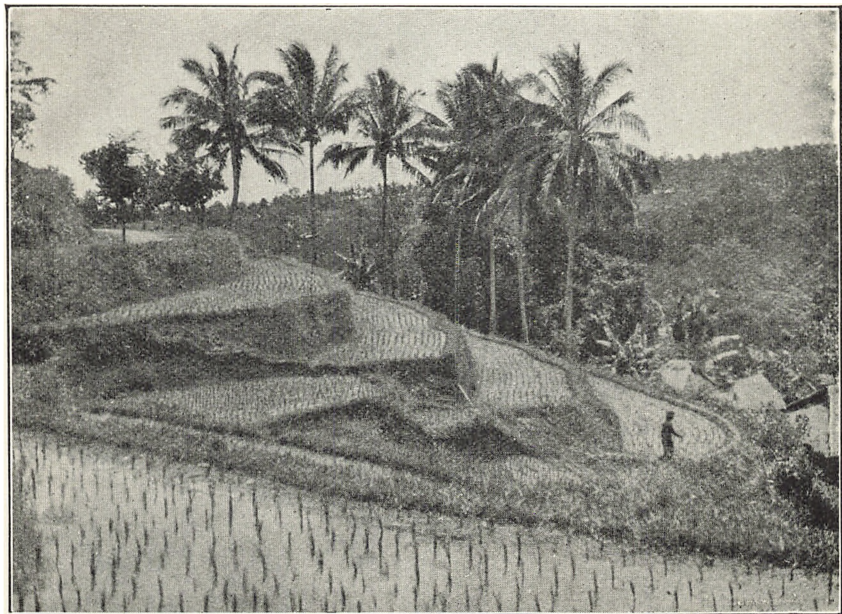
Balinesiske Kvinder grutter Ris.

Et forfriskende Bad efter Dagens Arbejde.

Balinesisk Hus-Tempel med Vulkanen Batoer i Baggrunden.

Rismarker kranset af Kokospalmer.

Fribyttertogters talrige private Kanonader, Artillerimester hos Lange, hvilket nær havde kostet ham Livet. Der gik nemlig Ild i det Hus, hvori han opbevarede Langes Krudt, Bomber og Granater. Det hele røg i Luften og anrettede stor Ødelæggelse i Byen. De indfødte, hvis Forbundsfølge han ellers var, blev saa rasende derover, at den stakkels Mobrom, der blot iført et Par Bukser havde reddet sig ud af Eksplosionen, maatte flygte for sit Liv og springe i en Dam og sidde skjult der et helt Døgn blot med Hovedet over Vandet, inden han saa' Lejlighed til at slippe bort.

Da Tandjoeng Karang var erobret, havde Karangasem-Partiet kun nogle faa Tusind Tilhængere tilbage. Krigen var uhjælpelig tabt, og da Paladset, hvori Fyrsten og hans Søster Tjocorda havde søgt Tilflugt, var helt omringet af Fjender, fulgte de besejrede den gamle blodige Tradition, at begaa Puputan: At dø for egen Haand.

Tjocorda, der altid havde været den handlekraftige, var det ogsaa ved denne Lejlighed. Hun stak selv Ild paa Paladset og dræbte saa sin Broder og derpaa sig selv med den lange javanesiske Dolk: Kris'en. Under Skriget: »Amok« myrdede derpaa alle de tre Hundrede Slægtninge og nærmeste Venner af Fyrsten samt Hofmænd og Livvagt løs paa hinanden. Blandt de døde var Fystens ni Brødre. Kun to Sønner paa ni og ti Aar undgik Døden ved at en Tjener fik skaffet dem af Vejen.

Efter hvad Mads Lange selv har berettet til den hollandske Videnskabsmand Dr. van Hoëvell, bad Fyrstefamilien ham om at deltage i denne Puputan og følge dem i Døden for at drage sammen med dem til Himlen. Det var en Æresbevisning, fordi Lange her paa Jorden havde været dem en tro Ven. Men Lange bad sig med Tak fri for denne venlige Indbydelse.

Var Skæbnen end gaet ham imod i denne Omgang, havde han alligevel ikke tabt Troen paa Fremtiden. Han havde endnu en lang Række begivenhedsrige Aar i Vente.

Mataram-Partiet og King havde altsaa sejret. Den nye Fyrste i Karangasem, Ida Ratu, udnævntes af Fyrsten af Mataram og var afhængig af ham og King. Men Lange havde alligevel ikke endnu mistet Fodfæstet paa Øen. Trods sin Sejr var King ikke stærk nok til at fordrive ham.

Burd modtog, medens han endnu opholdt sig med Syden i Batavia, Budskab om, at Krigen paa Lombok var afsluttet, men intet om Udfaldet, og ilede derfor tilbage hertil for at erfare nærmere, hvad der var sket. Da han hørte af Lange om den triste og uheldige Afslutning, blev han meget forbitret paa King og udtalte til en amerikansk Hvalfanger-Kaptajn, at hvis han ikke fik sit Tilgodehavende hos Mataram-Fyrsten, skulde han og Lange blokere Lombok og splintre Kings Skibe med deres Kanoner fra *Falcon* og *Syden*. Hvalfangeren lod

denne alvorlige Trusel gaa videre til King, der var meget betænkelig og i den Anledning paakaldte den hollandske Udsendings Beskyttelse.

Det gik ikke saa galt. Selv om den unge Fyrste i Karangasem var sat paa Tronen af Matarampartiet, havde han dog intet imod at have Lange som Modvægt mod Kings Indflydelse. Lange og Burd kom endog ved deres første Besøg hos Ida Ratu paa saa god Fod med ham, at det lykkedes at sælge ham 122 Fade Krudt, 160 Geværer, seks Sække Salpeter, to Sække Flintestene og otte Maal Bly. Desuden opnaaede de Tilladelse til atter at nedsætte sig i Ampenan og genoptage deres afbrudte Handel.

Burds Besøg i Batavia og det indfødte Gesandtskabs Henvendelse til den hollandske Regering samt de talrige Rapporter, der var indløbet angaaende de fredløse Forhold paa Lombok og i de omliggende Farvande, bevirkede omsider, at der sidst i Juni samme Aar udsendtes en Skonnert, *Kamæleon*, med Major Wetters ombord for at undersøge Forholdene. Han ledsagedes af den tidligere nævnte Skonnert *Monkey*. Major Wetters naaede først Lombok, da Krigen var afsluttet. Da han gik i Land i Riget Karangasem, som havde paakaldt den hollandske Regerings Hjælp, fandt han kun de rygende Ruiner af Hovedstaden og Paladset, hvor de blodige Begivenheder, der afsluttede Tjocordas Regimente, havde fundet Sted, og nogle faa overlevende Familier blandt Ruinerne. Den danske Styrmand Melvil, der var taget til Fange, fik Wetters ved Henvendelse til King frigivet, og han drog ombord paa *Monkey* til Java. Ligeledes traf Major Wetters den stakkels Mobrom, der var syg og elendig og ligesom Melvil havde mistet alt, hvad han ejede, og tog ham ombord paa *Kamæleon*.

I sin Rapport fortæller Major Wetters om sit Møde med King i Ampenan, der understregede sin Loyalitet mod den hollandske Regering ved at hejse det hollandske Flag paa sit Factori, men iøvrigt fulgte Wetters som en Skygge under Opholdet paa Øen og ligeledes dirigerede dennes Besøg hos den sejrige Fyrste af Mataram. King sørgede under Elskværdighedens Maske for, at Hollænderne ikke fik Lejlighed til at drage nogen Fordel af Wetters' Besøg, samtidig med at han gjorde, hvad han kunde for at stille sig i det gunstigste Lys hos den hollandske Regering. Han fortalte saaledes Wetters, at han altid førte hollandsk Flag paa sine Skibe, medens Lange førte dansk Flag paa *Syden*. Sandheden var, at King snart førte engelsk, snart hollandsk Flag, alt efter som det passede i hans Kram.

I September drog Wetters tilbage til Batavia efter tillige at have aflagt Besøg i Badong paa Bali. Men allerede i December ankom en ny hollandsk Udsending, Søkkaptajn Edeling, til Lombok med Korvetten *Triton* og Skonnerten *Kastor*. Da Søløjtnant Jordan gik i Land, vajede det danske og det hollandske »Kongeflag« Side om Side henholdsvis paa Langes og Kings Factorier, fortælles der i

Rapporten, men der tilføjes, at det var Hykleri af King, thi kort i Forvejen havde han, beruset af Overmod, ladet det hollandske Flag nedskyde af Flagstangen, medens det engelske Flag vajede videre, for derved at symbolisere Forholdet mellem Englændernes og Hollændernes Magt i Indien.

Kaptajn Edeling skulde kræve Forklaring paa Episoden med den kinesiske Kaptajn paa den hollandske Brig *Teksing*, der var blevet myrdet af Kings Buginesere paa Rheden i Ampenan, hvorefter Skibet var blevet plyndret. Der blev arrangeret et Møde mellem Fyrsten af Mataram og Edeling. Fyrsten medbragte selv Genever, som han drak »for at faa hvid Mands Styrke« til Forhandlingerne, desuden skænkede Edeling Likør for ham. Baade Lange og King var tilstede ved Mødet.

King paastod, at han intet Ansvar havde for det passerede, han havde endog hindret, at Skibet blev fuldstændig udplyndret. Han lovede, at det røvede Gods skulde blive bragt til Veje. Rajahen lovede, at Morderen skulde blive eftersøgt og straffet og sendte desuden nogle Dage senere til Edeling en skriftlig Forsikring, stilet til Generalguvernøren om, at alt skulde blive udført saaledes som krævet. Forsynet med dette Dokument sejlede Kaptajn Edeling afsted efter udført Mission, medens Morderen fri og uantastet stod paa Strandbredden blandt Tilskuerne og godtede sig.

I et halvt Aar fik Lange Fred til at arbejde paa at genopbygge, hvad Krigen havde nedbrudt for ham og Burd. King havde ikke opgivet sin Plan om Eneherredømmet over Handelen paa Lombok. For at opnaa dette, var det imidlertid nødvendigt, at de to Riger samledes under een Rajah, der lod sig lede af King. Det var ikke vanskeligt for King at fremkalde en ny Strid, thi Rajahen af Matarams Ønsker faldt ganske sammen med Kings. I Begyndelsen af Maj 1839 erklærede Rajahen af Mataram tilskyndet af King Krig mod den unge Rajah af Karangasem, Ida Ratu, som de selv kort i Forvejen havde sat paa Tronen. King førte selv, sammen med sin Læge Simpson, den ene Fløj af den mataramske Hær, medens Rajahen førte den anden. Til Trods for, at Mads Lange kæmpede tappert ved sin Fyrste, Ida Ratu's Side, var Spillet for ulige. Langes Parti havde ikke faaet Tid til at komme til Kræfter efter den sidste Krig, og Matarampartiet raadede over langt talrigere og kraftigere en Krigsstyrke.

I Løbet af fire Dage var hele Krigen afgjort med Kings og Mataram-Fyrstens Sejr. Ida Ratu flygtede ind i det indre af Øen, men blev senere taget til Fange. Lange reddede Livet i yderste Øjeblik, takket være sin Hests Hurtighed. En af de indfødte Krigere, der havde omringet ham, havde allerede Tag i Bidslet, en anden i Halen paa Hesten, men ved Hjælp af sin Pistol og sin Daggert lykkedes det ham at slaa sig igennem til Kysten og svømmende naa sin lille Skonnert *Venus*. Hele hans Etablissement paa Lombok blev afbrændt, og han mistede

alt, hvad han ejede, med Undtagelse af denne Skonnert, hvori han nu satte Kursen mod Riget Badong paa Nabøen Bali.

Selv efter at være fordrevet fra Lombok gjorde Burd og Lange deres yderste for at hjælpe den fangne Rajah af Karangasem. De gjorde Forestillinger hos den hollandske Regering og prøvede selv med *Falcon* Gang paa Gang at befri ham. Det lykkedes ikke. Da den hollandske Regering i December Maaned efter mange og lange Overvejelser omsider bestemte sig til at sende Kommissæren Koopman ud for at undersøge Sagen og skaffe Rajahen fri, var denne allerede myrdet i sit Fængsel, efter hvad der paastaas, paa Kings Anstiftelse.

King var nu Eneherr over al Handel paa Lombok og i hvert Fald i Begyndelsen almægtig. Han var Rahajens »Førsteminister«, raadede over hans kongelige Segl, og havde forpagtet alle Øens Havneafgifter. Langes og Burds Skibe blev ikke taalt i Nærheden af Øen, saaledes blev baade *Falcon* og Kutteren *Cecilie* beskudt af King til Trods for, at de førte hollandsk Flag. King fik Rajahen til at forbyde Indførsel af Opium paa Lombok, hvorved han blev den eneste, der havde Opium at sælge; han fortsatte med at indføre, hvad Øen begærede deraf, og det gav ham mægtige Indtægter.

King lagde nu, da han følte sig sikker i Sadlen, ikke Skjul paa sine engelskvenlige og hollandskfjendtlige Følelser, og udtalte frimodigt baade til Englænderne og Hollænderne, at han nok skulde holde nederlandsk Indflydelse borte fra Lombok. En Tid var den hollandske Regering meget ængstelig for, at King skulde spille Lombok i Hænderne paa England, for hvem Øen vilde være en glimrende Station paa Vejen mod Australien.

Handelen paa Øen var i disse Aar blomstrende. En engelsk Orlogsbrig, der besøgte Øen, beretter saaledes, at der i 1840 kom 25 engelske Handelsskibe til Ampenan og udførte 14,000 Tons Ris, og at der undertiden laa henved en Snes amerikanske Hvalfangere og provianterede i denne Havn.

Helt glat blev det imidlertid ikke ved med at gaa for King. Han kom i Strid med sin Forbundsfælle, Bugineseren Ismaïla, og Rajahen var mere end villig til at efterkomme Kings Anmodning og bortvise Ismaïla og hans Bande fra Øen. Men derved mistede King den Flok af uforfærdede Banditter, der havde været hans Livvagt og stærke Arm i alle de Kampe, hvori han havde været indblandet. Rajahen af Mataram udviklede sig hurtigt til en selvstændig og myndig Hersker, der ikke lod sig kommandere af King og ikke ønskede at staa paa fjendtlig Fod med Hollænderne. Kings politiske Magt paa Øen svandt derfor ret hurtigt, og han blev mere og mere afhængig af den Fyrste, hvem han havde hjulpet til at blive Enehersker paa Øen.

Bruddet mellem King og Mads Lange lægtes aldrig, men trods al Bitterhed stod de to gamle Fjender dog ikke skarpere overfor hinanden, end at de brev-

vekslede om forskellige vigtige politiske Forhold, der vedrørte Bali og Lombok. Det var væsentlig efter den hollandske Kommissær Koopmans Anmodning, at Lange senere fra Bali skrev til King.

Allerede i 1842 synes Kings Stilling paa Lombok at vakle. I det Aar skriver han nemlig i et Brev til Lange, at Hollænderne, som han hidtil havde modarbejdet, gerne for ham kunde faa Suveræniteten over Lombok. Omtrent samtidig fik Lange en Skrivelse fra Rajahen af Mataram, som i sin Tid sammen med King fordrev ham fra Lombok, hvori denne opfordrede ham til at vende tilbage til Øen og atter nedsætte sig her. I saa Fald vilde han jage King bort. Men Lange havde faaet nok af Lombok og lyttede ikke til disse Lokketoner. Det viste sig ogsaa, at King red Stormen af og fortsatte sin Virksomhed i Ampanan endnu en lang Række Aar.

Der blev gennem Kommissæren Koopman sluttet Kontrakt med Hollænderne om, at ogsaa andre Nationer skulde have Ret til at handle paa Øen, men det var alligevel King, der havde det meste af Handelen; ingen Hollændere nedsatte sig der. King blev efterhaanden en skikkelig og fredelig Købmand, der gjorde gode Forretninger, men hans Factori var i slet Forfatning, og hans politiske Magt var borte. Han oprettede et Skibsbyggeri og endnu et Factori paa Østsiden af Øen med en europæisk Agent, og det var sidenhen vanskeligt i ham at genkende den gamle Stridsmand fra 1838 og 39, der dirigerede de politiske Forhold paa Øen, besejrede Mads Lange og spillede Hollænderne paa Næsen.

Han blev endog udnævnt til hollandsk Agent paa Lombok og hollandsk Tillidsmand i Strandingskommissionen for Øen. Under de nederlandske militære Ekspeditioner til Bali i Fyrerne ydede han sammen med Rajahen af Lombok Hollænderne forskellige Tjenester. Sidste Gang vi hører om ham er i 1854, derefter synes hans Forretning at være gaaet over til andre Englændere. I 1856 er han ikke mere paa Lombok. I disse Aar foregik den store Forandring i Handelsforholdene i denne Egn af Østen, der bl. a. ogsaa bragte den travle og indbringende Virksomhed paa Lombok næsten fuldstændig til Ophør. I Slutningen af Aarhundredet findes der overhovedet ikke mere nogen europæisk Købmand paa Øen; der er blevet tyst og stille langs de palmesmykkede Kyster, hvor forud en Sværm af travle Sejlere færdedes med deres kostbare Ladninger, og de to lige uforfærdede og æventyrlystne Ostindiefarere, Mads Lange og King, udkæmpede deres spændende Kampe og med det danske og engelske Flag vajende lod Skibskanonerne drøne mod hinanden.

Ingen ved, hvad der blev af King. Maaske døde han paa Lombok, maaske opgav han at kæmpe mod de daarlige Tider og drog bort for at søge Lykken andetsteds.

— — —

Da Mads Lange for stedse tog Afsked med Lombok, var et stormfuldt Kapitel af hans Liv afsluttet. Hvad han gennem fem Aars Slid og Strid havde bygget op, var nu lagt øde. Fattigere, end da han i sin Tid som ung Sømand drog ud i Verden, gik han nu i Land paa Bali, thi han skyldte store Formuer til sine Handelsforbindelser i Singapore og Kina. Men hans Energi og Humør og hans Tillid til Fremtiden var ikke kuet.

Paa Solskinsøen Bali tog han fat paany, og her oplevede han i de følgende 10 Aar sit Livs stolteste og mest straalende Tid, hvor Lykken tilsmilede ham, og hans Arbejde bar rig Frugt.

DE FØRSTE EUROPÆERE PAA BALI

Titlen paa den øverste Fyrste paa Bali, Rajahen af Kloengkoeng, var Dewa Agoeng Ketoet. Den stammede fra ældgammel Tid, da Bali var samlet i ét Rige under én Hersker, som var en direkte Efterkommer og Prins af Blodet fra Madjapahit, det mægtige Hindurige paa Java. Senere ansattes der Regenter i de enkelte Distrikter, og disse løsrev sig, hvorved der efterhaanden dannedes ni Riger. Disse laa ganske vist i stadig Strid indbyrdes, men alligevel anerkendte de Rajahen af Kloengkoeng som Overherre. I alt, hvad der angik Øens Selvstændighed og Forholdet til Fremmede, var det denne Herskers Stilling, der var den afgørende, og om ham slog man Kreds, naar Farerne truede, thi for Balineserne vedblev Dewa Agoeng ifølge sin høje Afstamning at være det hellige Symbol paa Kongemagten.

Allerede de gamle portugisiske Søfarere kendte Bali og havde en Handelsstation paa Java ikke langt fra Øen, men man ved intet om, at de har haft Fodfæste paa selve Bali.

Den første Beretning om Europæeres Besøg paa Øen stammer fra et engelsk Skib, der under Kaptajn Thomas Candish af Cavendish i Aarene 1586—88 var paa Tøgt gennem Magelhaenstrædet til Filippinerne og paa Hjemvejen besøgte Bali.

Omtrent ti Aar senere, da hollandske Skibe under Cornelius Houtman foretog deres første Tøgt til Indien, besøgte Bali atter af Europæere. Ved Hollændernes Ankomst fortalte Balineserne, at de ti Aar tidligere havde set et lignende Skib med Sømænd, der forstod at splejse Tov sammen. Denne Kunst har aabenbart gjort Indtryk paa Balineserne, og der er næppe Tvivl om, at det har drejet sig om det førnævnte engelske Skib.

For Hollænderne, der takket være Portugisernes Rænkespil og Forfølgelser var blevet meget uvenligt modtaget paa Java, var Bali en paradisisk Ø at komme til og hvile ud paa.

Baade Fyrsten og Befolkningen modtog dem venligt, og Beretningen giver en udførlig Skildring af Opholdet paa Øen. Hollænderne fandt her det smuk-

keste Landbrug, de endnu havde set paa deres Rejse, og de gav derfor Øen Navnet: Jong Holland. Der var Overflod af Fjerkræ, Bøfler, Svin, Geder og meget smaa Heste, og man forfærdigede Bomuldstøjer i brogede Farver. Fornemme Folk blev baaret i Bærestol, ledsaget af en Snes Lansedragere.

Fyrsten kom kørende ned til Stranden i en meget kunstfærdig udskaaet Vogn, der blev trukket af to hvide Bøfler, behængt med skønne Draperier og med Livvagten i Spidsen, bærende paa lange Spyd.

Med alle Tegn paa Uhygge og Rædsel fortæller Hollænderne om de Menneskeofringer, som foregik ved de fyrstelige Ligbrændinger.

De balinesiske Kvinder har aabenbart ikke været helt elskværdige mod Hollænderne; i hvert Fald har de ogsaa i gammel Tid været i Besiddelse af det kaade Humør, som de ejer den Dag i Dag. De kalder nemlig de hollandske Søsmænd for Gedebukke paa Grund af deres store Skæg. Ikke desto mindre maa nogle af disse langskæggede Bukke alligevel have følt sig bundet til den lille Solskinsø ved Baand, som ikke lod sig sønderrive; thi Skibsjournalen beretter, at da Skibet *Mauritius* forlod Bali, forblev to af Matroserne paa Øen.

Den første hollandske Handelsstation paa Bali blev opført i 1622, men blev allerede Aaret efter revet ned igen; hvorfor ved man ikke. Men man sørgede dog for med passende Mellemrum at vedligeholde Forbindelsen med Fyrsterne paa Øen. I 1633 sendtes saaledes et Gesandtskab under Jean Courten til Bali med Gaver og Breve fra Generalguvernøren. Ogsaa disse Udsendinge blev venligt modtaget, og i syv Vogne, omgivet af en Æresvagt, hentedes Gesandten og hans Følge op til Fyrsten af Karangasem. Medens dette Gesandtskab opholdt sig paa Øen, foregik Ligbrændingen af Rajahen af Sangits Søn, ved hvilken Lejlighed 42 unge Kvinder blev ofret.

I det syttende og attende Aarhundrede var det hovedsagelig Slavehandelen, det drejede sig om. De balinesiske Slaver førtes vidt omkring: til Molukkerne og Batavia; Mændene var kendt for deres Troskab og Lærenemhed, Kvinderne var kendt som fremragende Ammer, Fødselshjælpersker og for deres Kundskab i Lægekunsten.

Det nederlandske Handelskompagni havde i den Periode Kontrakter med Fyrsterne om Levering af Slaver, men faste Handelsstationer paa Øen blev stadig ikke oprettet.

Efterhaanden som Hollænderne gjorde sig til Herre over de omliggende Egne, synes det, som om de balinesiske Fyrster blev mere tilbageholdne og begyndte at ane den Fare, der kunde komme til at true deres Selvstændighed. Hjerteligheden aftog, og samtidig drev Englænderne deres Spil for at skaffe sig Fodfæste et Sted, der egnede sig som Basis for deres Handel i disse Farvande.

Under Napoleonskrigene, da de hollandske Besiddelser i Indien blev besat

Unge Balineserinder der er Tilskuere ved en Tempelfest.

Gammel Balineser overværer en Hanekamp.

De sidste Forberedelser. Staalsporen bindes paa Kamphanen.

af Englænderne, anbragte disse ogsaa Besætningstropper paa Bali og Lombok, men trak dem ved Krigens Ophør atter tilbage.

Under det engelske Regimente forbød Singapores Grundlægger, Sir Raffles, al Udførsel af Slaver fra Øerne, men Resultatet var, at der i 1814 paa Grund af Overbefolkning udbrød Hungersnød paa Bali, hvorfor Balineserne foretog et Krigstog til Banjoewangi paa Java.

Denne Begivenhed lærte Hollænderne, at det ikke var praktisk at være alt for nøjeregnende med Slavehandelen i disse Egne; Afskaffelsen heraf maatte i hvert Fald ske gradvis. Desuden havde Hollænderne god Brug for Balinesere som Soldater til de Krige, som i Slutningen af Tyverne førtes paa Java, og de ræsonnerede som saa, at det i alt Fald var mere humant at være Soldat i den hollandske Koloni-Hær end Slave paa Bali.

Efter at Englændernes Besættelse af Bali og Lombok var ophørt, var der stadig adskillige engelske Købmænd, der handlede paa Øerne, men foreløbig tog ingen Europæere fast Station paa Bali.

Naar Hollænderne var saa ivrige efter at faa Tag i Bali og Lombok, var det først og fremmest af Frygt for, at Englænderne, der dengang var i Besiddelse af Nordsumatra, skulde gøre Alvor af Raffles' Plan om en militær Besættelse af Øerne, der jo laa ganske tæt op af Java, og spille de indfødte Fyrster ud mod Hollænderne. Desuden var Øerne Tilholdssted for Sørovere, som bestandig gjorde Farvandene usikre, og den gamle Tradition, at alt, hvad der strandede paa Kysten, tilhørte de indfødte Fyrster, forøgede yderligere Risikoen ved Handelen og Skibsfarten. Endelig var der paa disse Øer fri Indførsel af Opium, medens der paa Java var Monopol. Et lignende indbringende Monopol for Holland havde man svært Lyst til at indføre ogsaa paa Bali og Lombok, hvis man blot havde Magten der.

Men Hollænderne kom til at erfare, at der behøvedes næsten Hundrede Aar fulde af Skuffelser og Besværligheder og af kostbare og blodige militære Ekspeditioner, før det balinesiske Folk var undertvunget og hele Bali i deres Besiddelse.

I 1824 begyndte en arabisk Købmand, Said Hasan al Habeschi, paa Hollændernes Vegne Forhandlinger med de balinesiske Rajaher om Tilladelse til at foretage Hvervninger af Soldater paa Øen. Det var Slaver, det drejede sig om, og han lovede at give de erhvervede Slaver Sold som Soldater og Friheden, naar Kontrakten udløb; men trods de lokkende økonomiske Fordele vilde Fyrsterne ikke lade sig overtale til at tillade, at der oprettedes faste Stationer paa Øen i dette Øjemed. Kun Rajahen af Badong var mere medgørlig og tillod, at en hollandsk Kaptajn slog sig ned i Byen Koeta og begyndte Hvervningen

der, og i 1827 opnaaede denne Kaptajn en Kontrakt med Fyrsten, der sikrede Frihed til at handle og Eneret paa Hvervningen.

Aaret efter overdroges Hvervningen til den civile Kommandant Dubois, som havde Bolig i Koeta, den Handelsplads, der ti Aar senere blev Mads Langes Tilflugtssted, da han maatte forlade Lombok, og de sidste 17 Aar af hans Liv var Sæde for hans vidtomspændende og travle Virksomhed.

Dubois' Ophold paa Bali har ikke været nogen Dans paa Roser. I en udførlig Rapport til sin overordnede, den hollandske Resident i Banjoewangi paa Java, skrevet i 1831, giver han en levende Skildring af de lidet lystelige Forhold, der hersker i Koeta paa dette Tidspunkt, og bedre har de næppe været, da Lange slog sig ned her.

Han skriver saaledes:

»Koeta er en Handelsplads, hvor langt de fleste af Handelssagerne fra de sydbalinesiske Provinser bliver besørget. Den ligger imellem, skønt noget bag ved de to Havne paa Vejen til Byen Badong. Den ligger tre paal fra Tuban, to fra Vesthavnen og fem fra Badong. Der bliver hver Dag holdt en ret omfattende Bazar. Befolkningen bestaar af ca. 30 Kinesere, for det meste Flygtninge fra vore Provinser, som lever af Handel, ca. 30 balinesiske Muhamedanere, som ikke har det bedste Ry paa sig, og som ogsaa lever af Spekulation, og ca. 400 balinesiske Familier, af hvilke de 100 er Fiskere. De øvrige 300 Familier er for Størstedelen Flygtninge fra de omliggende Fyrstendømmer, hvorfra de efter at have begaaet en eller anden Forbrydelse kommer over for at søge et Skjulested under den badongske Regering. Det er ogsaa lykkedes for dem, men de bor langt fra de regerende Fyrsters Residenser, for det første for ikke at blive udsat for disse Fyrsters Adfærd, som ikke er til at stole paa, for det andet for at bo paa en Handelsplads, hvor de har Lejlighed til at tjene til Livets Ophold ved deres Virksomhed.

Ingen klog Regering vilde nogensinde have anbragt en saadan Bande midt i en handlende Befolkning, — og dog, naar man ser Sagen nøje efter, er der ikke i Fyrstendømmet nogen bedre Plads for et saadant »Depot« end denne, thi det vilde være endnu langt værre at placere dem inde i de indre Kamponger, — d. v. s. Landsbyer — iblandt Agerdyrkerne.

Det skulde vel endda kunne gaa saa nogenlunde med dem, hvis det ikke var, at der iblandt dem fandtes en ca. 40 fattige, dovne, uduelige og upaalidelige Gustier, d. v. s. Folk af fyrstelig Afstamning, der udøver en vis Autoritet. Særlig er der Fyrst Kassimans Nevø, kaldet Gusti Ngoerah Ketoet, som allerede har været forvist 3—4 Gange for Mord og Plyndring — thi Loven kan ikke dømme en Adelsmand til Døden — men han er altid taget til Naade igen og anbragt i Koeta.

Paa enhver anden Handelsplads er der ligeledes anbragt en Gusti, som styrer i Regeringens Navn. Da de badongske Fyrster ikke vilde have Folkene fra Koeta i Nærheden af sig, vil selvfølgelig heller ingen badongsk Fyrste bo iblandt dem, hvorfor Magten nødvendigvis maa overdrages til Ngoerah Ketoet. Desuden er Handelspladsen usund, den ligger paa en Landstrimmel, der er een Mil bred, og langs Byen løber der en Flod, hvori Havvandet kan stige op, saa at baade Drikkevandet og Luften bliver meget usund.

Man maa bemærke, at Bugineserne af Hensyn til Opiumshandelen, Kineserne for at beholde deres Forretning paa Stedet og Balineserne for at kunne drive alle deres Skurkestreger, ikke ønsker, at der oprettes europæiske Handelshuse blandt dem, saa lidt som de ønsker, at europæiske Købmænd skal besøge dem, naar det ikke drejer sig om Slavehandel.

Den hollandske Embedsmand maa nødvendigvis bo i Koeta. Hvis han boede i Badong, vilde han hverken kunne se eller udrette noget, og hvad hans Hvervning af Soldater angaar, da vilde Regeringen aldrig tillade, at der saa nær op ad den blev samlet Soldater. Forfærdelige Opstande mellem de forsamlede Slaver opfordrer til denne Forsigtighed, thi en rasende Balineser tænker ikke mere paa sit eget Liv, han maa udgyde Blod.

Man erindrer, at en Soldat blev rasende, fordi Kaptajn Wetters ikke vilde tage hans Kone med. Han greb en Kølle, og da han ikke kunde faa Ram paa den nævnte Officer, strakte han Doktor Vischer død til Jorden med to Slag af Køllen. Jeg har ogsaa to Gange haft »Amok« i mit Hus. Den første Gang maatte jeg dræbe den rasende, anden Gang lykkedes det mig at faa de to gale Mennesker bundet og oversendt til Java. Heldigvis var det ikke lykkedes dem hverken at faa fat i Vaaben eller Ild.

Engang kom der en Englænder hertil med en Brig for at handle. Tidlig om Morgenen gik han rundt i Omegnen, og af Nysgerrighed gik han ind i et Tempel. Maaske var Folkene ophidsede af en slet Gusti i Koeta; de greb ham og overleverede ham til den daværende Havneforpagter, men fordrede intet mindre end hans Blod for at formilde Gudernes Vrede. Den rimeligste Grund var den, at han havde 5000 Gylden inde paa Kysten, og dem haabede man at kunne røve. Heldigvis befandt der sig paa Stedet en Broder til den regerende Fyrste, og han lagde sig imellem. Han udvirkede samme Aften en Ordre fra Regeringen om at forholde sig rolige og ikke gøre Englænderen nogen Skade. I modsat Fald vilde Fyrsten ødelægge hele Handelspladsen. Hvis denne Broder ikke havde været tilstede, var det højst rimeligt, at Englænderen var blevet myrdet.

Meget ofte hører jeg baade om Dagen og om Natten Alarmklokken lyde. Det er et Mord, et Tyveri eller et Slagsmaal, der finder Sted. Straks viser den mandlige Befolkning sig bevæbnet paa Gaden, og man vender ikke hjem igen,

før Misdæderen er død, bundet, fanget eller flygtet til et andet Fyrstendømme. Hvis noget saadant sker om Dagen, styrter Kvinderne, som ellers fylder Bazzaren og Smaaboderne, hjem, og paa de Varer, som de har efterladt, bliver der da holdt Plyndringsgilde. Saa har jeg blot at stænge min Port, og da jeg staaer under den regerende Fyrstes Beskyttelse, vover ingen at komme ind hos mig.

Man maa ikke tro, at der er fri Forbindelse mellem alle Punkter paa Bali; foruden de fjendtlige Stemninger, som raader mellem de forskellige herskende Fyrster, maa man erindre, at der løber en høj og bred Bjergkæde tværs over Øen og skiller Landet i to Dele, og desuden er Vejene utrolig vanskelige at færdes ad, samtidig med at de er farlige paa Grund af Røvere og Tigere.« — —

Det var, som man ser, under meget usikre og brogede Forhold, at Dubois udøvede sit Hverv i Koeta for den hollandske Regering. De ovennævnte Gustier, af hvilke vi ofte senere under Mads Langes Periode vil høre den berygtede Ngoerah Ketoet omtalt, var Sønner eller Sønnesønner af tidligere Rajaher, og de var i mange Tilfælde næsten en Landeplage, en fæl Bande, der snyltede paa den arbejdende Befolkning og ernærede sig ved alskens skumle Foretagender. Da Fyrsterne havde et righoldigt Harem, var der stadig rigelig Tilgang paa Gustier.

Bedstefaderen til den herskende Rajah i Badong havde saaledes 500 Koner, og fra ham alene stammede 800 Gustier, der intet som helst ejede. Om ham sagde man, at han ejede en sælsom Kris, d. v. s. Dolk, ved Hjælp af hvilken han kunde gøre Undere og Mirakler.

I 1829 blev den gamle kloge og myndige Rajah Kassiman Hersker i Badong, og med ham havde Dubois og hans Efterfølgere at gøre. Det var gennem sin Evne til at komme godt ud af det med denne gamle, durkdrevne og kraftige Regent, der herskede i over 30 Aar, at Mads Lange skabte sin mægtige Indflydelse paa Bali. Kassiman var en gæstfri Mand, der havde 6000 Slægtninge boende hos sig i Paladset. Han havde 80 Koner, men kun eet Barn, en Datter.

Da Krigen paa Java i 1830 holdt op, var der ikke mere Brug for at hverve Slaver paa Bali til Krigstjeneste, og Dubois havde ikke meget mere at gøre. Hans Indflydelse var meget ringe. Søroveri og Strandrov paa forliste Skibe foregik fremdeles, ligeledes Rovmord paa Europæere. En engelsk Købmand blev saaledes lokket til et Gæstebud hos en kinesisk eller buginesisk Debitor og myrdet. Heller ikke lykkedes det Dubois at formilde den strenge balinesiske Retspleje, der saa godt som kun kendte een Straf, Dødsstraffen, for enhver Forseelse, lige saa lidt som der skete nogen Forbedring med Hensyn til Fyrsternes Vilkaarlighed og indbyrdes Strid.

Angaaende Slavehandelen fortæller Dubois i en Rapport til Generaldirektoratet for Finanserne, der omhandler Mulighederne for at bekæmpe denne og

føre balinesiske Arbejdere over til Java, at en gammel Slavehandler har fortalt ham, at der har været ca. 40 Slavehandlere, bl. a. fra Øen Mauritius, ogsaa kaldet Bourbon, som ikke kunde fortsætte deres Virksomhed paa Grund af de strenge Bestemmelser, den franske Regering havde fastsat derimod. Men Kineserne og Bugineserne fortsatte alligevel. Bugineserne plejede at tage et Par Slaver med fra Bali og sælge dem i Singapore med nogle Piasters Fortjeneste trods Forbudet der, Kineserne, især de fra Macassar, købte unge Balineserinder til sig selv eller for at gøre Folk paa de omliggende Øer en Tjeneste dermed.

Vil man være Ven med de balinesiske Fyrster, maa man ikke gaa for strengt frem mod denne Trafik, tilføjer Dubois.

Det var særlig de fattige Gustier, der tjente paa denne Handel. Handelen paa Mauritius havde været meget indbringende, og den gamle Slavehandler var ked af, at han ikke kunde vedblive dermed. Undertiden havde et Skib 500 Slaver ombord à 150 Gylden pr. Hoved i Indkøbspris og talrige unge Slavinder.

Om den øvrige Handel beretter Dubois, at paa Handelspladsen Koeta gaar det stadig fremad, og der har aldrig tidligere været saa mange kinesiske Skibe i Havnen. Alligevel ser han temmelig pessimistisk paa Fremtiden. Vel er Landet rigt, men det vanskelige Forhold til Fyrsterne, den balinesiske Regerings Uduelighed og det hollandske Etablissements ringe Indflydelse og Magtmidler bevirker, at der intet kommer ud deraf. Han anbefaler derfor nu, da der ikke mere foretages Hvervning af Soldater, at Etablissementet ophæves.

Men Hollænderne er bl. a. af politiske Grunde ikke til Sinds uden videre at opgive Tanken om at faa Fodfæste paa Øerne. Af talrige Indberetninger og Erklæringer, der findes i Arkiverne fra den Periode, fremgaar, at den hollandske Regering nøje følger, hvad der foregaar paa Øen og stadig overvejer, hvad der bør gøres. I 1835 havde baade Lange og King Handelsboder i Koeta, som de stadig besøgte med deres Skibe; og da Lange i det Aar forhindrede, at King fik Rajahen af Karangasems Tilladelse til at nedsætte sig paa Lombok, var det netop i Koeta, at King foreløbig slog sig ned.

Allerede dengang var man betænkelig ved disse Europæeres Virksomhed paa Bali og beklagede, at Bali trak en stor Del af Handelen paa Java til sig. Hele Skibsladninger af Gambia, der anvendtes til Betelskraa, blev ført direkte fra Singapore til Øen, og mange andre Varer, saasom Vaaben, Krudt og Opium, som det ikke var tilladt at udføre fra Java, kom ogsaa fra Singapore og byttedes bort for Ris, Kokosnødder, Olie, Tøjer, Huder, Tobak og Svin.

Den hollandske Regering begynder nu at overveje, om man ikke gennem det mægtige og vidtomfattende Handelskompagni: »De Nederlandsche Handels Maatschappij« (D. N. H. M.) bør forsøge paa at komme i Besiddelse af Handelen og senere ogsaa den politiske Indflydelse, naar der under Rajahernes ind-

byrdes Stridigheder viser sig en Lejlighed til at blande sig i de indre Forhold paa Øen.

Der gaar dog endnu et Par Aar, inden D. N. H. M. paa Regeringens Anmodning sender en Mand ud for at undersøge Mulighederne. Det bliver Kommissarius Grandpré Molière, som faar dette Hverv. I December Maaned 1839 be- rejser han Bali og besøger Rigerne Badong, Kloengkoeng og Karangasem paa Bali; det sidste var oprindeligt Moderriget til Riget af samme Navn paa Lombok. Men til at begynde med ser det ikke videre lovende ud. Hvor han kommer frem, bliver han modtaget med Mistro og Undren. Hans højtidelige Introduktionsskrivelser fra Generalguvernøren over hollandsk Indien hjælper ikke meget, han er for langt borte til at interessere Rajaherne. Det er først, da han kommer frem med sine Geværer, Spilledaaser, Likører og andre stærke Drikke, at man begynder at se lidt mildere paa ham.

Paa Lombok er der intet at gøre; her har King just vundet sin første Krig mod Mads Lange og sidder sikkert nok i Saddelen til at hindre de hollandske Planer. Paa Bali vil Rajahen af Karangasem slet ikke modtage Molière. Derimod lykkes det ham at slutte Aftale med Rajaherne af Kloengkoeng og Badong om, at D. N. H. M. skal have Lov til at oprette en Handelsstation i Koeta. For at opnaa dette maa han love Rajahen af Kloengkoeng et levende Næsehorn, der af Balineserne ansaas for et helligt Dyr. Det skal anvendes i religiøst Øjemed. Fyrst Kassiman derimod er en praktisk Mand, han forlanger en Broncekanon og 6 Tons Bly. En Rajahdatter køber et større Parti Lærred paa Afbetaling, første Afdrag er paa 3 Pikoel Tobak, d. v. s. ca. 200 Kilo Tobak; det er den eneste Forretning, Molière gør, og den er endda temmelig tvivlsom. Men han har dog faaet Gaver af Rajahen, nemlig tre Slaver. Det er de billigste Gaver, Rajaherne har at give nu, da der paa Grund af Hvervningens Ophør og de sløje Tider for Slavehandelen ikke mere er nogen videre Pris paa dem.

For den hollandske Kommissarius, der netop skal bekæmpe Slavehandelen, er det en temmelig besværlig Gave, som han ikke aner, hvad han skal gøre ved. Men han er nødt til at modtage Slaverne for ikke at fornærme Rajaherne: de bliver foreløbig anbragt i Kompagniets Pakhus i Soerabaya, indtil man finder ud af, hvad man skal gøre ved dem.

I sin Rapport om Rejsen er Molière temmelig optimistisk, men han gør opmærksom paa, at det gælder om at skynde sig, da Danskeren Lange er ved at etablere sig i Koeta og allerede har faaet anvist Plads af Fyrst Kassiman.

Lange har altsaa allerede straks efter den uheldige første Lombok-Krig i 1838 gjort Skridt til at slaa sig ned i Koeta, og mange Maaneder varede det jo ikke, før Begivenhederne i den sidste Krig tvang ham hovedkulds til Bali.

Da Molière drager tilbage til Java, tager han Mobrom, Langes tidligere Med-

hjelper, med sig. Mod en maanedlig Løn paa 200 Gylden bliver han ansat for at bistaa med Anlæggelsen af det hollandske Etablissement. Det varer dog ikke lang Tid, før han vender tilbage i sin gamle Chefs Tjeneste.

Udgifterne til Molières forberedende Rejse beløber sig ialt til 9738 Gylden og 58 Cents ifølge »Maatschappijets« udførlige Regnskaber.

Hollænderne arbejder saa omtrent et halvt Aar med Udrustning og Forberedelser til Nedsættelsen i Koeta. En Mand ved Navn Schuurman bliver valgt til Bestyrer af Stationen med en Løn af 500 Gylden pr. Maaned, han faar tildelt en hollandsk Assistent og faar af den hollandske Regering Ret til at sælge Skydevaaben og Krudt. Derimod vækker det nogen Misstemning, at Marinen ingen Skibe har at undvære til Ekspeditionen. Omsider faar man dog anskaffet en Skonnert ved Navn *Mercurius*. Det lykkes ogsaa med stort Besvær at faa fat i et levende Næsehorn.

I Begyndelsen af Juli 1839 starter *Mercurius* med Næsehornet og Mobrom ombord. Desuden har man for 42,000 Gylden Lærred med, der gerne skulde sælges til Balineserne, samt forskellige Gaver til Rajaherne og Materialer til et Hus.

Allerede Ankomsten er en Skuffelse, og Schuurman skildrer de første Maaned neder med alle deres Besværligheder og Intriger som et Mareridt. Da han gaar i Land, ses kun nogle elendige Hytter paa Stranden til Tørring af Kød. Der er ingen til at modtage ham, til Trods for at han har sendt Bud op i Forvejen, at han er under Vejs. Han maa gaa den besværlige og solhede Vej op til Koeta. Her bliver han meget kølig modtaget, Befolkningen maaber og spotter, mens han venter, og Rajahen af Kloengkoeng vil blot tale om sit Næsehorn. Fyrst Kassiman i Badong giver endog Schuurman en temmelig uforskammet Modtagelse, men lover dog at sende ham Folk til Hjælp ved Landsætning af Gods og Materialer. Det Løfte bliver imidlertid ikke holdt. Da Schuurman overrækker Kassiman en Pragtsabel som Gave, siger han blot: »Naa«, men ikke »Tak«.

Grunden til at Fyrsten er saa misfornøjet er, at Schuurman ikke har medbragt den lovede Broncekanon, medens Rajahen af Kloengkoengs Næsehorn er ombord. Ganske vist har Hollænderne en Jernkanon med, men den vil Kassiman ikke lade sig spise af med. Han gør Tilladelsen til at forblive i Koeta afhængig af, at Broncekanonen afleveres. Efter en Maanedes Forløb flyttede man ind i den foreløbige Bolig. At faa Næsehornet velholdent i Land og transporteret den lange, besværlige Vej op til Riget Kloengkoeng viser sig at være en højst besværlig Opgave. Man bruger hertil 600 svære Bambusstammer og 5 indfødte Fartøjer. En hel Del af Bambusstammerne stjal Balineserne igen om Natten, men til sidst lykkes det dog Schuurman at aflevere Bæstet i god Behold til Rajahen i Kloengkoeng. Den stod da Hollænderne i nøjagtig 869 Gylden og

25 Cents. Han faar denne Gang en venlig Modtagelse, men nogen Handel lykkes det ikke at afslutte, og da han paa Tilbagevejen vilde besøge Rajahen af Gianjar, venter han forgæves en Time uden for Paladsets Port uden at blive modtaget og maa drage videre med uforrettet Sag.

Senere bliver der forsøgt Brandstiftelse paa Etablissementet, og paa mange andre Maader lægges der Uvilje for Dagen. Heller ikke et hollandsk Marine-dampskib, som sendes til Øen for at imponere Balineserne, gør særligt Indtryk paa dem. Det varer ikke længe, før man begynder at mærke Kassimans Nevø, den berygtede Gusti Ngoerah Ketoets, slette Indflydelse. — »Denne professionelle Morder, Brandstifter, Bedrager og Tyveknægt er en Kilde til stadig Sorg og Ærgrelse,« siger Schuurman.

I November ankom *Mercurius* med Tømmer og solide Laase til Huset, og der kom lidt Bedring i Stillingen. Men en fornyet Rejse op til Rajahen af Kloengkoeng gav dog stadig ingen Handel. Den skaffede ganske vist Hollænderne Rede paa visse politiske Begivenheder paa Øen, men man ønskede ikke at modtage Schuurmans venlige Tilbud om Hjælp. Det var kun ganske smaa Varemængder, det lykkedes at afsætte, og saa maatte man endda give saa udstrakt en Kredit, at Forretningerne blev højst risikable.

Saa vanskelige og usikre var Forholdene paa Bali, da Mads Lange omtrent samtidig begyndte forfra i Koeta med to tomme Hænder og en kæmpemæssig Gæld. Han anlagde sit Factori Side om Side med sine Konkurrenter, det store og rige Handelskompagni, der yderligere havde den hollandske Regering i Ryggen. Det var en enkelt Mand — tilmed forarmet — der med sin ukuelige Energi og store Dygtighed uforfærdet tog Kampen op med det mægtige hollandsk-ostindiske Kompagni. Et Vovespil, som paa Forhaand syntes haabløst.

Stranden ved Koeta, hvor Mads Langes Udkibningsplads laa.

Religiøs Festprocession paa Stranden ved Koeta.

Ung Balineserinde kalker en Mur.

Balineserinde tager Styrtebad ved Hjælp af en Bjergkilde og et Bambusrør.

MADS LANGE BEGYNDER FORFRA

Det var i Sommeren 1839, at Mads Lange ombord paa sin lille Skonnert *Venus* for stedse sagde Farvel til det svigefulde Lombok og stævnedes mod Bali for at lægge Grunden til det første beskedne Factori i Koeta paa den Plads, som Fyrst Kassiman allerede det foregaaende Efteraar havde tilstaaet ham.

Alle de mange Trængsler, som Hollænderne bestandig havde været ude for, synes Lange lykkeligt at have undgaaet eller overvundet. Hans Evne til at vinde Rajahernes og det balinesiske Folks Tillid bevirkede, at han kunde gaa lige ind i Paladset som Rajahens Ven, hvor den hollandske Kommissarius trods sine Introduktionsbreve og kostbare Gaver bankede forgæves paa. Og han kunde faa alt det Mandskab blandt Balineserne, han ønskede, til at arbejde for sig.

Rajaherne, der havde gennemskuet de politiske Hensigter, som laa bag ved Hollændernes Virksomhed paa Bali, saa derimod i Lange en ærlig Købmand, der ikke gemte paa Rænker, og som de trygt kunde indlade sig med. Medens Vanskelighederne for »Maatschappijet« fortsatte, arbejdede Lange sig støt og stille frem til en saadan Stilling, at det ikke varede længe, før Hollænderne i høj Grad maatte regne med denne Mand, der kort forinden som en fattig Flygtning var kommet til Øen. Han overtog Havneforpagtningen i Koeta, og efter et Aars Tjeneste hos Hollænderne vendte Mobrom tilbage til Lange og forblev i hans Tjeneste, saa længe denne levede.

Hollænderne bestræbte sig stadig for at opnaa reelle Aftaler med Rajaherne. I 1840 sendte man en Delegation under Ledelse af Kommissarius Koopman til Øen for at forhandle med disse. Heller ikke denne havde i Begyndelsen Held med sig. Fyrst Kassiman vilde kun snakke om sin Broncekanon, som han ikke havde faaet endnu, og i Riget Kloengkoeng lagde man endog Fodangler paa Stranden for Hollænderne. Heller ikke hos Rajahen i Riget Boeleveleng paa Øens Nordside opnaaedes der noget Resultat.

Derimod forstod Balineserne udmærket at udnytte »Maatschappijet« og opnaa Tjenester af dette. Da Rajahen Pametjoetan, en meget fornem Hersker, døde i Juli 1840, blev der af Balineserne ofret store Anstrengelser paa at gøre Lig-

brændingsfestlighederne saa pragtfulde som muligt. 1000 Mand var i Arbejde i tre Maaneder med Forberedelserne. Det hollandske Agentskab maatte bidrage til Højtideligheden med Masser af hvidt Bomuldstøj og maatte sende sine Skibe ud for at fange Skildpadder, der var ganske uundværlige ved en Festlighed som denne. Men selv denne Venlighed fremkaldte ikke nogen Forandring i Rajahernes Sindelag. Factoriets Bestyrer Schuurman begyndte at tabe Troen paa at faa Held med Maatschappijets Handel paa Bali, og søgte om at blive forflyttet til Java. Men han havde forøvrigt i Begyndelsen heller ikke megen Tro paa, at Lange skulde faa noget ud af det. Handelen gik saa smaat, at Hollænderne mente, at Rajaherne havde forbudt deres Undersaatter at handle med dem.

Fyrst Kassiman fik omsider den lovede Broncekanon. Det var Koopman, som efter et Besøg i Batavia bragte den med sig i 1841. Den stod »Maatschappijet« i 1007 Gylden og 95 Cents, og der var den Snedighed ved den, at den var lavet saaledes, at den ikke kunde skyde. Hollænderne skulde ikke have noget af, at den, hvis der en Dag opstod en eller anden Uoverensstemmelse, blev brugt til at fyre løs paa dem selv med. Broncekanonens Ankomst har rimeligvis for en kort Stund formildet den gamle, bidske Kassiman, thi det hollandske Agentskab opnaaede for 4000 Gylden aarlig at faa overdraget Havneforpagtningen, som Lange hidtil havde haft.

Hvervet som Havneforpagter plejede at betragtes som en stor Fordel for Ihændeleveren, men heller ikke dette Arrangement bragte Agentskabet Fortjeneste. Grunden var den, at Forpagtningsafgiften skulde erlægges i »Kepeng«, d. v. s. kinesiske Skillemonter af Bronze med firkantede Huller i, og Hollænderne kendte ikke de Krogveje, der skulde handles ad for at faa fat i dem til en rimelig Pris; derimod forstod Lange at skaffe sig dem fra Kina paa sine egne Skibe for 1400 for een Sølvdollar, medens Værdien af det samme Antal paa Bali svarer til 2 Sølvdollar. Derfor var det en let Sag for ham at gøre Havneforpagtningen, som Hollænderne satte til paa, til en indbringende Forretning.

Koopmans Syn paa Stillingen paa Bali og Lombok finder vi gengivet i en Rapport fra Generalguvernøren til den hollandske Marineminister i 1841. Heri berettes det, at King modarbejder Hollænderne kraftigt paa Lombok, alle Forhandlinger med Rajahen maa ske gennem ham, og han vil kunne faa Øen, der har en særlig skøn Beliggenhed for Handelen paa Australien, over til Englænderne.

Paa Bali skyldes Fyrsternes, navnlig Rajahen af Kloengkoengs, uvenlige Sindelag Frygten for at miste deres Uafhængighed, samt Modstand fra Præsterne, der er bange for at tabe Magten. Desuden mener Koopman, at Mads Lange paavirker Rajahen af Kloengkoeng mod Hollænderne.

Hvis disse Indflydelser kan ryddes tilside, er der Mulighed for at komme

i nærmere Underhandling med Rajaherne og overvinde deres dybe Mistro. Generalguvernøren mener, at hvis der tilstaas Mads Lange Borgerskab i Nederlandsk Indien og Ret til at handle under hollandsk Flag, vil han kunne være til stor Nytte ikke alene overfor Riget Kloengkoeng, men ogsaa over for Lombok.

Paa Bali kan Riget Karangasem kun underlægges med Vaabenmagt, derimod er der muligvis bedre Udsigter i Badong, takket være Fyrst Kassiman og en indflydelsesrig Præst, der er venlig stemt mod Hollænderne.

Resultatet af Generalguvernørens Betragtninger er, at der paa Bali ikke er Fare for, at Rajaherne skal træde i Forbindelse med udenlandske Magter, men der er paa den anden Side heller ikke meget at gøre for den nederlandske Handel. Bemærkningerne til Slut i denne Rapport angaaende Fyrst Kassiman viser, at det slet ikke var gaaet op for Hollænderne, hvilken snu gammel Herre denne Rajah var. Han var mindst af alle til Sinds at ofre noget af sin Selvstændighed, men forstod aabenbart at lade Hollænderne beholde deres Illusioner. Først i 1906, 45 Aar efter Fyrst Kassimans Død i 1861, kom Riget Badong under hollandsk Herredømme.

Derimod havde Kassiman stor Tillid til Lange, lyttede til hans Raad og imødekom hans Ønsker og var ofte Gæst i hans Hus. I alle de mange Aar, Lange virkede paa Bali, fortsattes Samarbejdet og Venskabet mellem dem til Gavn for begge Parter.

I Juli Maaned 1841 skete der paa Bali en Begivenhed, som paa en iøjnefaldende Maade belyser Mads Langes Myndighed og Mod.

En stor hollandsk Fregat, *Overijsel*, ført af Kaptajn G. Blom, strandede i Taage paa Øens Sydspids, Tafelhoek, nær Pladsen Benoa.

Kaptajn Blom har i sin Rapport til Rhederne samt i en lille Piece, som han senere udgav om denne Hændelse, givet en livfuld Skildring af sine Oplevelser paa Bali og den Rolle, Lange spillede ved Strandingen.

Han fortæller heri, at Rejsen fra Plymouth er gaaet godt i 99 Dage. Men netop den 100de Dag strander de paa Bali ved Benoa, Syd for Koeta, og troer, at det er Øst-Java. Aarsagen er Taage, Tykning og de »infamt slette Kort«.

Med Besætning og Passagerer er der ialt 57 Mennesker ombord.

Blandt Passagererne er en hollandsk Familie: Lucassen, med fem Smaabørn, hvor Fruen er i velsignede Omstændigheder, desuden Familiens Tjenestefolk, samt en ung Mand Hr. Blommestein, og en Hr. Hoevenaar.

Den store Baad sættes ud, men gaar tre Gange rundt, og en Matros slynges i Land paa Klipperne, hvorfra han dog senere bliver reddet.

Næste Baad gaar det bedre med. I den gaar først Hr. Lucassen, der er blevet helt »desperat«, hans Frue, som hvert Øjeblik kan føde, fem hjælpeløse Børn,

en Barnepige og unge Hr. Blommestein, der ikke er til at berolige, men ustandselig jamrer over sin Elende.

»Hvis man havde Hjerte i Livet, kunde man ikke undgaa at faa Taarer i Øjnene ved dette Syn,« udbryder Kaptajn Blom i sin Beretning.

Baaden slipper heldigt gennem Brændingen og i Land og vender tilbage med en Bugineser ombord, der fortæller de ombordværende, at det er Bali, man er strandet paa. Han oplyser desuden, at en Købmand ved Navn Lange har en Handelsstation ikke langt derfra. Kaptajnen giver Bugineseren et Brev med i Land til Lange med Bøn om Hjælp.

Lange er imidlertid allerede blevet alarmeret og er ilet til Strandingsstedet og kommer nu ud til Skibet. Han fortæller, at han og Kaptajn Baumeister paa *Mercurius* havde hørt de Nødskud, som var blevet affyret fra *Overijsel*, og troede, at det var et Skib, der blev overfaldet af Sørøvere, hvilket ofte hændte. De havde derfor skyndt sig til denne Kant af Landet for at yde Hjælp, hvis det ikke var for sent, og var ankommet netop som Sluppen med det første Hold skibbrudne var naaet Land. »Heldigvis«, skriver Kaptajn Blom, »thi ellers kunde de indfødte, naar de saa', at der intet var at stjæle eller røve, maaske have myrdet dem blot for at faa de Klæder, de havde paa, eller i det mindste klædt dem af.« Kaptajn Baumeister var blevet hos Passagererne som Hjælp for at hindre, at de blev overfaldet af de indfødte, thi disse var allerede i Hundredevis samlet om dem, og blandt dem var der en gammel Rajah, Gusti Ketoet, der ansaas for den største Morder og Røver paa Øen. Men da den Plads, hvorpaa de befandt sig, tilhørte Lange og var givet ham af Fyrsten til Oplagsplads for Bomuld og Ris, turde de indfødte ikke gøre noget, saalænge der var en kendt Europæer tilstede. De skibbrudne befandt sig paa en Plads, der kaldtes Tandjoeng Benoa, hvor de sad under et Bambustag i sløj Forfatning for at vente, til det blev Lavvande. Lange oplyste desuden, at der laa et Etablissement i Koeta, som tilhørte Nederlandsche Handel-Maatschappij, og her befandt sig Hollænderne Santbergen og van West samt en Kleric og en Pakhusforvalter. Lange selv havde drevet Handel med Balinesere, Buginesere og Kinesere paa dette Sted i seks Aar. Han var selv Sømand, fortalte han, og havde været i en lignende Stilling med sit Skib.

Kaptajn Blom raadfører sig nu med Lange om, hvad han skal foretage sig under disse Forhold, hvor det er ved at blive Nat, og Skibet arbejder mod Klipperne. Man forsøger paa at lade Ankrene gaa agten for Skibet for at forhindre dette i at kastes længere ind paa Korallrevene. Imidlertid stiger Vandet rask i Skibet, saa der er ingen Tvivl om, at det har faaet en alvorlig Læk. Man holder saa Skibsraad ombord og beslutter at forlade Skuden.

Fordelt i en stor og en lille Baad gaar man i Land, bevæbnet med Sabler

og Pistoler, 43 Personer ialt. Indskibningen foregaar under Ledelse af Lange. Intet Gods maa medtages, da Baadene er overbelastede. Kvinderne sættes først i Baadene: Der er to javanesiske Piger og tre franske. Der opstaar Spektakel med Mandskabet. En Del har trods Kaptajnens Forbud drukket sig fulde og har benyttet Mørket til at anbringe deres Ejendele i de overfyldte Baade, men det lykkes Lange at skaffe Ro og Orden til Veje.

Nedstigningen i Baadene ved Hjælp af et Tov volder stort Besvær, thi snart er Baaden højt oppe, snart forsvinder den i en dyb Afgrund. De sidste, der gaar i Baadene, er Kaptajnen og Lange. Lange styrer selv den forreste Baad gennem Brændingen.

Ved et Uheld gaar under Farten mod Land Hovmesterens Pistol af, og Kuglen træffer Hr. Hoevenaar i den venstre Arm. Herved opstaar der megen Forvirring, da ingen i Mørket ved, hvorfra Skuddet er affyret. Saaret anses dog ikke for farligt, og der anlægges en foreløbig Forbinding. Efter omtrent en halv Times Kamp med Søen lykkes det at slippe velbeholdent gennem Brændingen og naa Land. Klokkeren er da 11 om Aftenen.

Da de skibbrudne kommer ind paa Stranden, træffer de vor gamle Bekendt, Gusti Ketoet, og hans Følge. Man forstaar, at nogen Opmuntring for Kaptajn Blom har Mødet med denne berygtede Balineser ikke været.

Han skriver herom: »Aldrig skal jeg glemme den gamle Skurks Banditansigt. Han spurgte om Skibet ikke indeholdt Opium, Guld, Sølv eller spanske Sølvdollars. Da der blev svaret: »Nej, kun Jerngods til Sukkerfabrikken,« grinede de med deres Skurkefjæs og sagde, at saa stort et Skib maatte vel indeholde noget af Værdi.

De var meget brutale, befølte og overgramsede os, hvoraf vi kunde slutte, at havde ikke Hr. Lange og de øvrige Europæere været tilstede, var det ikke gaaet godt for os. Iøvrigt raadede disse os til ikke at anvende Magt overfor dem, men i Guds Navn lade alt gaa sin Gang, thi i modsat Fald kunde de koldblodigt myrde os med deres Kris.« — —

Paa Stranden finder man Familien Lucassen i temmelig beklagelig Forfatning sammen med de to Hollændere fra Agentskabet, der imidlertid er kommet til.

»— — Vi sad nu her alle tilsammen og havde mistet alt. Dog, vi maatte være Gud taknemmelige for, at vi havde beholdt Livet, og at begge de nævnte Herrer — Lange og Kaptajn Baumeister — var kommet os til Hjælp. Jeg hævder, at det skyldes deres hurtige Nærværelse og Menneskekærlighed, at vi endnu er i Live, thi hvis disse Mennesker ikke havde været der, og Balineserne havde anfaldet os, vilde vi sikkert have forsvaret os saa længe, som vi kunde, dog maatte vi til sidst have bukket under for Overmagten og vilde have fundet en voldsom

Død, saaledes som det vil nærmere fremgaa, naar man bliver bekendt med disse uciviliserede Menneskers Karakter og uordentlige Love.

Man lovede at hjælpe, saa godt man kunde, med at faa noget af Godset tilbage, men gav ikke meget Haab, da Bali er et uafhængigt Land.

Alt, hvad disse menneskekærlige Mennesker har kunnet gøre for os ulykkelige, satte de i Værk. Den Modtagelse, vi nød hos dem alle uden Undtagelse, var yderst gæstfri og skal ikke blive glemt af mig, heller ikke Javaneren Nore, en af Hr. Langes Tjenere. Jeg skal altid mindes dem alle med Taknemlighed.« — — —

Næste Morgen drager Passagererne til Koeta, hvor de indkvarteres dels hos Hollænderne, dels i Langes Hus. Kaptajnen med Styrmanden og Skibslægen gaar med Mandskabet i de to Baade ud til Skibet for at redde noget af Tøjet og Godset. Men de faar meget lidt udover Sejlene, da de indfødte allerede har været her og brudt op og taget, hvad de kunde, og Skibet er halvfuldt af Vand. Det lidt, der reddes, bliver bragt over paa Langes Skonnert, der er kommet til.

Der ankommer nu en Skrivelse fra Fyrst Kassiman af Badong, som lyder paa, at det under Trusel af Dødsstraf forbydes dem at hente mere fra Skibet, og kræver at det, der allerede er taget, skal afleveres.

Fyrst Kassiman paaberaaber sig »Klipperetten«, d. v. s. Fyrstens Ret til alt, hvad der strander paa Kysten i hans Rige.

Kaptajn Blom beretter videre:

»Imidlertid opstod der et stort Oprør blandt Balineserne, foraarsaget ved at en Kineser i Langes Tjeneste havde givet en indfødt et Slag, der dog var af ringe Betydning. Dette Oprør gik saa vidt, at de fordrede Kineseren udleveret, eftersom deres Straffelov kun kendte Dødsstraf. Men Lange vilde ikke udlevere Kineseren, hvorfor de vilde stikke hans Etablissement i Brand. Hvis de havde gjort det, vilde det Nederlandsche Maatschappij, som laa i Nærheden, heller ikke være blevet sparet. Vi vilde da allesammen være blevet myrdede eller indebrændte eller i det mindste udplyndrede.

Ved Langes Aandsnærværelse og fordi han i seks Aar havde levet blandt disse Mennesker, lykkedes det ham at standse Striden paa dette Stadium. Saaledes sad vi der i flere Dage under de allerubehageligste Omstændigheder, usikre paa vort Liv, Nat og Dag bevæbnede, medens vi havde anbragt Stormstiger til at kaste Taget af med, hvis Balineserne skulde stikke Huset i Brand, indtil det lykkedes Lange at komme i Underhandling med Balineserne og købe Kineseren fri for 200 Gylden og fire Baller Opium — —.«

»— — Nu vil man vel stille det Spørgsmaal,« slutter Kaptajnen sin Beretning, »hvorledes Lange holdt det ud dernede? Dette er helt let at klare: Fordi han allerede i Aarevis har drevet Handel paa Bali og har ført Krige dernede,

kendte han disse Folks Sprog og Karakter ud og ind. De havde megen Agtelse for ham, og personlig kunde han faa gjort overmaade meget hos dem. Alt, hvad der var af Handel, kom til ham. Og naar han anmodede Fyrsten om noget, blev det ham sjældent nægtet, skønt det endogsaa blev nægtet os at rejse en Flagstang paa Stranden.

Ved hans store Indflydelse har jeg da ogsaa faaet det reddede Gods. Hvem skulde iøvrigt ogsaa have vovet at træde op imod Tusinder af Balinesere, som Lange gjorde det, dengang de vilde have Kineseren, og han ikke vilde udlevere ham, saa han paa den Maade frelste Mandens Liv.

De Herrer af det Nederlandsche Handel^sMaatschappij vilde aldrig have været i Stand til noget saadant — —.«

— — —

Et smukkere Vidnesbyrd om Mads Langes Stilling blandt Balineserne, hans Mod og Mandshjerte og hans store Redebonhed til at hjælpe sine Medmennesker end denne hollandske Kaptajns Beretning kan næppe tænkes, og mange lignende Vidnesbyrd føjedes sidenhen til dette af kendte og ansete Hollændere, Embedsmænd og Videnskabsmænd, der kom i Berøring med Lange.

Kort efter Skibbrudet rejste Kaptajn Blom til Soerabaya tillige med sit Mandskab, efter at have »protesteret grundigt« overfor Fyrst Kassiman gennem Chefen for det hollandske Agentskab, Hr. Santbergen, men overdraget til Lange at faa det Gods tilbageleveret, som Fyrsten havde sat sig i Besiddelse af, hvilket ogsaa for en stor Del lykkedes ham. Vraget af *Overijsel* blev købt af Lange, der anvendte Tømmeret til Reparation af sine Skibe.

Familien Lucassen maatte af Hensyn til Fruens Tilstand forblive i Koeta foreløbig. Der blev imidlertid sørget godt for dem paa alle Maader, og i Langes Hus fødte Fru Lucassen en lille Pige. Da hun var det første Barn af europæiske Forældre, der nogensinde var født paa Bali, forstaar man, at det blev anset for en stor Begivenhed paa Øen.

Før Fru Lucassens og hendes Gemals Afrejse fra Øen foranstaltede Lange en Afskedsfest, hvori der deltog hele 24 Europæere, og Champagnen flød rundeligt.

Saa vendte man atter tilbage til Hverdagens Slid og Fortrædeligheder.

— Det lykkedes ganske vist omsider Koopman at faa afsluttet en Art Overenskomst med de balinesiske Rajaher om, at Bali stod under Nederlandsk Suverænitet, og om Tilladelse til at handle frit for nederlandske Undersaatter og om en Ordning af Strandingsretten i Tilfælde af, at et Skib strandede paa Kysten. Men dels er det meget tvivlsomt, hvorledes Fyrsterne har forstaaet Betydningen af Ordet Suverænitet, der ikke har noget tilsvarende Ord i det balinesiske Sprog, dels følte de sig paa ingen Maade i Afhængighedsforhold

til Hollænderne og opfattede næppe de omtalte Traktater alvorligt, hvilket ogsaa deres Opførsel overfor Agentskabet viser.

Der gik adskillig Tid, inden Hollænderne havde Mod til at opføre en Stenmur uden om deres Etablissement af Frygt for Konflikt med Balineserne, der ikke ønskede noget som mindede om Befæstning, ikke engang en Flagstang paa Kysten, hvor det hollandske Flag kunde vaje, og hvorfra der kunde signaliseres til Skibene. Da man endelig i 1842 gik i Gang med at bygge Muren, gav det Anledning til en Masse Fortrædeligheder, Tyverier og Spektakler, som den allestedsnærværende gamle Bandit Gusti Ketoet og de buginesiske og kinesiske Handlende stod bag ved.

Til Trods for, at den hollandske Kommissarius Koopman formodede, at Lange modarbejdede det Nederlandske Agentskab hos Rajahen af Kloengkoeng, var han dog ikke Lange uvenlig stemt. Han blev mere og mere klar over, at det vilde være til Fordel for de hollandske Interesser at staa paa en god Fod med ham, og han anbefalede gentagne Gange Generalguvernøren at udvirke, at Lange fik Borgerret i Nederlandsk Indien.

I en af sine Skrivelser udtaler han saaledes, at han med Henblik paa en eventuel Ekspedition til Lombok vil foreslaa:

»At vi stedse har en Kommissær i Nærheden af Øerne, som det gælder om at underlægge sig, saaledes at vi altid der kan holde et vaagent Øje med alt forefaldende. Og jeg skønner, at Hr. Lange netop er den Mand, der vil kunne yde os de fortræffeligste Tjenester, eftersom han ved sine Handelsforbindelser vil kunne skaffe os Underretning om alt paa en lidet iøjnefaldende Maade.

Det maa altsaa fra mange Sider set skønnes at være i vor Interesse at holde os denne Mand som Ven, og i al Beskedenhed maa jeg derfor endnu engang tage mig den Frihed underdanigst, men indtrængende, at gentage min Ansøgning om, at Deres Excellence Generalguvernøren vil begunstige ham med Borgerret i Nederlandsk Indien.«

I Juni 1843 tildeler Generalguvernøren Mads Lange Borgerretten i Nederlandsk Indien.

Skønt Langes Handel i disse Aar voksede hurtigt og sikkert, saaledes at han efterhaanden fik samlet sig en Flaade paa 12 à 15 europæiske Skibe, der stadig var travlt optaget, foruden hans talrige indfødte Fartøjer, som besejlede de nærmeste Farvande, og skønt Handelsomsætningen alene mellem Bali og Java i Aarene fra 1837 til 1843 voksede fra ca. 300,000 Gylden til ca. 1 Million Gylden og Antallet af europæiske Skibe, der i samme Periode udklareredes fra Java til Bali eller omvendt, steg fra 25 til 100 om Aaret, oparbejdede »HandelsMaatschappijet« Aar efter Aar et stedse stigende Underskud.

Da den Handel, som skulde være Indledning og Forløber for den politiske

Gudernes Gave.

Balinesisk Tempel.

Offergaver, som Kvinderne har baaret balancerende paa Hovedet til Tempel.

Aktion paa Øen, udeblev, og da den hollandske Regering, som havde lovet »Handel-Maatschappijet« at dække Omkostningerne ved Eksperimentet paa Bali, med Betænkelighed saa Udgifterne stadig vokse, uden at der opnaaedes noget Resultat, begyndte man at overveje Ophævelsen af Etablissementet.

Resultatet af disse Overvejelser, der stod længe paa, blev omsider, at i Foraaret 1844 besluttede det Nederlandske Handel-Maatschappij sig til at ophæve hele sin Virksomhed paa Bali og overdrage Bygningerne til Lange for hans private Regning. Ligeledes overtog Lange igen Havneforpagtningen.

Kommissarius Grandpré Molière skriver herom den 1ste April 1844 i et Brev til Regeringen:

»— — Ved »Handel-Maatschappijets« Ophævelse vil Stillingen som Havneforpagter overgaa til Mads Lange, der er den eneste Europæer, som er bosat paa Bali. Hvad angaar Langes Duelighed som Repræsentant paa denne Ø for Regeringen henviser vi til: Hemmelig Messive af 5te April Nr. 179 samme Aar — — —.«

Desværre er det omtalte Dokument, som aabenbart har indeholdt den hollandske Kommissarius' Bedømmelse af Lange, borttaget fra Korrespondancen vedrørende disse Spørgsmaal, og det har ikke været mulig at opspore det i de hollandske Arkiver.

Derimod eksisterer det officielle Dokument, der udnævner Mads Lange til Repræsentant for den Nederlandske Regering paa Bali.

Det hedder heri:

»For at det Nederlandske Flag ikke skal sænkes paa Bali, men bestandig kan blive respekteret:

tildeler Regeringen den 1ste Maj 1844 ifølge Beslutning af Juni 1843 Hr. M. J. Lange, Compagnon i det i Koeta paa Bali Badong under Firmaet J. Burd & Comp. oprettede Handelshus, Borgerret i Nederlandsk Indien og Myndighed som Repræsentant for Gouvernementet.

I. At benævne til Agent for Det nederlandsk-indiske Gouvernement paa Øen Bali, saavel som til ham: Hr. M. J. Lange, at overdrage at føre det nederlandske Flag, samt at skaffe det respekteret. Og i det Tilfælde, hvor han er forsynet med Traktater med de indfødte Fyrster, da at optræde som Medlem af Kommissionen for Arbitrage (til Bilæggelse af Strandingskonflikter) paa Gouvernementets Vegne.

II. At det her bliver at bemærke, at denne Udnævnelse paa Gouvernementets Vegne bliver bekendtgjort for Fyrsterne.

III. At denne Bestemmelse til vedvarende Beskærmelse af det Nederlandske Flag paa Bali bekendtgøres for »Det Nederlandske Handel-Maatschappij«s Factori.

I dette Dokument med al sin Omstændelighed og snurrige Kancellistil sænker den nederlandske Regering efter fem Aars forgæves Kappelstrid Fanen for Mads Lange, og besejret paa ærlig Vis overdrager den ham at hejse dette Flag paany og skaffe det respekteret.

Det er den Honnør, hvorved Mads Lange efter fem Aars fredeligt Arbejde paa Bali tiltvinger sig Oprejsning for de Skuffelser og Nederlag, som de fem kampfyldte Aar paa Lombok bragte ham.

Maatschappijets Regning til den nederlandske Regering lød ved Slutningsopgørelsen i Oktober 1844 paa 179,194 Gylden 39 Cents. Kappelstriden med Mads Lange havde ikke været billig.

MADS LANGE SET GENNEM HOLLANDSKE BRILLER

Det Hverv, Mads Lange havde faaet overdraget, at være Repræsentant for den hollandske Regering overfor Balineserne, krævede ikke blot Magt og Myn- dighed af sin Mand, men ogsaa stor diplomatisk Sans og Behændighed, for at ikke begge Parter skulde faa Mistillid til ham.

Hollænderne kendte Langes engelske Sympatier og vidste ogsaa, at i sit Hjerte havde han meget til overs for Balineserne og var dem en oprigtig Ven. Paa den anden Side kunde han let, naar han skulde varetage de hollandske Inter- esser, miste den Tillid og det Venskab, som han nød hos de balinesiske Fyrster og hele Folket, og som var en Betingelse for hans Virksomheds Held og Trivsel paa Øen.

Ikke desto mindre bærer de samtidige hollandske Udtalelser om Lange alle Vidnesbyrd om den Dygtighed og Loyalitet, hvormed han tager sig ikke blot af den hollandske Regerings Interesser, men ogsaa af de enkelte Personers. De bevidner hans beskyttende Indflydelse over Liv og Gods ved mangt et Skibs Forlis og om talrige skibbrudne, som har fundet Ly under hans gæstfri Tag.

En af disse hollandske Udtalelser lyder saaledes:

»Tilrods for de talrige Krav, som hans omfattende Handelsvirksomhed stil- lede til ham, har han altid med den største Energi fremmet den nederlandske Regerings og dets Embedsmænds Interesser. Men det var ikke blot hollandske Embedsmænd, der erfarede hans rundhaandede Gæstfrihed og Hjælpsomhed. Videnskabsmænd som Etnografen, Baron van der Hoëwell, Botanikeren Zollin- ger og Sprogforskeren Friedrich kan bevidne hans bestandige Redebonhed til at bistaa dem og hans ubegrænsede Generøsitet og Gæstfrihed. —«

Blandt de ovennævnte ansete Videnskabsmænd, der i Fyrreerne i længere Tid var Gæster i Langes Hus i Koeta, var især Baron van Hoëwell en oprigtig Ven og Beundrer af Lange.

Denne kundskabsrige og troværdige Forfatter og Lærde har i sine Bøger og Beretninger om sine videnskabelige Rejser givet et livfuldt og karakteristisk

Billede af Mads Lange og hans Virksomhed og fortalt mange talende Træk fra deres Samvær.

Da van Hoëwell i 1847 første Gang kommer til Bali, er det ombord paa Mads Langes lille Skonnert *Venus*. De to Mænd træffer hinanden i Besoeki paa Java, og Lange tilbyder straks van Hoëwell at følges med ham til Bali ombord paa *Venus*.

Van Hoëwell fortæller om deres Møde og Rejsen til Koeta:

»Jeg havde allerede hørt en hel Del om Lange, om hans Foretagsomhed, hans Aandskraft og Mod, og det gode Resultat af hans Virksomhed paa Bali. Derfor glædede jeg mig til at staa Ansigt til Ansigt med denne sympatiske Dansker.

Forestil Dem en Mand, lille af Vækst, men med en stærkt muskuløs Legemsbygning, blond som Nordens Sønner for det meste er det, omkring de fyrretyve Aar og med Ansigtstræk, hvorpaa Kraft, Udholdenhed og Fasthed, men tillige Godhed og Velvilje stod at læse.

Hans Sprog er en Slags Plattysk, vel overført til Hollandsk, i saa høj Grad det har været ham muligt, samt Engelsk, der ganske vist ikke er rent, men dog i alt Fald let forstaaeligt.

Da han hørte, at mit Foretagende var at drage til Bali, tilbød han straks at ville ledsage mig. Hans Plan var at rejse endnu den samme Dag.

Min Ven Gusti Ketoet — en Rigsøverste fra Badong — (det er den gamle velbekendte Skurk, som aabenbart har forstaaet at vinde van Hoëwells Venskab) — bad om at maatte følge med, men da han endnu gerne vilde se noget af det indre af Besoeki, skulde han den samme Dag rejse til Banjoewangi, og der skulde vi saa komme og hente ham.

Om Middagen begav jeg mig ombord paa den lille Skonnert. Hr. Lange er Ejer af *Venus*, og naar han selv er ombord, er han tillige Kaptajn og Øverstkommanderende, skønt en Javaner ved Navn Dario staaer bogført som saadan. Kahytten var netop saa stor, at der kunde staa et lille Bord i den. Paa hver Side af Bordet var der en Køje af en Mands Længde, som var bestemt baade til Sidde- og Soveplads. Skibet er armeret med en stor Mørser i Forstævnen og to Kanoner i Agterstævnen. I Kahytten har en stor Mængde Pistoler, Geværer, Spyd og Økser o. s. v. Plads. Det er overflødigt at sige, at denne kraftige Armering hovedsagelig er bestemt til at bruges mod Sørøvere, som er talrige i disse Farvande, skønt de ikke har vist sig det sidste Aar. Dette maa sandsynligvis søge sin Grund i, at der her krydsede saa mange Krigsskibe, hvilket atter stod i Forbindelse med Forviklingerne med Bali.

Besætningen bestod foruden af Kaptajnen Dario af 12 Javanere og tre Bali-

nesere, der gennemgaaende alle var stærke og sunde Mennesker, særlig de sidste, blandt hvilke der var een, som endda maatte regnes for en Kæmpe.

I denne Kahyt, hvor vi sad saa fortrolig nær ved hinanden, gjorde mit Bekendtskab med Hr. Lange raske Fremskridt. Efter at vi havde spist vort beskedne Aftensmaaltid, strakte vi os paa vore Køjer. Jeg havde ikke ligget et Kvarter, før jeg blev lysvaagen ved at mærke en Kriblen og Kravlen under min Hovedpude — — —.

Det viser sig at være Kakerlaker, og da man nu alligevel ikke kan sove, taler de to Mænd videre sammen. Van Hoëwell skildrer saa, hvorledes Lange, medens Skibet glider afsted, og Nattens Timer svinder, fortæller ham om sit omtumlede Liv. Om Lomboks Historie fra gammel Tid og Langes første Ankomst til denne Ø, og Arbejdet paa at skabe en Fremtid der. Om Krigene mellem de indfødte Fyrster, som han blev indblandet i, og Striden med hans bitre Fjende King, med alle dens spændende og farefulde Episoder, der endte med Langes Nederlag og Nedsættelsen paa Bali.

»— — — Denne Skonert,« slutter Lange sin Fortælling til Hr. van Hoëwell, »var det eneste, jeg reddede. Derfor har jeg ogsaa en Svaghed for denne rappe Sejler. Jeg flygtede om Natten ombord paa *Venus* og undgik med Nød og næppe Faren. Der vuggede jeg nu igen paa Oceanet i et lille Fartøj, saa fattig som jeg var kommen, eller rettere fattigere; thi eftersom jeg havde mistet alt, kunde jeg naturligvis ikke klare mine Forpligtelser i Singapore eller andre Steder og havde en Gæld paa næsten en Tønde Guld.

Men jeg har ikke af den Grund tabt Hovedet. Jeg har aldrig ladet Modet synke.

Jeg rettede Stævnen mod Badong paa Bali og begyndte der paany min Forretning. Siden 1839 har jeg nu boet i dette Rige. Min Gæld har jeg for Størstedelen betalt; mine Skibe gennemkrydser atter Java og Kinahavene, og at jeg staar mig godt med min nye Fyrste, haaber jeg, at De inden ret længe skal faa at se med egne Øjne — — —.

»Saaledes var altsaa denne Mand,« skriver van Hoëwell, »med hvem jeg sad og talte til langt ud paa Natten i den lille Kahyt, der kun blev sparsomt oplyst af en Lampes spinkle Flamme. Hans Fortælling var i højeste Grad underholdende, og han meddelte mig talløse personlige Oplevelser. De Gange, han i de mange Krige, han havde deltaget i, havde svævet i Livsfare, kunde tælles i Tusinder; men han talte herom, som om hans Liv ikke var værd, at man kymrede sig om dets Udslettelse.

Besyderligt var det Forhold, som de to Europæere King og Lange hver i Spidsen for sin fjendtlige Hær stod i til hinanden. I Begyndelsen, da Striden

endnu ikke havde naaet sit Toppunkt, talte de ofte med hinanden. Selv om de havde kæmpet om Dagen, holdt de ofte om Natten en Sammenkomst, røg en Pibe i hinandens Selskab eller delte de smaa Forfriskninger, som hver især havde medtaget. Men lidt efter lidt holdt dette op, og nu, da det dog gaar dem begge godt, og de ikke staar hinanden i Vejen, er de endnu hinandens bitre Fjender.

Om disse Tildragelser — Krigene paa Lombok — har jeg allerede givet min Beklagelse og Smerte til Kende. Jeg har allerede domfældt begge de Mænd. Men man kaste ikke Sten for haardt paa nogen af dem. Vel er der ingen Tvivl om, at de snarere har pustet til end søgt at afværge Fyrsternes Kampe paa Bali og Lombok; men sikkert er det ogsaa, at de er uskyldige i de Grusomheder og Mord og i de Ondskabens og Umenneskelighedens Dramaer, som ofte udspilledes under disse. Tværtimod. Hvor de kunde det, har de stræbt at føre Krigen paa en menneskelig Vis og stræbt at neddæmpe Fyrsternes og de indfødte Krigeres Raahed og Ødelæggelseslyst — — —.

Den følgende Dag ankommer *Venus* til Banjoewangi, hvor man har lovet at tage Gusti Ketoet ombord. Man faar af de faa Ord, hvormed van Hoëwell omtaler sin saakaldte »Ven«, denne interessante Forbryder, som i sin Tid voldte »HandelsMaatschappijet« saa megen Ærgrelse og Fortræd med sine Skurkestreger og fyldte den stakkels skibbrudne Kaptajn Blom fra Fregatten *Overijssel* med Rædsel blot ved at vise sig paa Stranden, det Indtryk, at Gusti Ketoet fremdeles er i Besiddelse af sin fordums Frækhed, men at Lange aabenbart kommer rigtig godt ud af det med ham.

Van Hoëwell skriver saaledes videre om Rejsen til Bali:

»I Banjoewangi fik vi endnu to nye Passagerer ombord. Den ene var Gusti Ketoet, som vi allerede havde truffet i Besoeki. Han var rejst over Land til Banjoewangi og skulde fortsætte Rejsen med os til sit Fødested Badong. Da han var kommet ombord, opsøgte han sin Plads i Kahytten, som Hr. Lange og jeg i Forvejen havde fundet lille nok for os. Men det bekymrede han sig ikke det fjerneste om og opførte sig som en, der er sig sin gode Ret bevidst. Et Medlem af den fyrstelige Familie paa Bali rangerede i eet og alt lige med os Europæere.

Den anden nye Passager hed Gusti Madi Abion. Han var en Landsmand af Gusti Ketoet og boede ligeledes i Badong. Men han var en gammel Mand, der hverken besad vor forrige Bekendts rolige Overlæg, Snuhed eller Dannelse. Denne Oldings Skæbne, som Gusti Ketoet fortalte mig, frembyder for En straks et levende Bevis paa de raa Skikke, den ubarmhjertige Retspleje og Barbari, som endnu hersker i dette Land, hvortil vi er paa Vej.

Den gamle Mand havde for nogen Tid siden stjaalet en Gamelan — et Musikinstrument — fra en af sine Bekendte. Udaaden blev opdaget og bevist, og den

sigtede erkendte sig skyldig. Ganske vist var han »Gusti«, d. v. s. af fyrstelig Afstamning, men tilhørte ikke den nu regerende Fyrstes Slægt. Han stammede fra en Familie, der nu var drevet fra Tronen. Hans Titel skaffede ham derfor ikke mere den fjerneste Forret, heller ikke naar det gjaldt Tyveri, hvad der ellers maa siges at være Tilfældet. Han blev derfor slæbt for Dommeren og dømt til den sædvanlige Straf, som truer næsten alle Misdædere paa Bali: nemlig Dødsstraffen.

Hr. Lange lagde sig imidlertid imellem og bad om Naade for den gamle Mand. Tidligere vilde noget saadant have været ganske utænkeligt, men efter at den europæiske Indflydelse har begyndt at gøre sig gældende i Badong, og frem for alt ved Hr. Langes menneskekærlige Bestræbelser, blev ofte en Dom formildet, og en Eksekution ikke bragt til Udførelse. Og ved De saa, hvad Dødsstraffen blev ændret til? Man dømte den skyldige til for nogle Aar eller Maaneder at gøre Tjeneste som Matros paa et af Hr. Langes Skibe, eller man forviste ham for kortere eller længere Tid til Java.

Men den Straf er ogsaa i Balinesernes Øjne streng nok. Thi han forlader kun nødigt sit Land, det bedste, i alt Fald det eneste paa Jorden, han kender. Frem for alt nærer han et uudslukkeligt Had til Havet. Kun meget sjældent vover han sig af egen fri Vilje ud paa de troløse Bølger. Hans Bali er hans Verden, og det er ham egentlig ganske ligegyldigt, om han forlader Verden ved Hjælp af en Dolk eller bliver bragt bort af et Fartøj, som prisgiver ham til dette forræderiske Element.

Vor stakkels Albion havde haft det Held at beholde Livet ved Hr. Langes Mellekomst. Kun tre Maaneder maatte han holde sig borte fra Bali, og den Tid havde han tilbragt i Banjoewangi. Nu var de tre Maanedes forløbet, og den, som han skyldte Livet, kunde han nu ogsaa takke for, at han kunde vende tilbage med vor *Venus*. Men selv om hans Landsforvisnings Tid var forbi, saa var de Dage, han maatte tilbringe ombord, dog at anse som et Tillæg til hans Straf, thi den gamle Fyr var saa ubarmhertig søsyg, at jeg virkelig fik Medlidenhed med ham.

Det lykkedes mig ved en sindrig Opfindelse at faa saa meget Lys ned i Kabinhytten, at jeg kunde læse, naar jeg laa i min Køje. Hr. Lange havde ikke noget særligt omfattende Bibliotek ombord, men han havde dog nogle Bøger. Jeg fandt en Oversættelse frem: »Om Paris' Mysterier«. Og næsten hele Natten igennem, mens Skibet slingrede afsted over det sydlige Balistrædes stormpiskede Bølger turede jeg rundt i den franske Hovedstads Gader, Palæer og Værtskuse —«.

Næste Morgen ankommer *Venus* til Seset, en Havneplads paa Sydbali, og van Hoëwell fortæller videre herom:

»Da vi var ankommet til Sesets Rhed, fik vi Besøg af en Skonnert, der ogsaa tilhørte Hr. Lange og var meget større end *Venus*. Kaptajnen kom ombord til os. Det var en ung Englænder, som syntes at nyde sin Herres Tillid i meget høj Grad. De Beretninger, han kunde give om Tilstandene i Hr. Langes Forretning, var overmaade gunstige. Hans Fartøj, som allerede havde ligget her et Par Dage, skulde hurtigt indtage sin Ladning for at sejle med den til Singapore, thi ogsaa i Seset, ligesom paa flere andre Pladser paa det sydlige Bali, havde Hr. Lange et Pakhus, hvori der blev oplagret den Ris, han købte af Befolkningen.

Den følgende Morgen afsejlede vi til Koeta. Næppe var vi naaet ind paa Koetas Rhed, før vi hørte et Kanonskud, som blev løsnet inde paa Stranden. Det var det sædvanlige Signal, som angav for Personalet, at Hr. Langes Ankomst var forestaaende. Vi gik i Land og kørte i en »Bendi« op til Hr. Langes Hus.

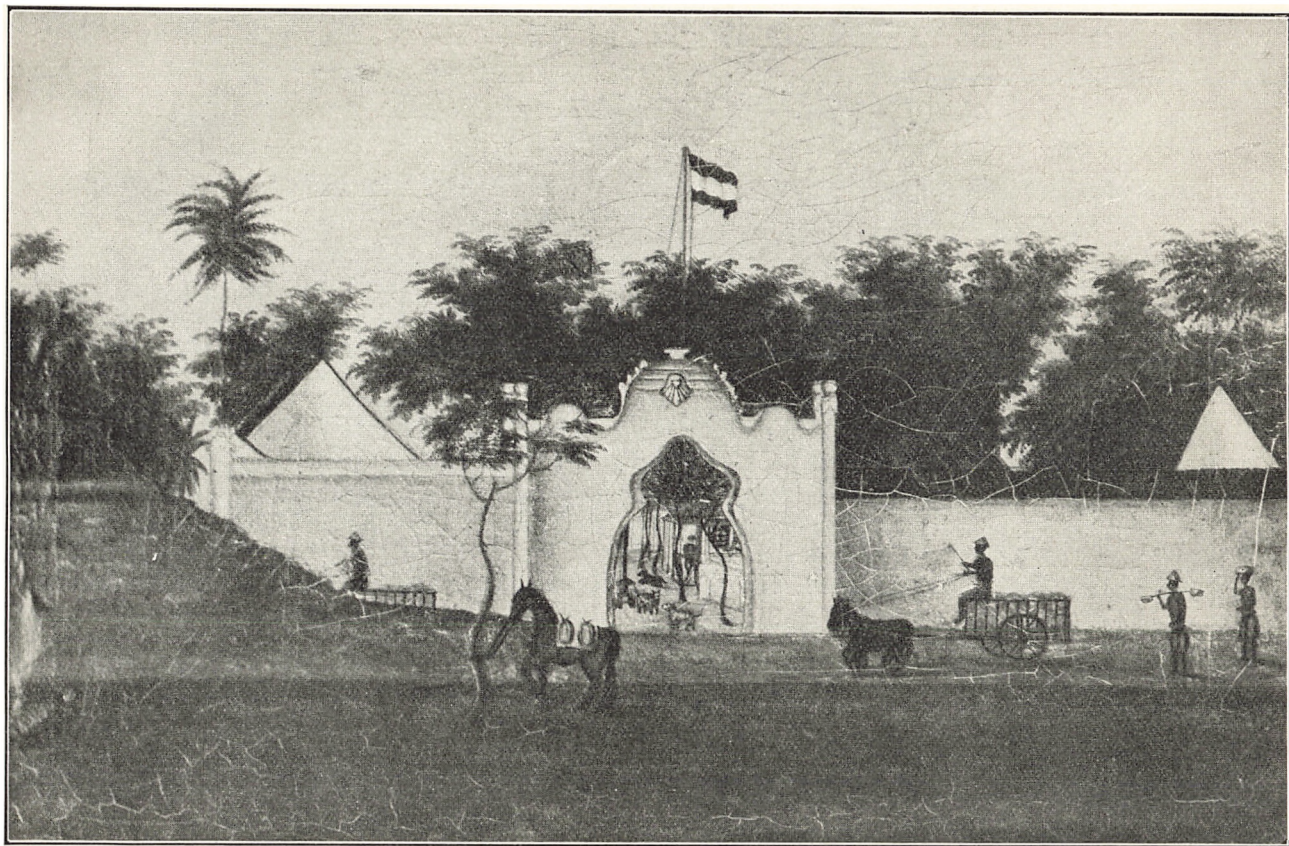
En stor Stenmur var det første, som faldt os i Øjnene. Gennem en bred Dør eller Port, som blev lukket om Natten, kørte vi ind i Etablissementet. Ligeoverfor Porten staar en Kanon med Mundingen rettet mod Porten for at advare imod fjendtlige Angreb. De beviste tillige, at Hr. Lange ikke blindt betroede sin Velfærd til Fyrsten i det Land, hvori han opholdt sig, men forment, at et vaagent Øje og en væbnet Haand i den Henseende bedre var til at stole paa.

Inden for denne Mur finder man de Bygninger, der udgør Hr. Langes Bolig. Megen Orden og Regelmæssighed skal man ikke lede efter. Skønheden er her ofret til Fordel for det nyttige. Hovedbygningen bestaar af forskellige meget gode Opholdsværelser, blandt hvilke det, der blev anvist mig, ikke lod noget tilbage at ønske.

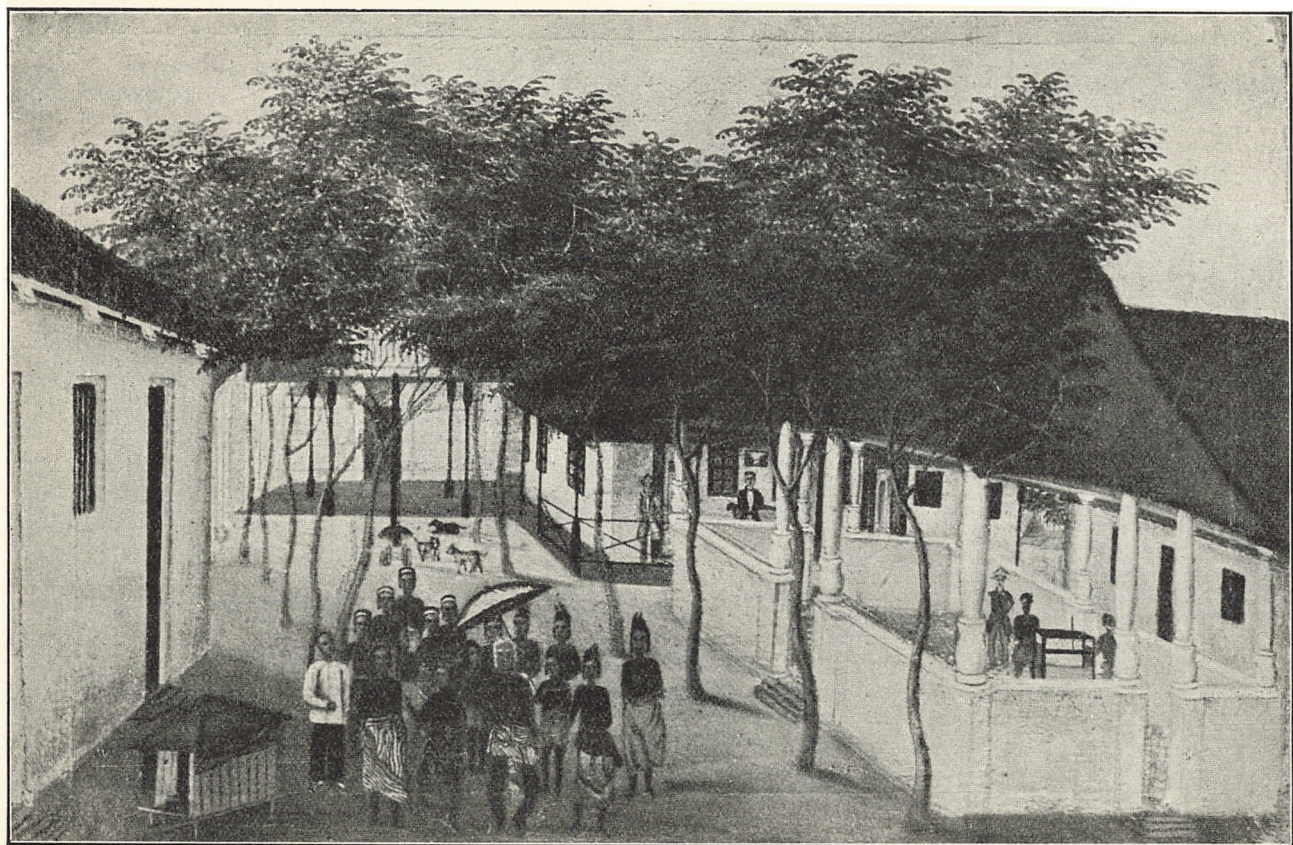
I Forgrunden fæstede Blikket sig ved en stor Pandopo (overdækket Platform), der var bestemt til at modtage de Balinesere, som kom for at tale om Forretninger. Den var saa godt som aldrig helt fri for besøgende. Man kunde kalde det en Børs, der til Stadighed var aaben. Dernæst fandtes der en særlig Spise- og Billardsal, som var meget godt indrettet, og hvori den gæstfri Vært ikke lod sine Gæster mangle noget. Foruden denne Hovedbygning var der forskellige Boliger for Personalet og meget gode og rummelige Pakhuse. Ogsaa i disse herskede der hele Dagen igennem en livlig og uafbrudt Travlhed. Uopholdelig blev der indbaaret Ris, som blev bragt dertil af Balineserne og købt mod kontant Betaling eller vekslet med andre Varer, som de kom for at erhverve sig.

Med eet Ord havde der inden for denne Mur ved Hr. Langes skabende Kraft lidt efter lidt rejst sig en Slags Koloni, en livlig og folkerig By, hvor der raadede Orden, Virkelyst og Velstand.

Mads Langes Factori i Koeta efter Maleri af en kinesisk Kunstner udført ca. 1845.
Langes berømte Dalmatinerhunde vogter Indgangen.

Indenfor Murene. Gruppen i Forgrunden forestiller sandsynligvis den gamle hvidhaarede Rajah Kassiman med Følge. Man ser den kongelige Parasol og Bærestol. Paa Forgalleriet i Baggrunden ses Mads Lange. (Pendant til det foregaaende Billede).

Hr. Lange var ikke den eneste Europæer, som boede her. Foruden en Bogholder og forskellige Medhjælpere, blandt hvilke jeg fandt meget dannede og dygtige Mennesker, fandt jeg i hans Hus en Hr. Friedrich, der var sendt herover af Batavia-Selskabet for Kunst og Videnskab, for at dyrke filologiske Studier. Hr. Friedrich ledsagede den hollandske Ekspedition til Bali som kyndig i indiske Sprog, i den Hensigt at studere Sprog og Literatur. Det var den Ekspedition i 1846, i hvilken Boeleveleng paa Nordbali blev erobret og Singaradja blev ødelagt. Da han havde faaet det Indtryk, at Sydbali i høj Grad vilde være Stedet for videre videnskabelige Efterforskninger, begav han sig derover efter Samraad med Direktionen for Batavia-Selskabet. Hr. Lange modtog ham gæstfrit, og han havde allerede nu været beskæftiget eet Aar med det ham paalagte Hverv. Mange og deriblandt meget værdifulde Manuskripter havde han allerede samlet vedrørende Folkets Sædvaner og Skikke.

Hr. Lange var naturligvis stærkt optaget af den travle Virksomhed, der helt og fuldt krævede hans Opmærksomhed. Næppe nok var han hjemme, før der ustandselig kom Sendebud og Tjenere fra Fyrster og Rigsøverster for at bringe ham Hilsener og Gaver fra deres Herrer. Gaverne bestod for det meste i Høns, Ænder og alle Slags Frugter, som i Almindelighed er fortræffelige her. Frem for alt gælder det om de mange Sorter Oranger.

Mødet med Sendebudene og Modtagelsen af alle Gaverne fandt Sted i Pandopoen, saa denne tilsidst nærmest mindede om et helt Magasin. En Balineser kom til Hr. Lange og overrakte ham med et ærbødigt Buk og yderst høfligt et Brev, skrevet paa et Lontarblad — et Blad af Palmyrapalmen. Nær ved ham stod en ung Mand paa ca. 12 Aar. Lange fortalte mig, at Rajahen af Tabanan tilbød ham denne Yngling i Bytte for en Pistol. Han kunde betragte den unge Mand som sin Slave, der skulde tilhøre ham med Liv og Sjæl.

Dette Slaveri er Følgen af de fire Kastors System, hvorved den laveste Kaste eller Sudraerne er de højere Kastors Tjenere. De kan heller aldrig eje noget. Alt tilhører Fyrsterne, som ganske vilkaarligt kan tage alt fra dem og raade over det. Med dette bliver der drevet stærkt Misbrug. For at undslippe denne Undertrykkelse flygter de ofte til et andet Rige. Men heller ikke det Middel hjælper ret meget. De kommer som Regel blot fra Scylla i Charybdis.

Efter hvad Friedrich fortalte, bliver dog Flygtninge ofte godt behandlede, da man anser det for en Skam at behandle dem slet. I Riget Badong er der mange Flygtninge fra Rigerne Gianjar, Mengwi, Kloengkoeng og Karangasem, medens der i de andre Riger saa godt som ingen Flygtninge findes fra Badong.

Dette skyldes det forholdsvis milde og blide Herredømme, som Fyrst Kassiman udøver, og ikke mindst skyldes det Hr. Langes Indflydelse.

Slaverne er for det meste forældreløse eller forladte Børn, de tilfalder Fyr-

sten, som da efter eget Tykke kan raade over dem. Men han har desuden Ret til at sælge dem som Slaver, naar han ser sin Fordel derved.

Nu havde han Brug for en Pistol. Og ganske som vi aabner vor Pung og sender et Bud afsted med Pengene til at købe den for, saaledes lod han en af sine Undersaatter hente og sendte ham til Købmanden i Bytte for den Genstand, han vilde have.

Hr. Lange har allerede faaet adskillige Tjenere paa denne Maade, skønt han ellers ofte afslaar den Slags Tilbud.

Han betragter dem imidlertid ikke som Slaver, og de har det her betydelig bedre, end deres Landsmænd kender til, thi de er i en god Herres Tjeneste. Skønt de har deres Frihed til at drage bort, gør de det dog ikke, da de ved, at de ingen Steder faar det bedre.

Paa en Spadseretur med Hr. Lange saa jeg nogle faa Skridt fra den Mur, der omgiver hans Ejendom, de sørgelige Rester af noget, der netop her maatte falde i Øjnene. Det var en forladt europæisk Bolig, oprindelig bygget af Sten og af samme Form som Husene paa Java. Pillerne paa Forverandaen, Taget og Vinduerne, kort sagt alt bar Vidne om, at det ikke var nogen Balineser, men een af anden Nationalitet, der havde været Bygmester her.

»Den Ruin,« sagde Hr. Lange, »er Resterne af det nederlandske Handelskompagni. Her boede engang dets Agent. En hel Del deraf har jeg indlemmet i mit Etablissement; thi da Kompagniet brød op, købte jeg dets Bygninger.«

Senere hørte jeg følgende om Forholdet mellem det Nederlandske Handelsmaatschappij og Hr. Lange:

»Da Hr. Lange i 1839 var fordrevet fra Lombok og nedsatte sig i Koeta i Riget Badong, fandt han der en Konkurrent; men han var heldigere i sin Kappelstrid med denne, end han havde været det med Hr. King. Det nederlandske Handelskompagni havde allerede for flere Aar siden knyttet Forbindelser med Fyrsten af Badong og havde placeret en Agent der. Han boede i et Stenhus, der var omgivet af en tyk Mur som et Fort, da han, ligesaa lidt som Hr. Lange gjorde det nu, helt vilde overlade sin Velfærd til Fyrstens Beskyttelse. Ogsaa det hollandske Flag vajede over hans Bolig.

Som Agent for det mægtige Selskab, der raadede over adskillige Millioner, knyttede han Handelsforbindelser med Fyrsten og Befolkningen, og han var næsten udelukkende i Besiddelse af alt, hvad der hed Ud- og Indførsel i dette Distrikt. Man kan forestille sig, at en saadan Stilling var altfor fordelagtig og kraftig til, at man behøvede at frygte nogen Medbejler, hvem han saa end var.

Man skulde vel være tilbøjelig til at sammenligne denne Privatmand, en Fremmed, der kom gældbetyngt, og hvis eneste Ejendom var den lille Skonert, han kom sejrende paa, og som vilde konkurrere med det vældige Handels-

kompagni, med Dværgen, der vilde slaas med Kæmpen. Men ikke desto mindre blev Kæmpen besejret af Dværgen. Striden endte med den førstes Nederlag.

Vi saa' Hr. Langes Pakhuse paa Stranden og hans Skibe paa Rheden, og vi saa' det nederlandske Handelskompagnis Grusbunker.

Dette Udfald kan imidlertid ikke forundre nogen.

Kompagniets Agent drev Forretningerne for en anden, Hr. Lange drev dem for sig selv. Agenten var bundet til Instrukser, Hr. Lange var fuldstændig fri. Det var sin egen Fortjeneste, han opførte i sine Bøger, og det var hans egne Tab, han maatte bære, naar en Spekulation løb forkert af. Føjer man dertil hans personlige Egenskaber: hans Foretagsomhed, hans Arbejdskraft, hans Klogskab og hans enestaaende Kendskab til Balinesernes Karakter, saavel hvad angaar Fyrsterne som Befolkningen, hans Udholdenhed og hvileløse Virksomhedstrang — og man vil forstaa, at alle Fordele maatte være paa hans Side.

Da saa ogsaa Udbyttet af Kompagniets Handel efterhaanden blev tarveligere, da de Tab, det led, for hvert Aar blev flere, og da Rapporterne fra dets Agent blev mere og mere ugunstige og ikke lovede mindste Bedring for Fremtiden, besluttede Kompagniet sig til helt at nedlægge denne Post — — —«.

Med dette aabenhjertige og for Mads Lange saa sympatiske Vidnesbyrd, der er saa meget mere betydningsfuldt, fordi det fremføres af en saa anset og fremragende Hollænder, slutter Hr. van Hoëwell dette Afsnit af Skildringen af sit Samvær med Mads Lange.

MELLEM FOLK OG FYRSTER PAA BALI

Medens Hr. van Hoëwell er Gæst hos Lange, benytter han Lejligheden til at se sig godt om i Egnen omkring Koeta. Lange ledsager ham paa Spadsereture og drager med ham paa Besøg hos Rajaherne og sørger i det hele for, at hans Gæst faar saa meget ud af sit Besøg paa Bali som muligt. Van Hoëwell faar derved Lejlighed til at give en levende Skildring af, hvorledes Livet former sig omkring Langes Virksomhed og gengive mange interessante og fornøjelige Træk, der belyser hans Forhold til Fyrsterne og Befolkningen. Van Hoëwell fortæller om en Spadseretur, han foretager sammen med Lange rundt i Koeta:

»Koeta er en livlig og godt befolket Plads. Husene ligger uden Orden i alle mulige Retninger imellem hverandre, under Frugttræers Skygge og omgivet af Mure, der enkelte Steder er opført af soltørrede Lerbrokker, andre Steder af brændte Sten. Husene er ligeledes snart af samme Slags Lerbrokker, snart af Mursten.

Naar lige undtages den Vej, Hr. Lange har anlagt ned til Stranden, er de øvrige Veje allerede i den tørre Aarstid i en saadan Tilstand, at de er saa godt som ubrugelige. Værre er det endda i Regntiden. De er fulde af Huller eller rettere smaa Grøfter, hvorfra Bygningsmaterialer til Huse og Mure er taget, og Dyrene, især Svin og Hunde, der løber ud og ind af Husene, gør Vejene ufarbare.

Omtrent midt i Byen ligger Koetas Bazar, tæt op til Hr. Langes Bolig. En bred, aaben Plads med Boder, hvor der forhandlede Frugt, Ris og Fisk. Paa Bazaren og videre med regelmæssigt Afstand gennem hele Landsbyen ser man Vagthuse af Sten, i hvilke »Ton-ton'en«, en Slags Trægongon, er ophængt.

Vi vandrede langsomt ned mod Stranden. Der kom et Par Balinesere, frimodige og uden Generthed lige hen imod os og gav sig paa en meget fortrolig Maade i Snak med os. Snart sluttede andre sig til, og det varede ikke længe, førend vi var omringet af et halvt Hundrede Stykker. De kiggede paa os som paa en Slags mærkelige Dyr, befølte vore Klæder og berørte vore Hænder. Jeg bød en af dem en Cigar. Uden nogen Art af Højtidelighed, som om det var

den mest dagligdags Begivenhed, tog han den, befølte den, kiggede paa den fra forskellige Sider og tændte den derpaa ved min Cigar, som han uden at sige et Ord tog mig ud af Munden og satte paa Plads igen, da han havde brugt den. Nu bad de andre ogsaa om hver én. Jeg gav, til mit Cigarfuttural var tomt, og nu røg de og dampede og snakkede og sagde hinanden Morsomheder, der ofte fik dem til at briste ud i en skraldende Latter, som velsagtens søgte sin Genstand i os.

Heraf fremgaar, at deres Maade at omgaas Europæere paa er vidt forskellig fra Javanernes.

Da vi gik fra Stranden op til Hr. Langes Hus, mødte vi en Mængde langsomt kravlende Kærrer, der var forspændt med Okser. Det var de balinesiske Pedati's — de mærkeligste Køretøjer, jeg nogensinde har set. Forestil Dem to plumpe Hjul fæstet til en Akse, men fjernet næsten ti Fod fra hinanden. Fadingen, som hviler paa denne Akse, er meget lille, vel ikke mere end fire Fod bred, saa Aksens rager tre Fod ud paa hver Side, og Fadingen sidder højt over Jorden. Aksens Ender staar saa langt fra hinanden paa Grund af de daarlige Veje. Disse lange Kærrer bliver endda staaende paa ret Køl, selv om det ene Hjul hviler i en anelig Højde, og det andet stikker i et dybt Hul og en almindelig Kærre forlængst vilde være kærtret.

Men i Forhold til den vældige Underbygning kan de kun rumme ganske lidt, af Ris vel næppe mere end én Pikoel (ca. 62 Kilo). Dog er Balineseren tilfreds med denne lille Fragt, thi saa kører han blot to, tre Gange med det Læs, en anden vilde kunne tage paa een Gang. Hos ham har Tiden endnu ingen Værdi.«

Nogle Dage senere foretager Hr. van Hoëwell og Filologen Friedrich, ledsaget af Lange, en Udflugt i Omegnen af Koeta.

» — Ligesom Hr. Lange er den eneste,« fortæller van Hoëwell videre, »der ejer en Vogn, som han imidlertid kun kan køre med paa den Vej, han selv har ladet anlægge, saaledes er han ogsaa den eneste, der ejer Heste, som i Virkeligheden fortjener dette Navn. Han havde den Godhed at afstaa mig en Macassar-skimmel, paa hvilken jeg gjorde alle mine Togter, og som viste sig at være en fortræffelig Race, og aldrig lod mig i Stikken.

Ubeboet Land saa' vi slet ikke den Dag. Jeg kunde straks gøre mig Begreb om det rige Bali, der er saa mildt velsignet fra Naturens Haand. Bogstavelig talt hvilede Blikket overalt paa fortræffeligt anlagte Marker, der altid oversrisledes med rindende Vand, og som hele Aaret igennem er bevokset med Ris eller Rodfrugter og tilsyneladende ikke fik Lov til at hvile et eneste Øjeblik.

Den eneste Afveksling i denne, jeg tør vel sige, ensformige Rigdom af Jorden, disse uoverskuelige Flader, dækket med Risens tætte, grønne Tæppe, frembød Landsbyerne, i hvilke Husene løftede sig op mellem Frugt- og Prydtræernes

kølige og friske Løvværk. Alle disse Landsbyer, som vi enten rejste igennem eller saa' fra vor Vej, bar Vidne om, at Landet maatte være meget tæt befolket. Det beviste ogsaa de mange Balinesere, vi mødte, blandt hvilke Kvinderne enten bar tunge Byrder paa deres Hoved, mejede Ris, eller gjorde andet Arbejde, hvorimod Mændene som Regel ikke bestilte noget, bortset fra ganske enkelte, der drog afsted med de allerede skildrede Oksekarrer eller førte Pakheste belæsset med Ris. Det er den eneste Brug, Balineserne gør af deres Heste, der som Regel ser inderlig ulykkelige ud.

Nu havde vi naaet Pamatjoetan, der er en meget stor og tæt befolket Landsby, hvor en af de regerende Fyrster i Badong har sit Palads. Han fører Titlen Anah Agoeng Ngoerah Gedeh Pamatjoetan og er den højeste i Rang, men hans Onkel, Ngoerah Kassiman, som vi senere aflagde en Visit, er betydelig ældre og er den egentlige Hersker i det samlede Rige, eftersom han er langt den mest fremragende i Statskunst og Smidighed.

Paa en stor, aaben Plads foran Indgangen til Paladset saa' vi talrige Grupper af fornemme Balinesere, som morede sig med Hasardspil. De fleste lagde ikke synderlig Mærke til os. Spillet's Spænding syntes helt at have lagt Beslag paa deres Opmærksomhed og Interesse.

Andre slentrede rundt, eller sad i en Rundkreds og døsede, eller kiggede paa Spillet. De sluttede sig frimodigt til os, og tiltalte Hr. Lange, som de syntes at kende godt, med en om ikke hjertelig saa dog familiær Hilsen eller nogle Ord i en meget venskabelig Tone.«

— — —

Under Besøget i Paladset oplever van Hoëwell en lille, munter Episode, som til at begynde med udvikler sig temmelig betænkeligt for ham. Men takket være Mads Langes Snarraadighed og nøje Kendskab til, hvorledes Balineserne skulde tages, bliver den klaret til alle Parters Tilfredshed.

Van Hoëwell skildrer Oplevelsen saaledes:

»I den sidste Forgaard mødte vi den fornemste Brahman i Riget Badong. Hans Ydre var ikke tiltalende; han var en ækel, skidden, gammel Fyr, der skede nederdrægtigt. En overmaade lang Stok, som han bar i Haanden, var Tegnet paa hans høje Værdighed, der havde faaet Navn efter den. Saadan en Stok eller Stav hedder: »danda«, og efter den Stav kaldtes han »padanda«, d. v. s. Stavgænger.

Hr. Lange fortalte denne højærværdige Personage, at jeg var »Padanda Agoeng«, d. v. s. Ypperstepræsten fra Batavia. Jeg kunde se paa ham, at denne Oplysning gjorde Indtryk paa ham. Han grinede til mig saa venligt, som han formaaede, og indbød mig til at tage Plads paa den Løjbænk, der bar hans hellige Legeme. Straks efter at vi havde sat os, bad han om at maatte kigge paa

mine Brilller. Da jeg havde opfyldt hans Ønske, undersøgte han Brillerne fra alle Kanter og prøvede endelig at sætte dem paa sin Næse. Efter megen Besvær lykkes det endelig at faa dem til at sidde.

Rimeligvis har han været nærsynet samtidig med at han skelede, og for første Gang i sit Liv fik han fat i et Instrument, der gav ham et normalt Syn. I hvert Fald kiggede han først rundt i alle Retninger og erklærede derpaa, at han saa' aldeles fortræffeligt igennem dem, og at han vilde vise mig den udsøgte Ære at beholde mine Brilller.

Jeg var som lamslaet. Jeg kunde umulig undvære mine Brilller, thi saa kunde jeg ligesaa godt rejse med det samme hjem til Batavia igen. Men at nægte en saa ophøjet Person noget vilde støde haardt an mod alle Østens Høflighedsregler og al Velopdragenhed.

Hr. Lange, som saa', i hvilken Nød jeg befandt mig, kom mig imidlertid til Hjælp. Han fortalte hans Højærværdighed, at saadan et Par Brilller kun egnede sig for en langt yngre Alder, og at gamle Folk som han under ingen Omstændigheder kunde bruge dem, uden at blive blind.

»Ganske vist vil du en kort Tid se bedre gennem dem,« sagde han, »men det er blot som en Lampe, der er ved at gaa ud, et Øjeblik blusser kraftigt op. I Batavia findes der ogsaa den Slags Instrumenter, passende for gamle Mennesker af din Alder. Jeg skal skaffe dig saadan et Par derfra.«

Dermed var Padanda'en tilfreds. I hvert Fald gav han mig mine Brilller tilbage og syntes ikke at have mistet noget af sin forrige Velvilje.«

— Man forstaar levende den Forskrækkelse, den arme, nærsynede van Hoëwell har faaet jaget i Livet ved Tanken om at skulle famle rundt paa Bali i Blinde, medens Padanda'en gjorde ham den Ære at beholde hans eneste Par Brilller paa sin ærværdige Næse. Det har utvivlsomt moret Lange at optræde som Redningsmand og Diplomat i den penible Situation, som Mødet mellem de to »Ypperstepræster« havde givet Anledning til.

Van Hoëwell interesserede sig levende for de Sæder og Skikke og sociale Forhold, der herskede paa Bali, og han fortæller om en Episode, der forefaldt mellem Lange og en gammel Balineserkone, som var foranlediget ved de ejendommelige Forhold paa Øen, der tillod Fyrsterne at sætte sig i Besiddelse af alt, hvad deres Undersaatter ejede, naar de døde, saafremt de ikke efterlod Børn. Saa vidt gik Fyrsternes Rettigheder endog, at hvis en Balineser efterlod sig saakaldte »ubeskyttede«, f. Eks. en Enke eller ugifte Døtre, arvede de ikke den afdøde; tværtimod gik disse Kvinder i Arv til Fyrsten, der kunde indlemme dem i sit Harem, sælge dem, leje dem ud eller gøre ved dem, hvad han vilde.

I Koeta boede, efter hvad Hoëwell beretter, en gammel Kone af tredje Kaste, nemlig Vaisyaernes, som havde tjent anselige Summer ved Handel med Ris. Hun

begravede imidlertid omhyggelig sine Skatte i Jorden under sit Hus for at gemme dem for sine skarpt seende Misunderes Øjne og for de Sværme af Gustier og Dewaer, der som Rovfugle slugte alt, hvad de svagere i Riget ejede. Derfor levede hun udadtil som den fattigste Sudra, klagede altid og overalt over den Vanskelighed, som det kostede hende at leve, og afholdt sig endog fra det nødvendigeste for at bevare Skinnet af Fattigdom og tillige se sin Rigdom tage til.

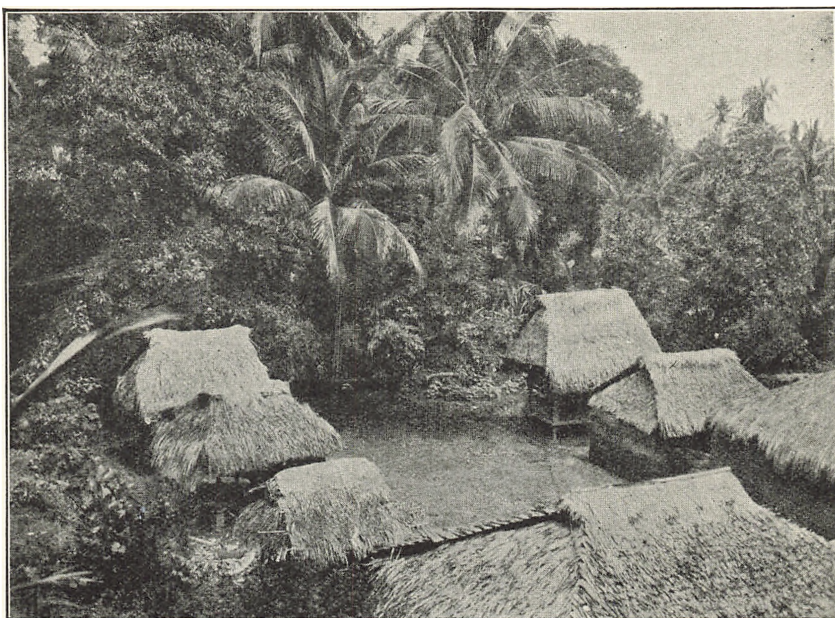
Men endvidere havde hun et Adoptivbarn, ved hvilket hun hang med Liv og Sjæl. Det voldte hende dyb Sorg, at hun ifølge sit Lands Love ikke kunde efterlade noget til sin Yngling, der var sygelig og Krøbling og ude af Stand til at forsørge sig selv. Hun stod imidlertid i Handelsforbindelse med Hr. Lange og syntes at have en særlig stor Tillid til ham. Ofte beklagede hun sig over Lovens Strenghed og Uretfærdighed, som hindrede hende i at sikre den unge Mands Velfærd, naar hun var død.

Da hun en skønne Dag under en Samtale kom ind paa det samme Emne, faldt der Hr. Lange noget ind, som maaske kunde hjælpe hende ud af Bekymringerne. Han foreslog hende, at han vilde omgaa Loven i hendes Interesse, idet han sagde til hende: »Overlad mig, medens du lever, en Del af din Formue, den skal jeg gemme hen ogsaa efter din Død. Saa undrages den den kongelige Arving, og jeg skal bruge den til at sørge for, at din Plejesøn, som du holder saa meget af, faar et passende Udkomme.« — »Men hvor kommer du dog paa, at jeg skulde have Formue?« afbrød hun Hr. Lange hastigt med gnistrende Øjne og med en Stemme, der bævede af Angst og Forskrækkelse. »Tro mig, jeg ejer intet, absolut intet undtagen min faldefærdige Hytte og mit slidte Husgeraad, men det vilde jeg saa gerne efterlade min Plejesøn. Hvor skulde jeg fattige Kone dog kunne samle Formue?« — »Naa, det ved jeg dog bedre,« svarede Hr. Lange. »Du kan have Ret til at tale saaledes til andre, men du maa ikke lyve saadan for mig. Jeg ved dog, for hvilke anselige Summer, du køber og sælger hos mig. Vær fornuftig og betro dig til mig. Jeg skal give dig et Dokument, hvori jeg erkender, at din Plejesøn kan fordre den Sum at mig, som du betror mig.«

Nu begyndte hun at bæve og skælve over hele Kroppen og svor paa, at man gjorde hende Uret, at hun var fattig, ludfattig og saa at sige ikke ejede det fjerneste.

Nogle Dage senere saa' man nogle Udsendinge fra Fyrsten af Badong træde ind i den gamle Kones faldefærdige Hytte, grave Jorden op og rode nogle Tusind Guld- og Sølvmonter frem og bære dem bort. Den gamle Kone var død, og hendes Plejesøn stod fattig, hjælpeløs og forladt og græd uden for hendes Hus«.

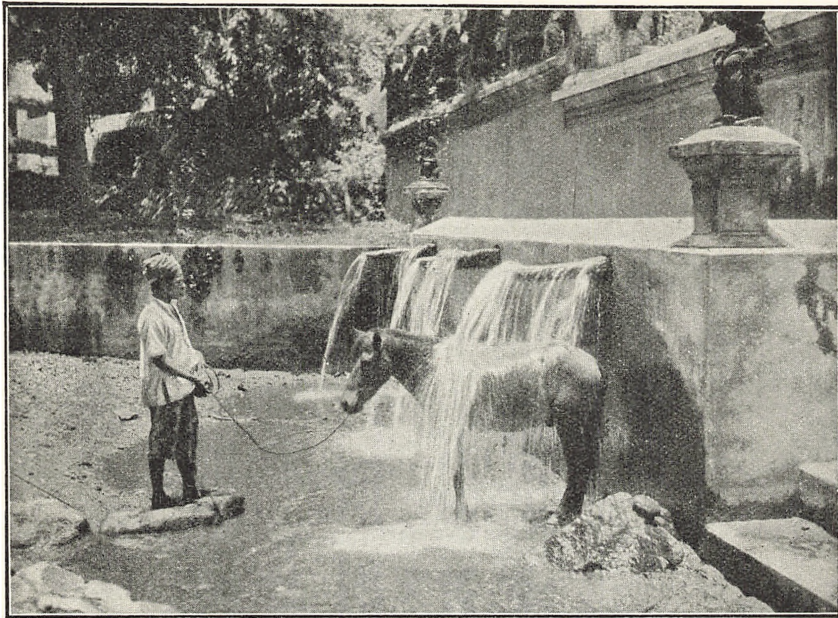
— — —

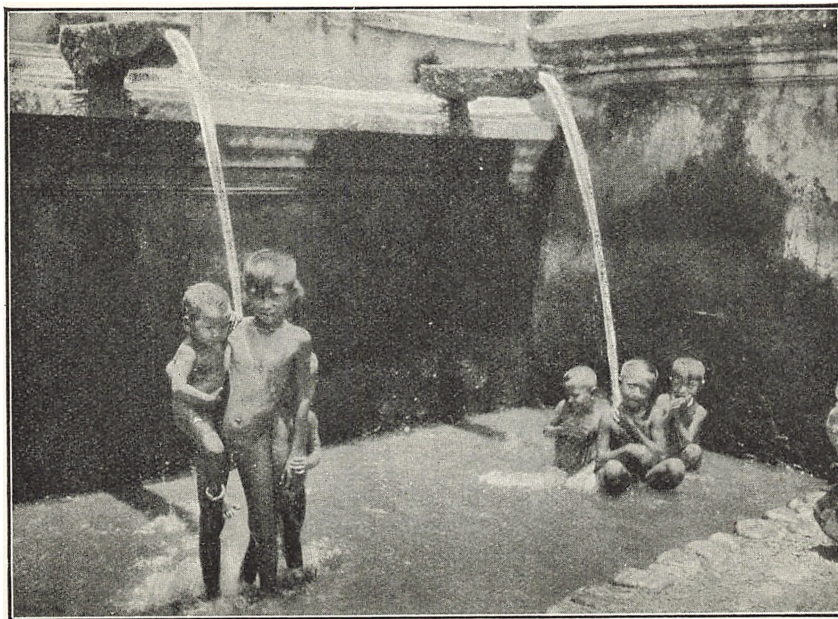
Balinesisk Landsby.

Balineser paa Vej til Markarbejde med sin Plov.

En Bjergstrøm forvandlet til en »Badeanstalt« for Dyr.

»Kommunal Badeanstalt« i en balinesisk Landsby.

Blandt de ansete Videnskabsmænd, der under deres Studier paa Bali nød Gæstfrihed i Langes Hus, var Botanikeren Zollinger. Han kom til Koeta i 1845 sammen med en Repræsentant for den hollandske Regering, og han fortæller, at deres Skib blev hilst med Kanonsalut fra Stranden og fra Skibe paa Rheden og omtaler den stærke Brænding langs Kysten og Korallrevene, som man maa ro ind imellem for at naa Land. Fra Landingsstedet rider de op til Langes Hus.

»— — — Kanonaden havde lokket mange nysgerrige ned til Stranden og frem langs Vejene,« fortæller Zollinger, »og allerede dette korte Ridt overbeviste os tydeligt om de indfødtes fredelige Stemning og havde fjernet al Frygt for det berygtede balinesiske Folk af vor Bevidsthed.

Vi trak os snart tilbage til de Værelser, der var anvist os, og følte os i et Land som Bali rigtig vel til Mode hos vor elskværdige Vært. Et Billard gav Stedet, om man saa maa sige, et Skær af europæisk Luksus — — —«.

Medens Lange lader gaa Bud til Fyrstehofferne for at bebude de to Herrers Besøg, benytter Zollinger Tiden til at se sig om i Koeta og iagttage Livet, der rører sig der. Ogsaa han er interesseret i Balinesernes ejendommelige Skikke og Traditioner, og han er saa heldig at opleve en Hændelse, som paa en karakteristisk Maade giver ham Indblik i de mærkelige Retsforhold, der hersker vedrørende Forbrydelser og Straffen derfor, og den gode og mildnende Indflydelse, Lange udøver ogsaa paa dette Omraade.

Zollinger skildrer sin Oplevelse saaledes:

»Der skulde til et Skib, som laa paa Rheden, overføres en Ladning kinesiske Mønter. En af Sækkene gik op, og der faldt fire smaa Pakker ud, der tilsammen havde en Værdi af fire Gylden Sølv. En ung Kuli snappede disse og puttede dem i sin Lomme. Han blev grebet paa fersk Gerning og bragt for Dommeren. Sagen blev hurtig opklaret, og Dommen blev endnu hurtigere afsagt. Den lød paa, at Manden skulde »kris'es«, d. v. s. dolkes.

Henrettelse ved Hjælp af Kris var den mest almindelige Straf paa Bali og foregik paa den Maade, at man førte den dødsdømte, klædt i hvidt og med hvidt Hovedklæde og smykket med Blomster bag Øret til Begravelses- eller Ligbrændingspladsen. Tæt herved laa Dødstemplet. Foran dette tillod man den dømte at standse et Øjeblik. Med korslagte Ben satte han sig ydmygt paa Jorden og bad en Bøn med Ansigtet rettet mod Templet. To Mænd ledte ham derpaa med Armene strakt ud til Siden midt ud paa Begravelsespladsen, hvor en Øvrigheds-person traadte hen foran ham og oplæste Dommen af et Lontarpalmblad, hvorefter han foldede Bladet dobbelt sammen og stak det ned i den dømtes Bælte. Straks derefter stillede Bøddlen sig op to-tre Skridt foran ham; det var en eller anden af Fyrsten udpeget Balineser, der med Kris'en siddende bag i Bæltet holdt følgende Tale til den dødsdømte: »Naar jeg nu dræber dig, sker det ikke, fordi

jeg er vred paa dig eller hader dig, men for i Lovens Navn at udføre den Dom, som netop er blevet dig forelæst. Jeg vil dog ikke gøre det, før jeg har bedt dig om Tilladelse dertil. Giv mig den, thi jeg udfører en retmæssig Handling.« — »Rarisang« (Gør din Pligt) lød det skyldige Svar, udtalt med kraftig Stemme. Bødlen traadte endnu nogle Skridt tilbage, løftede langsomt Haanden over sin Skulder, drog Kris'en af Skeden og nærmede sig den dødsdømte med dansende Bevægelser og stødte ham Staalet ovenfra over venstre Nøgleben dybt ned i Brystet. Uden en Lyd sank den trufne til Jorden og forblødte hurtigt«.

I dette Tilfælde reddede den ulykkelige dog alligevel Livet. Zollinger fortæller herom:

»Den dømte, der nu stod Ansigt til Ansigt med Døden, opførte sig meget behersket, fortalte selv det forefaldende til de omstaaende og tyggede ligegyldigt paa sit elskede Betel. Hr. Lange kom imidlertid til Stede, bebrejdede Dommeren, at Dommen var altfor streng; han tilføjede, at de bestjaalne ikke engang var optraadt som Anklager, og foreslog, at den fældede Dom skulde ombyttes med en mildere. Sagen blev ordnet saaledes, at Hr. Lange kunde faa Lov til at sende den dømte Matros til et eller andet af sine Skibe. Men hvis han ikke vilde det, maatte Dødsdommen eksekveres. Tyven blev virkelig ogsaa i vor Nærverelse overført til et af Skibene.

Den Maade at herske over et Menneskes Frihed og Liv gjorde et dybt og pinligt Indtryk paa os alle. Balineserne fandt intet mærkværdigt deri og fortalte, at man endog kunde straffe Tyveri paa to Gylden med Døden. Under en saadan grusom Lovgivning forekommer Slaveriet at være et meget menneskeligt Hjælpe-middel. Thi det hænder ofte, at Misdæderen i Stedet for at blive dolket bliver solgt af Fyrsten, sædvanligvis for en Pris af 5—20 Gylden.«

Krigsfanger, der blev taget under de balinesiske Rajahers indbyrdes Krige, gjordes til Slaver. Engang købte Lange Mandskabet fri fra 12 indfødte Fartøjer, der var erobret paa Rheden i Siset i en af disse Fejder. De var alle gjort til Slaver af Sejrherrene. Nu gav Lange dem deres Frihed tilbage, mod at de hjalp ham med Tilførselen og Indladningen af Ris i Siset. Og dette Løfte holdt de trofast.

Det var forøvrigt nær denne Havneplads, at det hændte, at en gammel forhenværende Kaptajn, der havde Opsyn med Langes Rismagasiner, kom alvorlig paa Kant med Balineserne. For at indgyde disse Respekt havde han, med en nær forestaaende Solformørkelse i Baghaanden, truet med at pille Solen ned fra Himlen, hvis de ikke var skikkelige. Resultatet var, at da Solformørkelsen virkelig indtraf, blev Balineserne ikke forskrækkede, men derimod saa rasende paa den gamle Kaptajn og hans Trolddomskunster, at han hovedkulds maatte flygte med sine Koner for at redde Livet.

— Et talende Træk vedrørende Fyrsternes Haands og Halsret over deres Undersaatter berettes af Langes danske Medhjælper Helms.

I Langes Etablissement var ansat en engelsk Læge, der nød stor Anseelse blandt de indfødte. Blandt de, der kom for at søge Raad hos ham, var en Balineser med en enorm Svulst paa Halsen. En heldig Operation blev foretaget, og til de indfødtes store Forbavselse viste Manden sig, efter at have gennemgaaet store Lidelser, atter fuldstændig helbredet imellem dem. Han vendte tilbage til sin Hjemegn paa en anden Del af Øen.

Men ulykkeligvis for ham havde en truende Krig med Hollænderne gjort hvide Mænd upopulære hos Rajahen og hans Undersaatter, og rasende over at høre en af dem rost for sin vidunderlige Kur lod Rajahen den ulykkelige Mand putte i en Sæk og kaste i Havet.

»Saadanne Handlinger fra Herskernes Side,« føjer Helms til, »synes ikke at stemme overens med det almindelige Indtryk af Fred og Tilfredshed, som jeg har skildret. Men Grusomhed og Overtro og enestaaende tyranniske Handlinger behøver ikke nødvendigvis at paavirke et Folks Velbefindende.«

— Under Zollingers Ophold i Koeta modtager den hollandske Regeringsrepræsentant i Langes Hus Kronprinsen af Riget Karangasem.

Han fortæller herom:

»Kronprinsen synes at være lidt over tyve Aar. Han er lille og spinkelt bygget. Hans Ansigt tyder paa særdeles megen Karaktersvagthed og har mere kvindeligt end just mandigt over sig, saavel hvad de enkelte Træk som hvad Helhedsindtrykket angaar. Man kan endog sige, at i Almindelighed udviser de balinesiske Mænd i Legemsbygning og Ansigtstræk paafaldende meget kvindeligt, medens de balinesiske Kvinder ofte har noget skarpt og haardt, som giver dem et altfor mandigt Udseende.

Vor fyrstelige Gæst kom med blottet Hoved. Han havde lange Negle paa venstre Haand. Haaret bar han, som Medlemmer af den kongelige Familie bruger det, langt og snoet op i en Knude. Tæt over Panden sad der en Blomst, en Kembang sebatoe (*Hibiscus rosa sinensis*), der klædte ham overmaade godt. Denne Blomst saa' jeg senere stukket i næsten alle fyrstelige Hoveders Frisure.

Hans Dragt bestod af en rød Silkesarong, over hvilken der imidlertid var kastet en anden af hvidt, let Stof. Sko, Sandaler eller noget saadant synes selv de fornemste og mægtigste paa Bali ikke at benytte sig af. Prinsen var kommet til Hest. Han havde fra sit Hof medbragt til os en stor Pompelmus som Gave. Denne Frugt synes at have en særlig Betydning paa Bali og skal som Gave antyde et venligt Sindelag hos Giveren. Overalt, hvor vi kom frem, blev der først budt os Pompelmus med Salt. Prinsen blev hos os til om Aftenen. Han havde medbragt sin Æresvagt til Regeringens Repræsentant. Det vil sige en Trop

Lansedragere, hvis Ydre dog var mindre ærefrygtindgydende, end deres Vaaben var det. Det var Lanser med usædvanlig lange, hvide Spidsler, som var forsynet med meget smagfulde, forgyldte Prydelser. Ogsaa Futteralet, som sad over dem, var forgyldt.

Vi tilbragte den Aften i en usædvanlig lystig Stemning, hvortil en af de paa Bali boende Herrer bidrog meget ved sine pudsige Sange og sin mesterlige Mimik — — —«

— Kort herefter bringer Lange og hans Gæster Fyrst Kassiman af Badong en Visit:

» — — — Vi nærmede os den regerende Fyrste Kassimans Palads. Han er en Mand paa næsten seks Fods Højde og af en dertil svarende Tykkelse med graat eller rettere sagt hvidt Haar og vel altsaa noget over 60 Aar gammel. Hans Gang og hans Holdning har virkelig noget kongeligt over sig. Han synes iøvrigt at være en gemytlig Fyr, hvis Ansigtstræk er joviale, endskønt de forraader nogen Tilbageholdenhed, som imidlertid klæder en fin Politiker og en balinesisk Fyrste og Usurpator lige godt. Kassiman er nemlig ikke den retmæssige Fyrste af Badong. Der er Familiemedlemmer i Live, som har større Krav paa Tronen end han. Men han bekymrer sig lidet om Lands Lov og Ret.

Vi havde regnet med at være tilbage endnu samme Aften. Imidlertid indsaa vi, at dette ikke kunde gaa an, da man saa venligt bad Regeringens Repræsentant blive der Natten over og overvære den Fest, som skulde fejres til hans Ære.

Hr. Lange gjorde derfor straks de nødvendige Foranstaltninger til at hente Drikkevarer, Lamper, Sengetøj og andre nyttige Ting, thi ved Hoffet manglede der et og andet af disse Sager. Ris, Høns, Pompelmus og Brændevin var alt, hvad man havde kunnet byde os.

Takket være Hr. Langes Omsorg fik man et godt Nattelogi og en fin Souper. Aftenen blev højtideligholdt med Spil og Optræden af Danserinder.«

I KRIGENS TEGN

Aarene omkring Midten af Fyrerne var for Mads Lange en Solskinsperiode, præget af Velstand og Fremgang for hans Virksomhed, og af Zollingers Skilddringer mærker man den fredelige og muntre Stemning, der prægede Livet i og omkring Langes Etablissement i denne Periode og Samkvemmet med de balinesiske Fyrster, der modtog ikke blot Lange, men ogsaa hans hollandske Gæster paa en elskværdig Maade.

Men i 1846 begyndte truende Skyer at trække sammen i Horisonten. Kilden til Ufreden var de balinesiske Fyrsters Uafhængighedsfølelse og Uvilje mod at anerkende hollandsk Overhøjhed over Øen. Desuden havde Fyrsterne ikke i mindste Maade ændret den ældgamle Opfattelse af at have Ret til at sætte sig i Besiddelse baade af Skib og Ladning, naar der skete en Stranding paa Balis Kyst, medens Hollænderne betragtede en saadan Fremgangsmaade som Røveri og Plyndring. Dertil kom, at Hollænderne stadig var ængstelige for at andre Nationer skulde finde paa at sætte sig fast i disse Farvande.

En fransk Eskadre under Admiral Cecil, der var paa Togt i det indiske Ocean og i Kina-Farvandene, blev fulgt med megen Opmærksomhed, og selv Danmark mente man »foretog Bestræbelser i den Retning, som Følge af, at en af dets Sønner (Mads Lange) havde slaæet sig ned paa Bali, eller stræbte i det mindste efter at knytte nærmere Handelsforbindelse her.«

Den sidste Udtalelse, der er fremsat i det hollandske Tidsskrift »Tidspiegel« i 1849, hentyder utvivlsomt til det danske Orlogsskib *Galathea's* Togt til Ostindien, der ogsaa omfattede de hollandske Kolonier, et Besøg, som af Hollænderne blev modtaget med aarvaagen Velvilje.

Hollændernes Bestræbelser gik derfor ud paa at binde de balinesiske Fyrster ved Traktater til at anerkende nederlandsk Overhøjhed og ikke indlade sig med andre Nationer. Ganske vist var der tidligere, i 1841 og 43, sluttet Traktater, som baade omfattede dette Punkt og Strandingsretten; men nogen praktisk Betydning havde de ikke haft, da Fyrsterne ikke tog dem alvorligt.

Den hollandske Læge Jacobs, der i Begyndelsen af Firserne var ansat paa Bali, har fremdraget et gammelt, navnløst Haandskrift, rimeligvis skrevet lige efter

den første Bali ekspedition i 1846, som giver et malende Billede af de dramatiske Forhandlinger, som fandt Sted mellem Repræsentanten for den hollandske Regering og de balinesiske Fyrster, før Krigen udbrød.

Haandskriftet beretter, at Hollænderne vilde have Fyrsten af Boeileng, det nordligste Rige paa Øen, til at skrive under paa, at han anerkendte den hollandske Suverænitet over hans Rige, men det balinesiske Sprog kendte ikke et Ord, der svarede til »Suverænitet«, der blev derfor skrevet, at Fyrsten erkendte, at hans Rige var nederlandsk Ejendom.

Haandskriftet fortæller herom:

»Hvorledes kan jeg undertegne det?« spørger den forbavsede Fyrste. »Mit Rige tilhører mig og ikke nogen anden.« — »Du har fuldstændig Ret,« svarer den hollandske Kommissarius, »men det betyder ogsaa det modsatte; thi det tjener til at udtrykke det store Venskab, som bestaar imellem dig og Gouvernementet. Hvad der tilhører dig, tilhører jo da ogsaa din Ven. Men ligesaa lidt som din Ven derfor kan raade over din Ejendom, lige saa lidt kan Regeringen raade over din.«

Men Fyrsterne af Boeileng og Karangasem vægrede sig ved at underskrive, da de begreb, at den hollandske Regering kunde give det en rummeligere Udlægning, end Kommissarius havde lovet, og da Assistentresidensen i Banjoewangi kom til Boeileng med et stort Følge for at kræve Traktatens Undertegnelse, blev han modtaget paa en saa fornærmelig og krænkende Maade, at man besluttede en militær Ekspedition til Boeileng.

— En Balineser, der spillede en stor Rolle under de Krige, som Hollænderne i Fyrerne førte mod Bali, var Gusti Ketoet Djilantiek, Førsteministeren eller Rigsøversten hos Fyrsten af Boeileng. Han var det balinesiske Folks Frihedshelt. Det var hans Mod og Uforfærdethed, der samlede Balineserne til Modstand mod at underkaste sig Hollænderne. Om hans værdige og stolte Optræden ved de ovennævnte Forhandlinger beretter Haandskriftet følgende:

»Førsteministeren Gusti Djilantiek sagde et Par mandige Ord til Regeringens Kommissarius, idet han slog sig med knyttet Haand for Brystet, og hans Øjne funkede af indre Ild: »Aldrig, saa længe jeg lever, skal Nederlandsk Overhøjhed anerkendes i dette Rige. Naar jeg er død, kan Rajahen gøre, som han vil. Men paa den Maade bliver man ikke blot ved Hjælp af et Stykke Papir Herre over en andens Land. Først maa Kris'en sige det afgørende Ord.«

Disse Ord blev talt foran en mægtig Forsamling.

Efter et saadant Overmod og en saadan Fornærmelse fandt man baade i Batavia og i Holland, at en Ekspedition var paa sin Plads. Ogsaa Rajahen af Boeileng og Gusti Djilantiek var klar over, at en Krig vilde blive Følgen.

Haandskriftet ender med en kort Beretning om denne Vaabenfærd. Efter Dr.

Jacobs Mening er det sandsynligvis skrevet af en i Badong ansat Mand, kendt med balinesiske Forhold lige efter Krigen. Muligvis af en, der var i Langes Tjeneste, da han var den eneste, der havde Europæere ansat hos sig.

At denne dramatiske Begivenhed gjorde et dybt Indtryk paa Balineserne, er forstaaeligt. Ogsaa paa Lombok, hvor Rajahen jo var af gammel balinesisk Herskerslægt, var man optaget af, hvad der var hændt paa Naboøen. Kongen af Lombok digtede et Kvad derom, der blev nedskrevet paa Lontarpalmeblade. Dette interessante Haandskrift er gaaet i Arv til en Sønneson af den kongelige Digter, Sønnen af den sidste Konge paa Lombok. Den tidligere Resident, den øverste hollandske Embedsmand over Bali og Lombok, Hr. Damsté, har Æren af at have bragt Digtet til Europa og oversat det.

I dette Kvad omtales ogsaa Mads Lange.

De Vers, hvori Episoden mellem den hollandske Kommissarius Hr. Mayor og Førsteministeren Gusti Ketoet Djilantiek omtales, lyder i Oversættelse saaledes:

*I Boeeleng begyndte man atter at føre forsonlig Tale
og prøved i Mindelighed at forhandle.
Vilde man blot give efter, skulde der intet mer volde Hindring
saa kunde Freden man slutte nu med det samme.
Men Gusti Ketoet (Djilantiek) blev ved med at være halsstarrig
og ikke saa lidet endda.*

*»Hvis der er noget, du ønsker at opnaa af mig,
hvorfor da spørge derom alene med Ord?
Da bør du vide, at bedre det virker, om Riflerne bruges.«
Derpaa drog Herren Mayor afsted og rejste til Badong.*

*Lange var den, som hjalp ved Forhandlinger der.
Han gav dem det Raad at begive sig lige til Kassiman,
den gamle Konge i hvem der sikkert var Visdom og megen Forstand.
Han kunde skære en Hanekam selv af den skaldede Krage¹⁾.
Her fik han blot det lille Vink at føre en Krig mod Denboekit.*

*Hr. Mayor vendte tilbage til Java, og til Batavia sendte han Budskab.
— Det bli'r for langt at fortælle det alt. —
Det blev besluttet, at der skulde føres en Krig.
Materialet var rede og den store Herre gav Ordre.*

¹⁾ Ordene om Hanekammen og Kragen hentyder til, at Balineserne skar Kammen af de Haner, der skulde bruges til Hanekampe. Kassiman var med andre Ord saa snedig, at han kunde »plukke Haar selv af en skaldet«.

— Efter den Behandling, de hollandske Udsendinge havde faaet paa Bali, fandt Regeringen det altsaa nødvendigt at sende en militær Ekspedition til Øen, og i Foraaret 1846 blev Forberedelserne til denne truffet.

Hos Lange, der jo var den nederlandske Regerings Repræsentant paa Øen, søgte man Raad og Vejledning vedrørende Stillingen i de forskellige Riger, lige som det var ham, man tyede til, da det senere gjaldt om at faa Forhandlinger i Gang med Fyrsterne.

Langes Bestræbelser gik ud paa at optræde saa neutralt som muligt, for at der intet Brud skulde opstaa mellem ham og de balinesiske Fyrster, saaledes at han ved sin Indgriben kunde understøtte en Forsoning og spare baade Balineserne og Hollænderne for flere Blodsudgydelser end højst nødvendigt.

I de hollandske Arkiver paa Bali opbevares endnu Mads Langes Breve og Rapporter fra den Tid, som viser den betydningsfulde Rolle, han spillede under de balinesisk-hollandske Forviklinger, og den Klogskab og Smidighed, hvormed han røgtede sine vanskelige Hverv.

Under Forberedelserne til Baliexpeditionen ankommer han den 1ste Maj med sin Skonnert *Venus* til Besoeki paa Java, hvor Kommissarius for Bali, den ovennævnte Hr. Mayor, er Resident. Han medbringer seks Grovsmede fra Badong samt fem Tolke fra Banjoewangi til Brug for Ekspeditionen, og skriver straks efter sin Ankomst paa Rheden et Brev paa Engelsk til Residenten, den i Kvadet omtalte Hr. Mayor¹⁾, der oversat lyder saaledes:

Skonnerten »Venus«, 1ste Maj 1846.

Til Residenten i Besoeki,

Majer Esq.

Jeg tillader mig at gøre Deres Naade bekendt med min Ankomst paa Rheden i Aften Kl. 8 — og skal tage mig den Frihed at besøge Dem i Morgen tidlig. Da jeg ikke har sovet i Nat, er jeg meget træt og haaber derfor, at De venligst vil undskylde mig i Aften.

Endvidere tillader jeg mig at meddele Dem, at jeg har bragt de seks Grovsmede fra Badong og desuden 5 Personer fra Banjoewangi, der siges at være Tolke for Ekspeditionen til Bali, samt min balinesiske Sekretær. Idet jeg haaber, at De vil lade mig vide, om jeg skal landsætte alle disse Folk i Morgen, eller hvorledes jeg skal forholde mig,

forbliver jeg Deres Naades

lydige Tjener

Besoekis Rhed.

M. J. Lange.

¹⁾ Lange staver i sine Breve stadig dennes Navn: »Majer«.

Skonnert Venus 1ste Maj 1846

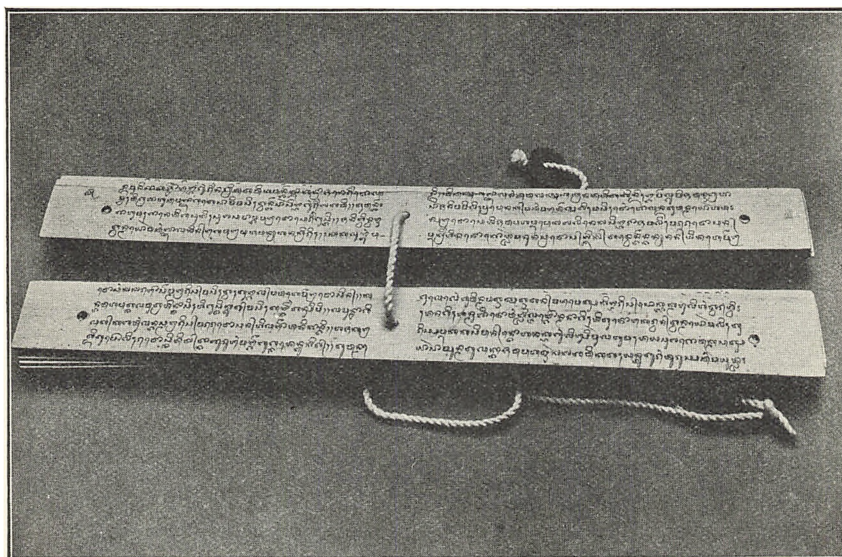
Mads Lange

I beg to acquaint your
Honour of my arrival here
in the Roads this Evening
8 o'Clock - and shall take the
Liberty to call on your Honours
tomorrow morning, not being slept
last Night I am tired, therefore
you will kindly Excuse me
to Night - I further beg
to inform you that I have
brought the 6 Blacksmiths
(to be) from Bodony, and also
5 Persons from Banjo Waiji
said to be Interpreters for
the Expedition to Belli - also
My Bali Secretary, wishing you
will give me directions, if
to Land all these People in the

Et Brev skrevet af Mads Lange om Bord paa Skonnerten Venus 1ste Maj 1846.

morning or how to att, I
 beg to remain your Honors
 Obedt Servt
Amoski Poord My Laura

Fortsættelsen af Brevet.

Balinesisk Haandskrift paa Lontarpalmeblade, indeholdende et historisk Kvad om Krigen med Hollænderne, hvori Mads Lange omtales.

I et senere Brev til Residenten, Hr. Mayor, umiddelbart før Ekspeditionen, der var samlet paa Rheden i Besoeki, skulde afgaa, gør Lange opmærksom paa visse betydningsfulde Mangler i den Traktat, som den tidligere Kommissarius, Koopman, i sin Tid havde afsluttet med Dewa Agoeng, den øverste Fyrste paa Bali, og tilraader Hollænderne at faa dette Forhold ordnet. Brevet lyder oversat fra Engelsk saaledes:

Bali Badong, 22. Juni 1846.

Til

Residenten i Besoeki
og Kommissarius for Bali.

Jeg tillader mig at gøre Dem opmærksom paa, at Traktaten mellem Regeringen og Rajahen af Tabanan endnu ikke er blevet undertegnet, og endvidere, at der ikke eksisterer nogen Traktat med Rigerne Mengoewi, Gianja og Bangli.

Da Kommissarius Koopman var her, fortalte Dewa Agoeng ham, at disse Riger var de samme som Kloengkoeng, men saa vidt jeg ved, er dette ikke specificeret i Dewa Agoengs Traktat.

Siden da er Handelen tiltaget her, og Mengoewi og Gianja har begge Ankerpladser og Handelspladser, hvor det Nederlandske Flag vajer efter min Ordre. Fremmede Skibe begynder at besøge disse Havne, og uden en Traktat med Riget selv er der ingen Kontrol med Rajahens Handlinger. Efter min Mening bør en Traktat afsluttes specielt med Rajaherne, fordi paa det nuværende Tidspunkt adlyder de Dewa Agoengs Ordre, men engang i Fremtiden vil de ikke gøre det i Tilfælde af en Krig.

Deres lydige Tjener

M. J. Lange,

Agent for den Nederlandske-Indiske Regering paa Bali.

— — —

Den Krigsstyrke, som Hollænderne i Slutningen af Juni 1846 havde samlet i Besoeki for at sende mod Bali, bestod af 2 Fregatter med 34 Kanoner, 4 Dampskibe, 4 Skonnertbrigge, 12 Skonnerter og ca. 40 mindre Fartøjer og indfødte Skibe. Ialt raadede man over 230 Stk. Skyts og 3000 Mand, hvoraf de 2000 var Landgangstroppe; af disse var 400 europæiske Soldater.

Den 22. Juni ankom den samlede Sø- og Landmagt til Nordkysten af Bali ud for Boeileng. Ombord paa Dampskibet *Bromo* befandt sig den ovennævnte Hr. Mayor, Kommissarius for Bali, desuden var Lange kommet til med sin Skonnert *Venus*.

Om Eftermiddagen den 22de Juni dampede *Bromo* med Hr. Mayor ombord ind til Boeileng for at aflevere et Manifest til Rajahen.

I dette Manifest gjorde den nederlandske Regering Rajahen opmærksom paa »hvad Klokken var slagen«. Regeringens Klager gik ud paa følgende:

1. De Traktater, som Rajahen havde undertegnet i 1841 og 43, hvori der bl. a. stod, at hans Rige var under hollandsk Overhøjhed, var ikke blevet overholdt.

2. Befolkningen i Riget Djembranan havde plyndret et strandet Fartøj under hollandsk Flag og ikke givet Erstatning derfor.

3. Rajahen havde ikke modtaget Regeringens Udsending paa ærbødig Vis, snarere som en fjendtlig Person.

4. Han havde ikke besvaret en Skrivelse fra Generalguvernøren,

5. og havde ikke ladet det nederlandske Flag tone, som det sig hør og bør.

Derfor sendte Regeringen nu Vaabenmagt for at skaffe sig Respekt og Oprejsning. Men man vilde vise sin Langmodighed og give Rajahen endnu en sidste Mulighed for at underkaste sig og genvinde Generalguvernørens Gunst og Ven-
skab. Betingelsen var følgende:

A. Anerkendelse af Overhøjheden. Afskaffelse af Strandingsrov og Slavehandel. Beskyttelse for Handelen.

B. Rajahen skulde udrede Omkostningerne ved Ekspeditionen, eventuelt gennem Afdrag i 10 Aar i Penge eller Produkter.

C. Tilladelse til, at en nederlandsk Besætning forblev i Riget, indtil disse Omkostninger var betalt tilligemed Udgifterne til Besætningen.

Var disse Betingelser ikke antaget i Løbet af tre Gange 24 Timer, begyndte Angrebet, og Rajahen maatte da tage Følgerne.

— Da *Bromo* løb ind paa Rheden og løsnede et Salutskud, højste Balineserne demonstrativt Boelelengs Flag, der var hvidt med rød Rand. Et kinesisk Fartøj højste det nederlandske Flag, og Kaptajnen bevidnede sin Underdanighed. Han fik overdraget at bringe Manifestet i Land til Djabandaren, d. v. s. Havneforpagteren, der skulde bringe det videre til Rajahen. Djabandaren vægrede sig derved under Foregivende af, at han ikke vovede at bringe en saa skarp Skrivelse til sin Herre Rajahen. Den var saa betydningsfuld, at han raadede til, at der sendtes en særlig Deputation afsted dermed. Det skete den følgende Morgen.

Efter god orientalsk Skik søgte Rajahen at vinde Tid ved at anmode om ti Dages Frist for at raadføre sig med sin Broder Rajahen af Karangasem og den øverste Rajah: Dewa Agoeng i Kloengkoeng. Han fik kun Fristen forlænget med eet Døgn.

Medens man afventede Resultatet af Rajahens Overvejelser, fortsatte Balineserne ufortrødent Arbejdet med at opføre Forskansninger paa Stranden, anbringe Kanoner og grave Grave, der blev fyldt med Vand. Der var i det hele

taget en stor Travlhed og livlig Færdsel af mange bevæbnede Mænd, som ikke tog det ringeste Notits af *Bromo*, der laa med Dampen oppe og væbnet til Tænderne ude paa Rheden. En hollandsk Officer blev sendt i Land for at protestere mod, at disse Befæstningsarbejder fortsattes, men han blev skældt grundigt ud af Balineserne, der frimodigt raabte til Hollænderne, at de kunde blot komme i Land, saa skulde de faa Besked.

Som Svar paa denne Formastelighed sendte *Bromo* et Skud fra en af sine store 50 Pundings Kanoner ind mod Stranden, hvorved en Del Balinesere dræbtes. Resten var ikke mere forknytte, end at de blot flyttede lidt længere hen paa Stranden og fortsatte Arbejdet der. Endnu to Skud sendtes mod Land, før Balineserne bestemte sig til at fortrække bort fra Stranden. Den travle Virksomhed og Færdselen af Krigsfolk længere inde paa Land fortsattes dog ufortrødent.

Fristen udløb, uden at der var kommet Svar fra Rajahen, og den 28de Juni ved Daggry foregik Landgangen under Dækning af Ilden fra Orlogsskibenes svære Kanoner, hvis 30-Pundinger tegnede blodige Striber i de tætte Skarer af Balinesere, der var forsamlede inde paa Land. Hollænderne førtes af den Øverstkommanderende, Oberstløjtnant Bakker.

Batterierne paa Stranden blev ret hurtigt bragt til Tavshed, men de øvrige Forskansninger havde ikke lidt synderligt, og derfra fyredes der livligt. Balineserne havde fra deres egne indbyrdes Krige god Erfaring i at bygge Forskansninger. Imellem Vægge af flettet Bambus fyldte man løst Sand, hvor Granaterne borede sig ned i uden at eksplodere. For at vanskeliggøre et Stormangreb anlagde man Vandgrave og opstillede Forhindringer af flettet Bambus, der opadtil var skaaret sylespidst til, saa det ikke var muligt at klatre over dem uden at Angriberne spiddedes; samtidig var dette Bambusfletværk saa eftergiveligt, at Kanonkuglerne gik igennem det og ind i Voldens Sand uden at gøre det videre Skade.

Igennem Voldene havde Balineserne stukket lange, hule Bambusrør, saaledes at de gennem disse kunde udspejde Fjendens Bevægelser og anvende dem som Skydehuller, naar Angrebet begyndte.

Hollænderne angiver Balinesernes Antal til 20—30,000; selv Drengene paa 12—14 Aar deltog i Forsvaret. De fleste var dog kun bevæbnet med Spyd og lange Lanser. De var delt i Afdelinger, der hver stod under en Landsbyøverste eller Sognefoged. Disse stod atter under Gustierne — Adelsmændene. Øverste Krigsherre var Rajahen selv og Førsteministeren, Rigsbestyreren Gusti Djilantik.

De, der var forsynet med Skydevaaben, havde enten langløbende balinesiske Bøsser med rund Kolbe, som en Pistol eller lettere engelske Godtkøbsgeværer. I en Pose, hængende paa Brystet, havde de Ammunition og deres uundværlige

Betel. De var udstyret med et Lændeklæde og et Hovedklæde af broget Bomuldstøj.

Næsten alle, der tilhørte Krigerkasten, havde værdifulde indlagte og forærede Geværer og havde een eller to Kris'er med meget kostbart og kunstnerisk forarbejdet Hæfte og Skede siddende bagpaa, stukket i Bæltet. Alle uden Hensyn til Rang bar Krigerdragten, der bestod af en Vest uden Ærmer af rødt eller blaat Klæde med gul Bort. Gustierne var iført pragtfulde Dragter og var forsynet med et Brystpanser af Guld eller Sølv. Da det gjaldt en Krig mod fremmede, deltog ogsaa Brahmanerne for at opsende Bønner til Guderne om Vaabenheld.

Men hverken Balinesernes Tapperhed eller Præsternes Bønner kunde i Længden holde Stand mod Hollændernes svære Skyts og mere moderne Skydevaaben. Da Dagen var gaaet, var Boeileeng efter haarde Kampe erobret og blev stukket i Brand. Krigsudbyttet blev meget ringe.

Blandt de, der udefra Flaaden overværede Bombardementet paa Byen og Dagens Kampe, var foruden Mads Lange hans gamle Fjende King, der var kommet til fra Lombok ombord paa sit Skib Tremasteren *Fheder Rachman* for at fiske i rørt Vande. Hans Fyrste, Rajahen over Lombok, havde nemlig et gammelt Mellemværende med Rajahen af Karangasem, hvorfor King paa sin Fyrstes Vegne var interesseret i, at Balineserne maatte blive grundig slaaet. Han kom derfor for at tilbyde Hollænderne al mulig Hjælp og Bistand, hvilket dog ikke blev modtaget.

Videnskabsmanden Hr. Zollinger var ogsaa mellem Tilskuerne; og saa snart Kampene var stilnet af, skyndte han sig i Land for at lede efter gamle Lontar-Haandskrifter i Templerne, men han beklager sig over, at Udbyttet paa Grund af Branden og Soldaternes Plyndring kun er daarligt. King blev liggende med sit Skib, til Ekspeditionen var endt, og Zollinger fulgte da med ham til Lombok for at drive botaniske Studier der.

Den følgende Dag rykkede Hollændernes Krigsstyrke videre frem til den nærliggende By Singaradja, der var Rajahens Residensstad og indeholdt hans Palads. Byen blev taget, uden at man mødte nævneværdig Modstand, idet Balineserne trak deres Styrker længere ind i Landet i Retning af Byen Djaragara, der laa ved Bjergene og var lettere at forsvare.

Ogsaa Singaradja blev plyndret og stukket i Brand; saavel Byen, som Rajahens Palads gik op i Luer. Man kom kun i Besiddelse af nogle faa balinesiske Haandskrifter og nogle forkulløde Gudebilleder.

Nu var Stillingen altsaa den, at Hollænderne tilsyneladende havde vundet en hurtig og betydelig Sejr. Men i Virkeligheden var de balinesiske Krigsstyrker stadig i temmelig god Behold, blot placeret paa et Sted, hvor det ikke var be-

hageligt for Hollænderne at skulle angribe dem. Hverken Rajahen eller Gusti Djilantiek var oplagt til Fredsforhandlinger eller lagde den mindste Fredsvilje for Dagen. De afventede i Djagaraga roligt, hvad der vilde ske.

Hollænderne havde mest Lyst til at faa en Ende paa Historien uden at indlade sig paa det vovelige og usikre Foretagende, at fjerne sig fra Kysten og Flaaden og rykke ind i det indre, hvor der kunde være meget ubehagelige Overraskelser beredt til dem. Det gjaldt derfor om at faa Rajaherne i Tale og prøve paa at komme til en Ordning.

I denne for en Sejrherr lidet særegne Situation var det, at Mads Lange kom Hollænderne til Hjælp. Paa et Krigsraad, som afholdtes, tilbød Lange at drage op til Djagaraga med et Brev til Rajaherne og prøve paa at faa Forhandlinger i Gang.

Han begav sig paa Oberstløjtnant Bakkers Hest, kun ledsaget af sin balinesiske Sekretær og en Tjener uforfærdet afsted op gennem det af krigeriske Balinesere bevogtede Land, og vendte i god Behold tilbage efter at have fuldført sit Hverv, til Trods for, at det, ifølge de hollandske Beretninger, var den almindelige Mening ved Ekspeditionen, at han vilde blive myrdet undervejs.

Takket være Hollændernes omhyggelige Arkivordning eksisterer i Regeringsarkivet paa Bali endnu det Brev, som Lange skrev til Kommissarius, Hr. Mayor, straks efter sin Tilbagekomst fra denne spændende Ekspedition. Brevet, der er skrevet paa Engelsk, giver et livfuldt Billede af Langes Oplevelser og Stemningen hos Rajaherne, der mindst af alt følte sig besejrede. Det lyder i Oversættelse saaledes:

J. F. T. Majer. Esq.

Bleling (Boeileng), 31. Juli 1846

Kommissarius for Bali.

I Overensstemmelse med Deres Ønske drog jeg til Djagaraga i Dag med det Brev fra Dem, som var betroet til min Varetægt, og afleverede samme til Rajahen af Boeileng. Rajahen modtog mig meget venligt i Nærværelse af alle sine Hofmænd og Gustier og adskillige Tusind Mand. Han læste Brevet, gav det til sin Broder, Rajahen af Karangasem, derpaa gav denne Brevet til Gusti Djilantiek og de øvrige Gustier.

Da han forstod, at Brevets Indhold gik ud paa, at De ønskede et Møde med Rajahen af Boeileng, sagde han til sin Broder om at svare mig, at han kunde ikke komme, fordi han var syg, hvilket Broderen gjorde. Herpaa svarede jeg, at hans Sygdom muligvis ikke var alvorligere, end at han kunde drage til Sangsit og møde Dem der, og jeg mente, det vilde være til hans eget bedste, hvis han gjorde det.

Hans Svar var det samme, at han var syg. Saa spurgte jeg Gusti Djilantiek,

hvorledes han havde det efter Slaget. Han svarede, at han havde det godt; men han havde en Sygdom, som kaldtes Goreng og gik ikke videre godt. Jeg sagde til ham om at komme og træffe Kommissarius, og at den gentleman vilde sætte megen Pris paa at træffe ham. Han sagde blot Nej, han kunde ikke — og lo. Saa sagde jeg til ham, at det vilde være i hans egen Interesse, hvis han viste Kommissarius Tillid og kom og mødte ham, men han vilde ikke. Efter min Mening tror jeg, han var bange for at komme og mente, at han vilde blive taget til Fange.

Vejen til Djagaraga var ogsaa bevogtet, og jeg tror, der var omkring 5000 Mand i Vaaben paa det Sted. Vi maatte vente adskillige Gange undervejs, medens der blev givet Varsel ved en Mand, som gik i Forvejen for at meddele vor Ankomst ved de forskellige Poster. Dette saavel som deres Optræden viste ikke megen Fredelighed. Imidlertid tror jeg, det skyldes Angst og Selvforsvar.

Det blev besluttet at Rajahen af Karangasem skulde møde Dem i Morgen tidlig Kl. 9 ved Sangsit, hvis De indvilliger i at træffe ham der.

Da jeg forstaar, at De drager til Basoki (Besoeeki), beder jeg om Tilladelse til at vende tilbage til Badong, og hvis i Fremtiden min Bistand ønskes, er jeg til Deres Tjeneste.

Forbliver Sir

Deres lydige Tjener

M. J. Lange.

Som man ser, er det stadig Gusti Djilantiek, der er den mest uforsonlige. Han ler endda, da han fortæller Lange, at han paa Grund af Sygdom er daarlig til Bens. Men det lykkes altsaa Lange at overtale Rajahen af Karangasem til at mødes med Kommissarius Mayor og forhandle om Fred.

Det varede dog en Uges Tid, inden Mødet kom i Stand. Den 7de Juli kom Rajahen af Karangasem paa sin Broders Vegne til Boeeleng, og den 9de blev Freden sluttet.

Rajaherne gik ind paa de Betingelser, som var opstillet i Manifestet. Omkostningerne til Ekspeditionen blev fastsat til 300,000 Gylden. Af dette Beløb skulde Rajahen af Boeeleng betale 225,000 og Rajahen af Karangasem 75,000 i Løbet af ti Aar. Indtil denne Sum var betalt, skulde der ligge en hollandsk Garnison i Boeeleng, som Rajaherne skulde betale Omkostningerne ved.

Alle Forskansninger skulde nedrives i Løbet af tre Maaneder, og ingen nye maatte opføres.

Hermed havde Hollænderne opnaaet et pynteligt Resultat af deres Krigsforetagende, i hvert Fald paa Papiret.

»Stor var Glæden i Soerabaya og senere i Batavia og over det øvrige Java,« udtaler den hollandske Historieskriver.

Den øverste Admiral for den samlede nederlandsk-indiske Sømagt ankom til Boeuelengs Rhed, og selve Generalguvernøren kom dampende fra Batavia og udstedte en svulmende Proklamation til Officerer og Menige i den samvirkende Sø- og Landmagt. Der blev holdt Revy over de sejrige Tropper og af Generalguvernøren givet en Frokost, hvori Udsendinge fra Rajaherne og de højere Officerer deltog.

Derpaa dampede Ekspeditionen tilbage til Java, veltilfreds med det straalende Resultat, uden at ane, at Begivenhederne meget hurtigt skulde belære Hollænderne om, at hele Fredsslutningen blot var Bluff og Komediespil fra Balinesernes Side for at faa Ekspeditionen afsted igen fra Øen saa hurtigt som muligt.

HELMS KOMMER TIL BALI DAGLIGT LIV I KOETA

Den vidtomspændende og travle Virksomhed, som Mads Lange efterhaanden havde skabt, gjorde det nødvendigt for ham at have dygtige Hjælpere i sin Tjeneste, saa meget mere som der under de stadige Forviklinger mellem Hollænderne og Balineserne Gang paa Gang fra begge Sider kaldtes paa hans mæglende Bistand, saaledes at han ofte maatte være borte paa Rejser i den Anledning.

Vi har hørt om, at han havde en dygtig engelsk Læge i sin Tjeneste og en anden ung Englænder som Kaptajn paa et af sine Skibe.

Efter hvad der fortælles paa Langeland, skal flere unge Mænd derfra være draget ud til Bali og have været ansat hos Lange.

Hans to Brødre, Hans og Carl Emil, der fulgte med ham, da han i 1833 med *Syden* stævnede mod Bali, var ogsaa hans trofaste Hjælpere derude. De førte begge Skibe for ham. I de senere Aar beskæftigede Hans Lange sig dog væsentlig med Handelen i Etablissementet i Koeta. Ogsaa en Brodersøn, Christian Peter Lange, kom til Bali og hjalp sin Onkel.

Om Carl Emil ved man, at han satte Livet til ude paa Bali under meget tragiske Forhold. Han havde i længere Tid været paa lange Sørejser og vendte tilbage til Badong. Hans Skib laa til Ankers ud for Koeta, og Mads Lange befandt sig paa Stranden for at tage imod ham. Carl Emil gik i Skibsjollen for at blive sat i Land, men i den stærke og farlige Brænding mellem Korallrevene kæntrede Jollen, og han druknede for Broderens Øjne.

Det var den anden af Brødrene Lange, der omkom ved Drukning ude paa en fjern Kyst.

Den af Langes Medhjælpere, man ved mest om, er Danskeren Verner Helms.

Verner Helms var Søn af Assessor Pharmaciæ, Apotheker Helms i Varde og var født 1825.

Han var en ung, godtbegavet Mand, fuld af Rejselyst og Æventyrtrang, og han fik i rigt Maal sine Ønsker opfyldt. Ogsaa hans Liv kom til at forme sig

Balinesisk »Vekselerer« trækker »Kepeng« paa Snor. Det var med den Slags kinesiske Broncemønter, at Mads Lange drev stor Forretning mellem Kina og Bali.

Ung Balineserpige ved sin Markedsbod.

Travl Dag paa Markedet.

Markedsscene. Ung Balineserinde sorterer Yams.

som en Kæde af sælsomme Oplevelser paa de forskelligste Egne af Kloden. Han var en Personlighed, der med sin retlinjede Karakter, store Energi og fremragende Dygtighed meget mindede om Mads Lange, og det er intet Under, at de Beretninger, som naaede hjem til Danmark om Langes vidunderlige Løbebane, fyldte hans unge Sind med Længsel efter at drage ud og søge Tjeneste hos denne mærkelige Mand. Han var kun en Yngling endnu, da han kom til Mads Lange paa Bali, og straks blev ansat i hans Virksomhed. To Aar tilbragte han i hans Tjeneste, indtil Rejselysten atter fik ham til at bryde op og søge mod nye Egne. Men disse Aar under Langes erfarne Vejledning var for ham betydningsfulde Læreaar, som udviklede ham til en moden og myndig Mand og gav ham de Erfaringer om Ostindiens Forhold med paa Vejen videre ud i Livet, som var Guld værd og havde deres store Andel i det Held, som fulgte ham senere.

Da Verner Helms efter at have samlet sig en meget stor Formue slog sig ned i London, skrev han i 1882 paa Engelsk en overordentlig interessant Bog: »Pioneering in the Far East«. Heri skildrer han sit begivenhedsrige Liv lige fra den Dag, han kun 21 Aar gammel forlod Danmark og drog ud i Verden. Bogens første Afsnit er viet hans Oplevelser paa Bali i Mads Langes Tjeneste. Det er friske og lyslevende Skildringer af de brogede Forhold, hvorunder disse tre Aar tilbragtes, og man mærker gennem hele Beretningen den Hengivenhed og dybe Beundring, som han følte for sin Chef og Læremester, trods de mange Aar, der er forløbet imellem, at han skiltes fra ham og disse Erindringer nedskreves. Fra de simple og dog mandige Ord, hvormed han begynder sin Levnedsskildring, klinger der en Tone, som straks faar En til at lytte. De lyder saaledes:

»I September 1846 forlod jeg mit Fædreland Danmark for at søge min Lykke i Verden.«

I korte Træk fortæller Helms om den lange Rejse Syd om Kap det gode Haab til Singapore, hvor han søger Skibslejlighed til Bali.

»— — Min Tid i Singapore,« fortæller han, »var væsentlig optaget af at samle alle mulige Oplysninger angaaende Bali. Beretningerne om Øen, der var mit Maal, var ikke opmuntrende. De indfødte blev beskrevet som vilde og ugæstfri, og jeg blev indtrængende advaret mod at drage ned blandt dem. Men jeg var besluttet paa ikke at opgive den Plan, hvormed jeg var draget ud, uden at gøre et Forsøg paa at gennemføre den.

Jeg traf derfor en Ordning om Passage med et amerikansk Skib *Michael Angelo*, som skulde prøve at opnaa en Last af Ris eller andre Produkter paa Lombok.

Kaptajnen lovede at sætte mig i Land paa Bali og bestemte sig i Løbet af

Rejsen til at undersøge Mulighederne for Handelen paa denne Ø. Vi fik den Kyst, vi saa længe havde længtes efter, i Sigte tidlig i April 1847.

Det var nær Solnedgang, de sidste Straaler lyste over grønne Sletter, der hist og her var dækket af Frugttræer og hævede sig langsomt mod den nordlige Bjergkæde, som kulminerede i Goenong Agoengs Top mere end 8000 Fod over Havets Overflade. Den saa' ud som en kæmpemæssig Skildvagt, der vogtede Indgangen til Lombokstrædet, over hvilket den kastede sin uhyre Skygge, medens dens vestlige Side, der var belyst af den synkende Sol, ved takkede Konturer og rødlige Farvetoner viste Linierne i Lavastrømmene fra tidligere Udbrud.

Med sælsomt blandede Følelser saa' jeg mine tidligere Drømmes vidunderlige Æventyrland ligge foran mig. De smaragdgrønne og zinnoberrøde Farver fra de Billeder, som havde fanget min ungdommelige Fantasi saas ikke, men tusinde Farvetoner, som ingen Kunstners Pensel formaaede at gengive, blandede sig i dæmpet Skønhed og føjede en ny Charme til Landets rige Frugtbarhed.

Underlig nok vakte det første Syn af Landet i al sin Virkelighed ikke nogen Følelse af Forundring hos mig.

Vi ankrede op adskillige miles fra Kysten, som syntes at danne en lav Bugt. Ingen Landsbyer eller Huse var synlige, men noget borte fra Skibet var talrige Kanoer med Udlæggere øjensynligt i Færd med at fiske. De, der sad i dem, syntes i nogen Tid ikke at bemærke os, men til sidst saa' man een af Flaaden bevæge sig og hurtig komme paa Siden af os. Den indeholdt to smukke atletisk byggede Indfødte, nøgne til Bæltstedet, men iført en Sarong, i hvilken var stukket en Kris og en flad Straaæske, der indeholdt Betel. Mit lille, nylig erhvervede Forraad af malajiske Ord viste sig som ventet ikke at være til nogen Nytte. Men ved at gentage Ordet: »Lange«, ledsaget af tilsvarende Gestikulationer fik jeg dem til at forstaa, at jeg ønskede at blive ført til min Landsmands Hovedkvarter.

Jeg blev firet ned i Kanoen, der simpelthen var en udhulet Træstamme, omtrent én Fod bred, kun med én Udligger, hvilket gjorde den saa ustabil, at det var nødvendigt at holde sig fast med begge Hænder.

Tropetismørket havde hurtigt forandret sig til dyb Nat, der oplystes af Hundreder af klare Lys fra Fiskernes Fakler, som de brugte til at tiltrække Fiskene med. Efter to Timers Roning naaede vi Kysten og gik ind i et smalt Vandløb, hvor Skyggen af Træerne, der hældede sig over os, gjorde det dybe Mørke endnu mere intenst.

Timerne gik, og jeg begyndte at undre mig over, hvor man mon førte mig hen. Det var ikke muligt at faa nogen Forklaring af mine mørkhudede Ledsagere, og mens vi gled afsted gennem Mørket, forøgede det haarde Sæde paa den usikre Flaade mit fysiske Ubehag, medens alle mulige Historier om Balinesernes

vilde Karakter og Handlinger dukkede op i min Erindring og forøgede mit Ønske om en snarlig Afslutning paa Rejsen.

Det var over Midnat, da der til sidst viste sig en Aabning i Palmelunden, hvor Baaden blev gjort fast, og jeg sprang i Land. Foran mig hævede sig Murene omkring et stort Indelukke, hvortil Indgangen gik gennem en anselig Portbue, over hvilken en Flagstang knejsede. Det viste sig som formodet at være Hr. Langes Factori. Vi bankede paa en Port, men længe forgæves. Til sidst hørtes en Stemme, og en lang Parlamenteren førte sluttelig til, at en Sidedør aabnedes forsigtigt, og en mærkværdig udseende Skikkelse, der holdt en Lygte op foran mig, nysgerrigt inspicerede os.

Jeg maa standse for at give en Beskrivelse af ham:

Selv under de gunstigste Omstændigheder havde Badjoo, hvilket hans Navn ved nærmere Bekendtskab viste sig at være, utvivlsomt et af de mest udprægede Skurkefjæs, man kan tænke sig. Til hvilken Race, han hørte, var vanskeligt at sige. Han holdt af at betegne sig selv som Bugineser, men hans Uldhaar og mørkladne Fremtoning modsagde dette, og der var sandsynligvis mere papuansk Blod end noget andet i ham. Hans Navn røbede imidlertid, at han hørte til den Race af »Havets Zigøjnere«, der som Fiskere danner en særlig Klasse i Sooloo-Havet, men ved nærmere Bekendtskab indrømmede han ærligt, at Sø-røveri havde nærmest været hans Beskæftigelse.

Badjoo var meget spinkel af Skikkelse og havde mistet en Arm. Han havde smalle, røde Øjne, som altid syntes at kigge i forskellige Retninger. Hans Paa-klædning var indskrænket til ét Klædningsstykke: en Sarong, et Stykke Tøj, der var syet sammen som en Sæk, og naar det var trukket op over den ene Skulder, lod til Syne et Par magre Ben. Alt i alt kunde man vanskelig tænke sig noget, der mere lignede en Trolde.

Vi fik omsider Adgang til en rummelig Gaardsplads, beplantet med Træer, omgivet af lave Bygninger af forskellig Useende, nogle var Pakhuse, andre Beboelseshuse. Midt i Gaarden laa en stor firkantet, aaben Platform med et Tag over, hvilende paa Piller, forbundet med en lav Mur. Da Baadsmændene var sendt afsted, førte min nye Ledsager mig tværs over Gaarden til en aaben Hal, som aabenbart var Spisesalen. Den var oplyst af en mat Lampe og havde et Billard i den ene Ende. Da han havde anmodet mig om at tage Plads, forsvandt han.

Straks efter traadte en Mand, hvem jeg ganske rigtig dømte til at være Ejeren af Etablissementet med raske Skridt ind og rakte mig med sømandsmæssig Ligeformhed Haanden og spurgte mig paa Engelsk om mit Ærinde.

Jeg rakte ham mine danske Introduktionsbreve, og medens han læste dem, havde jeg Tid til at iagttage denne mærkelige Mand.

Det lyse Haar og blaa Øjne viste hans skandinaviske Afstamning. Der var Venlighed, men ogsaa Fasthed og Uforfærdethed præget i hans Træk. En kort, velbygget Skikkelse røbede stor fysisk Styrke, og han førte sig som en Mand, der er vant til at herske. Han var iført hvide Benklæder og Jakke, hvilket er den sædvanlige Natdragt i disse Egne. To sorte og hvidplettede Dalmatinerhunde fulgte ham i Hælene og saa' noget mistænksomme paa den natlige Gæst.

Efter hurtigt at have gjort sig bekendt med Brevenes Indhold, bød han mig paa Dansk meget hjertelig Velkommen og haabede, at hans Hus maatte blive et Hjem for mig. Derefter fulgte en lang Samtale, og det var først hen paa de smaa Morgentimer, at vi trak os tilbage for at sove.«

Helms giver derpaa en Skildring af Bali og Øens Befolkning, dens Levevis, Skikke og Sædvaner og tegner et livfuldt Billede af de Omgivelser, hvori han tilbragte de følgende to Aar i travl Beskæftigelse. Om Langes Virksomhed fortæller han saaledes:

»— Øen Bali har en trekantet Form og slutter mod Syd i en Slags Støve med et smalt Skaft, der danner Anklen. Denne Tange Land er omtrent fire miles bred, og her laa Mads Langes Etablissement. Han havde her organiseret en stor Forretning. Havnene paa Øst- og Vestsiden blev, eftersom Monsunen skiftede, brugt af ham til Udskibning. Flag fra mange forskellige søfarende Nationer vajede fra Skibene paa Rheden, der indtog Ris, Kaffe, Tobak, Kokosolie og alle den solbeskinnede Ø's forskellige Produkter. Alle disse Varer bragtes til Etablissementet af Indfødte, som bar dem hid, eller blev sendt af kinesiske Handelsmænd eller Agenter, der var beskæftiget paa Kysten. Til at samle Varerne havde Lange adskillige Skonnerter, som han sendte rundt til Lombok, Sumbawa, Flores, Sandeltræsøerne og Molukkerne og andre ostindiske Øer, saaledes at Badong alt i alt var en meget travl Plads.

Jeg fandt mig snart fuldt optaget af Forretninger, der var nye og interessante nok, men fordrede min Energi til det yderste. Lange havde rimeligvis som Følge af den Stemning, der herskede omkring ham, Modvilje mod at ansætte Europæere i Land, skønt han havde mange beskæftiget paa Søen. Som Følge deraf var hans Stab uforholdsmæssig lille i Forhold til Omfanget af den Forretning, han var beskæftiget med, og jeg var en god Del overrasket over, da jeg kun havde været hos ham en kort Tid og endnu kun havde tilegnet mig lidt af Sproget, at finde et stort Ansvar ubekymret lagt paa mine Skuldre.

Der gik næppe en Dag, uden at der ankom Skibe. Det kunde være fra Kina, medbringende Tusinder af Sække med rede Penge, Bronzemønter med Hul i Midten, som udgjorde vore gangbare Mønter, og hvis Omsætning medførte anseeligt Arbejde og Fortjeneste. Disse Mønter købtes af os i Kina efter Vægt til en Pris, der gav 1200 til 1400 pr. Dollars. Naar de ankom, skulde de tælles efter

og trækkes paa Snore, 200 paa hver, og blev da brugt som Betalingsmiddel for Varer efter en Kurs af 700 pr. Dollar.

Alt dette Arbejde blev gjort af Kvinder, men naturligvis under omhyggeligt Opsyn. Det blev ogsaa betroet disse at maale og betale Varerne. Maaske ankom et Skib fra Singapore med Manchester Varer, Opium o. s. v. eller østfra med de pragtfulde Ponier fra Sumbawa, Timor og Macassar. Og naturligvis ankom stadig vore egne Skibe eller ventedes med Ris o. s. v., samlet af vore Agenter.

Alt dette gjorde min Tilværelse travl nok, men jeg frydede mig over den. Jeg stod op et Kvarter over fem, og var snart i Sadlen og red gennem Lunde af Kokospalmer, som dækkede den Del af Øen. Tyve Minutters Galop bragte mig til Kysten, hvor Skibene under Nordøst-Monsunen laa for Anker; det var her, at vi havde vore Baade og Roere ventende, rede til at laste Skibene fra de store Pakhuse bagved, fyldt med Varer, parat til Indladning. Her laa ogsaa Slagtehusene, hvor balinesiske Okser blev slagtet og Kødet tørret. Det kaldtes »ding-ding« og blev sendt til Java til de hollandske Tropper.

Naar jeg havde lagt Planerne for Dagens Arbejde, gav en munter Ridetur langs den smukke Kyst og tilbage gennem Lunde og Marker god Appetit til den tidlige Frokost.

Imidlertid stiledede Rækker af Ponier fra de forskellige Dele af Landet mod vort Factori, hver bærende fire Kurve, fyldt med Øens Produkter. Hver lille Karavane var ledsaget af Ejeren, sædvanligvis en Kvinde; og nu begyndte Dagens Arbejde for Alvor. Klokkeren 7 var alle i Virksomhed. Det gik rask for sig med at maale, veje og pakke. Lange Rækker af Karrer førte Sække, Baller og Fade til Kysten. Det er værd at omtale, at Hovedartiklerne som Ris og Kaffe blev modtaget til en ensartet Pris, saa og saa meget pr. Maal. Denne Pris varierede sjældent, hvorledes end Stillingen var paa det europæiske Marked eller Prissvingningerne paa andre Pladser.

En mere fornøjelig Del af vor Handel var den, der omfattede levende Ladninger. Franske Skibe plejede at komme regelmæssigt fra Ile de Bourbon (Mauritius) for at faa Ladninger af Kvæg, Ponier, Svin og alle Slags Fjerkræ og mærkelige Fugle. Det var fuldstændig Noahs Ark. Naar der blev givet Ordre til at laste et af disse Skibe, behøvede man blot at sende Bud nogle faa Dage i Forvejen til henved et Dusin af de balinesiske Kvinder, der virkede som vore Agenter i den Slags Sager, og paa den fastsatte Dag var Strandbredden ved det Sted, hvor Skibet laa, fyldt med mange Gange det Antal Dyr, der ønskedes. Blandt disse foretoges saa Udvalget.

Den fremtrædende Rolle, Kvinderne spillede i hele denne travle Omsætning, var et ejendommeligt Træk ved Livet paa Bali. Men deres Forretningsdygtighed retfærdiggjorde fuldstændig den Tillid, deres Herrer og Mestre viste dem. Ikke

saaledes at forstaa, at Handelen var overladt fuldstændig til det smukke Køn, men Mændene samlede sædvanligvis deres Interesse om Kvæghandel, og selv paa dette Omraade havde Kvinderne deres Andel; og naar Indskibningen af levende Last skulde til at forberedes, krævedes der megen Diplomati for at fordele Sol og Vind til vore Venners Tilfredshed. Naar et halvt Dusin Kvinder ankom hver med et Følge af Slaver, der ved saadanne Lejligheder bar blidgørende Gaver paa Hovedet, i Form af Kurve med lækker Frugt, var det vanskeligt at balancere saaledes, at man gjorde dem alle tilpas.

Her er f. Eks. en tyk, indsmigrende lille Kvinde, som vi sædvanligvis kaldte »Anak Agoeng«: Barn af den Store. Hun er Enke efter en Adelsmand, Gusti Mate Dangin, og er kommet mange Mil borte fra denne Morgen med sine Ponier og Ledsagere, for at slutte Kontrakt om Leveringen af et Antal Okser og Svin for ikke at tale om utallige Gæs, Ænder og Høns. Hvorledes kan man modstaa hendes Bønner? Men paa den anden Side er der Meme Kintang, en høj, mager Kvinde, som, det gør mig ondt at sige, er forfalden til Opium, men som forfægter sin langvarige Forretningsforbindelse med os med stor Energi, medens en tredje beklager sig over, at sidste Gang blev hendes Okser skudt ud til Fordeel for hendes handlende Medsøstres. Saaledes fortsættes Diskussionen.

Muligvis dukker Lange op paa dette Tidspunkt, og alle appellerer da til ham, som rimeligvis paa sin sædvanlige rundhaandede Maade gaar ind paa at tage det hele, til stor Fortvivlelse for den arme Clerk, som, naar Indskibningsdagen oprinder, opdager, at han har to eller tre Gange saa mange Dyr ved Haanden, som Skibet kan rumme, og ikke aner, hvad han skal gøre med Resten. Strandbredden er naturligvis overfyldt, Kvægets Brølen, Grisenes Grynten og Hærnernes Galen, blandet med de Indfødtes Raab, skaber et meget livligt Sceneri.

Handelen med Okser var meget stor. De balinesiske Okser var særdeles efterspurgt og med god Grund, for det var særlig fine Dyr af vild Afstamning, og de holdtes i halvild Tilstand paa den sydlige Del af Øen, den Del, der danner Støvlen og kaldes Bukit (Tafelhoek). Her strejfede de om i store Hjorde, hvilket ogsaa Bøflerne gjorde, der var ganske særlig vilde. Denne Del af Landet var derfor noget farlig at besøge. Hvorledes Balineserne indbyrdes ordnede Ejerskabet til disse Dyr, har altid været mig en Gaade. De havde tilsyneladende ingen Mærker for at kende dem fra hinanden. Der var en god Del Skænderi om dette Punkt, men alligevel ikke saa meget, som man skulde have troet, da det i saadanne Stridigheder var Rang og Magt, der afgjorde Sagen.

Det var en Del af mit Hverv at kontrollere og modtage de Indkøb, som var foretaget af vore kinesiske Agenter baade i Landsbyen og paa Kysten. I det hele taget arbejdede jeg, som man vil forstaa, haardt, og naar Aftenen kom, var jeg taknemlig over at kunne slutte mig til den store Kreds, som samledes om-

kring Langes gæstfri Bord. Dette Selskab havde sin ganske særegne Interesse. Mænd af mange Nationaliteter: Skibskaptajner, Købmænd, Videnskabsmænd — alle viste sig her og blev budt Velkommen.

Af og til bragte et hollandsk Orlogsskib et stort og livligt Selskab af Embedsmænd fra Java, og disse saavel som de hollandske Marineofficerer var Mænd af høj Kultur og Indflydelse. Eller en eller anden Rajah aflagde os en Visit. Blandt disse var der ingen finere Type end den gamle Rajah Kassiman, Herskeren over Badong, skønt Balineserne ellers er en fin Race af Mænd. Han var over 70 Aar, med langt, hvidt lokket Haar. Naar han høj, rank og statelig kom gaaende under den gyldne Parasol med værdige Skridt, var det virkelig en Konge, man saa' for sig.

Det var vidunderlige Historier, der blev fortalt omkring det Bord, og sammen med Sangene, som sædvanligvis fulgte paa et senere Tidspunkt, fik de Aftnerne til at gaa paa en harmonisk og fornøjelig Maade for dette kosmopolitiske Selskab. Sangen var for mig Kilde til megen Morskab. Enhver skulde saa vidt muligt bidrage med en Sang. Langes Hovedclerk, en Englænder, som sad ved den ene Ende af Bordet, havde stort Talent for komiske Sange, og han førte uden Medlidenhed Forpligtelsen til at synge videre til de andre. Saaledes »gik Sangen rundt« paa et halvt Dusin europæiske Sprog, snart komiske og muntre, snart vemodige Toner. Et Parti Billard sluttede sædvanligvis Aftenen, men jeg blev sjældent, til det var forbi. En lang Dags uafbrudt Arbejde, som begyndte igen den næste Morgen, gjorde mig tilbøjelig til tidligere Opbrud.«

FESTEN HOS RAJAH KASSIMAN

»Vi havde kun lidt selskabelig Samkvem med Balineserne, da deres Maade at leve paa var saa pauver, at der ikke var noget tillokkende ved at besøge dem,« hedder det videre i Helms' Beretning. »De almindelige Indfødtes Huse er uanselige, ikke mere end tyve Fod paa hver Led og otte Fod høje. De ser som oftest grimme ud med Straatag og Lervægge. De ligger sædvanligvis i Klynger og hver Gruppe Huse er omgivet af en Mur. Til hver Gruppe hører der et Hus af bedre Type end de øvrige; det er malet og smykket paa anden Vis. Her bor Familiens Overhoved, medens de øvrige Medlemmer bebor de mere beskedne omkringliggende Huse. Murene, der omgiver saadan en Gruppe Huse, er bygget af soltørrede Sten og kræver derfor Straatag til at beskytte dem mod Regnen, som ellers vilde faa dem til at smelte hen. Og da dette Tag ikke altid er velholdt, er Murene som Regel forfaldne, som om de var beskydt med Kanoner, og har Aabninger, der er store nok til at tjene som Ind- og Udgangsdør. Selve Portaaabningen er ikke desto mindre massiv nok, skønt ikke bredere, end at den netop tillader én Person at passere. To eller tre Trin fører sædvanligvis op til den.

Naar vi havde haft Besøg af Rajaherne, aflagde vi til Gengæld Visit hos dem, som oftest hos de fra Badong og Tabanan. Jeg mindes en Tur med et Selskab op for at besøge den gamle Rajah Kassiman. Der var omtrent tre Timers temmelig ubehagelig Ridetur til hans Palads. Vore Heste maatte finde Vej langs dybe Udgravninger, vade knædybt gennem de oplødte Rismarker eller svømme over Vandløbene, for der var ingen Broer. Men det var alligevel en interessant Ridetur.

Det var paa en Helligdag. Balineserne var ude i store Skarer i deres smukkeste Dragter og tilraabte os venlige Hilsener, naar vi passerede dem. Da vi nærmede os Kassiman, blev vi mødt af vor gamle Bekendt, Tronfølgeren til Badong. Han red paa en lille, smuk, sort Hest, der noget lignede Berberafstamning, og han var omgivet af en Livvagt af Lansedragere, af hvilke nogle holdt sig tæt omkring Dyret. Den unge Fyrste, der var spinkel og fintbygget, havde et karakteristisk Ansigt af Hindutype, men noget feminint Præg. Han var smuk med buet Næse og høj, skraanende Pande. Hans Haar var som alle Fyrsters

Balinesisk Danserinde.

Til Gamelagens Toner . . .

. . . danser de graciøse og yndefulde balinesiske Danserinder.

langt og knyttet oven paa Hovedet i en Knude, i hvilken der var stukket en rød Hibiscusblomst. Han modtog os saa hjerteligt, som hans fyrstelige Rang tillod det, og vendte tilbage med os til Paladset.

Den Maade, hvorpaa Fyrsterne levede, var ikke overdaadig; om Komfort havde de ingen Idé. Rajaherne paa Bali havde bevaret deres Uafhængighed paa Bekostning af Bekvemmeligheden paa visse Punkter. De havde ikke, saaledes som deres Naboer paa Java, optaget europæiske Sædvaner og Skikke eller Luksus.

Deres Paladser bestod af en Række Gaarde efter hinanden, der indeholdt aabne, firkantede Bygninger, som kaldtes Bali-Bali. Paa Gulvet i disse sad Beboerne magelig henslængt og fordrev Tiden med Hasardspil, eller de morede sig med at læse af gamle Lontarpalmeblade, hvorpaa Historier og Legender var nedskrevet. De inderste Gaarde indeholdt Rajahens Boliger og Haremet, der sædvanligvis var lave, beskedent udseende Bygninger af Træ og Mursten, hvis Indre var bart og uden Udsmykning, med Undtagelse maaske af talrige kinesiske Fade, som i fuldstændig »Dronning Anna Stil« smykkede Væggene.

Til et saadant Sted førte Prinsen os, og den gamle, joviale Rajah gav os en hjertelig Modtagelse og ledsagede os ind for at se hans Vaabensamling, som han var meget stolt af. Den bestod væsentlig af lange Rækker af balinesiske Spyd og gamle Skydevaaben, som det vilde have været farligt at affyre. Men alt skinnede og tog sig godt ud.

Da dette var overstaaet, tog Festmaaltidet sin Begyndelse, med kogt Ris og Høns serveret i meget rummelige Potter, som jeg dog ikke nærmere skal beskrive. Under Maaltidet og i det hele taget under Festen spillede Gamelan-Orkestret. Gamelanen har Form som en Baad, og tværs over Hulrummet er anbragt Træ- eller Metalstænger af afpasset Længde. Den, der spiller, sidder paa Jorden foran Instrumentet, og slaar med en lille Træhammer paa Stængerne, der frembringer Tonerne. Af og til ejer Rajaherne Gamelaner, der er indlagt med Guld. Rajah Kassiman var i Besiddelse af en, der var meget værdifuld.

Da Maaltidet var overstaaet, gik vi en Tur til Goennong Ratta, hvor Rajahen havde en saakaldt Lysthave. Den laa ved Bredden af en lille Flod nær Grænsen af Riget Gianjar. Stilheden i og omkring Bygningen dannede en behagelig Mod-sætning til det larmende Gæstebud, vi netop havde forladt. Efter at have spadseret under majestætiske Waringantræer kom vi til en firkantet Plads, paa de tre Sider begrænset af Bygninger, hvor vi hilstes af store Hunde af europæisk Race. Til højre laa den kongelige Artilleripark, som opfyldte hele Fløjen. Den bestod af tolv Stykker Skyts, hvoraf adskillige var meget gamle. Vi saa' ingen Ammunition, og det er tvivlsomt, om Balineserne havde forstaaet, hvorledes de skulde bruge det, hvis der havde været noget.

I Midterbygningen fangede et lille Hus vor Opmærksomhed. Imellem Murstenene var fæstet en Mængde kinesiske Kopper, Fade og Platter, fuldstændig uden Orden og Plan.

Vi gik rundt om venstre Fløj af Bygningen for at naa Haven, men »Hav« er et temmelig stærkt Udtryk for et Sted, der saa' ud som et Forts Volde og Grave, eller Terrasser, opført af stærkt Murværk uden Plan eller Regelmæssighed. Inden for denne Begrænsning af Sten var der en smal Stribe Havejord, i hvilken der var plantet nogle faa, forpjuuskede Clerodendron, dobbelte Jasminer og andre Blomster. Vi klatrede fra den ene Terrasse til den anden ved Hjælp af Trin, der var to og en halv Fod høje, saaledes at en Spadseretur i den kongelige Lysthave mindede meget om en Bestigning af den store Pyramide

Da vi steg ned igen, kom vi til en Gaard, som indeholdt en Slags Grotte, i hvilken klart Vand rislede ned; den tjente som Badeplads. Herfra førtes Vandet bort i Ledninger. Der var flere saadanne Badepladser i Nærheden, og hver syntes at have sin Guddom, thi overalt hang de ovennævnte Blomster, der syntes at være Offergaver. Paa en lille Ø ude i den nærliggende Flod var der en ensom Hytte, hvor der boede en Eneboer, en Fakir, som, efter hvad Balineserne troede, ikke havde taget Føde til sig i adskillige Aar.

Det var mørkt, da vi igen naaede Rajahens Palads. Nu begyndte Festlighederne for Alvor. Gamelanerne tonede for fuld Kraft, og Pladsen var oplyst; men Kassimans Illumination var ikke meget fyrstelig. Den bestod simpelthen af Konkylier, hvori der var anbragt lidt Olie og en Væge. Hvis vi ikke selv havde bragt Lamper med fra Koeta, vilde vi have været nødt til at nøjes med det spæde Lys fra Nymaanen. Og endda var der Vanskeligheder: Lamperne vilde ikke brænde. Kronprinsen og Førsteministeren kravlede ned paa Jorden for at bringe dem i Orden. Uheldigvis syntes de ikke at have megen Erfaring i at pudse Lamper. De skruede Vægen én eller to Tommer op. Naturligvis blussede det op med en klar Flamme, der hurtigt brændte ned og efter faa Øjeblikke forsvandt fuldstændigt. Lampepudserne saa' paa hinanden, lange i Ansigtet, og det syntes at være dem gaadefuldt, hvad Grunden kunde være til denne pludselige Forandring fra Lys til Halvmørke.

Nu viste Danserinderne sig paa Scenen. Den først optrædende syntes, skønt hun ligesom alle de øvrige var Slavinde, at indtage en højere Rang end sædvanligt inden for denne Klasse, thi hun havde et Antal kvindelige Ledsagere, der bar hendes Tæpper, Betelæsker og de nødvendige Toiletgenstande, og hendes Fremtræden var som en bly, stolt Skønhed, der ikke nedlod sig til at se til os Fremmede. I det usikre, flakkende Lys var vi heller ikke fuldt i Stand til at opfatte hendes Charme. Men hun var ung og yndefuld, rigt og smagfuldt klædt i en tætsluttende Trøje og Sarong Salendong af hvid, rød og blaa Silke. Et Hoved-

smykke af Metalblomster holdtes sammen omkring Panden af et bredt Guld-
baand, der fuldstændig skjulte hendes Haar.

Hun udførte en Række Bevægelser, der udtrykte dybe Følelser som Elskov,
Frygt, Vrede og Had. Det kunde næppe alt kaldes Dans, men det var overordent-
lig yndefuldt og tjente paa vidunderlig Maade til at fremhæve Lemmernes Smi-
dighed og Skikkelsens Skønhed. Den kunstneriske Fuldenshed og Bevægelsernes
Ynde var beundringsværdig. Selv naar hun sad ned, syntes hun at danse. Hendes
Mimik var fuldstændig uforandret under Dansen.

Efter en Stund forsvandt hun, og en anden viste sig paa Scenen. Det var øjen-
synligt en Stjerne af anden Rang, mindre sparsom med sine Smil og ikke som
den første hævet over ved Dansens Slutning at udtrykke Ønsket om en Paaskøn-
nelse, ved efter balinesisk Skik med sin Haandflade at berøre dens Bryst, af hvem
hun ventede en Gave ...

... Danse og Fremvisning af Fabeldyr og Kæmpefigurer er Led i de bali-
nesiske religiøse Festoptrin. Under Raab og Latter viste en halv Snes Mand sig
under et stort hvidt Skind, idet de efterlignede Bevægelserne af et Dyr, der
skulde forestille en kæmpemæssig Tiger — rimeligvis en mythologisk Figur.
Hovedet af dette Monstrum havde nogen Lighed med en Tigers, og Kæberne
kunde bevæges. De to forreste Mænd lod Tænderne knase under uhyggelige
Grimaser, som om Fabeldyret forberedte sig paa et Angreb. Derpaa kom der
en Mængde Kvinder og Børn, som løb i Forvejen med Kurve og lagde deres
Offergaver foran Udyret, idet de knælede ned og bad med opløftede Hænder.
Imellem Fingrene holdt de »Morgenfruer«, som de efter at have bedt i nogen
Tid kastede fra sig og erstattede med andre. Gaverne, de ofrede, bestod af Frugt,
Ris og Blomster. Huset, hvori Forestillingen fandt Sted, var smykket med Blom-
sterbuketter og Kranse af Lotusblade; de hellige Blomster er »Morgenfruer« og
Globe amaranthus.

Jeg erindrer ved en anden Lejlighed en munter Historie i Forbindelse med
en af disse Forestillinger. En Aften, da vi vendte tilbage fra Havnen med Kap-
tajnen fra et Skib, mødte vi pludselig et af disse mærkelige Fabeldyr. Faklernes
Skær faldt paa Utysket, den stod og saa' uhyggelig og trolddomsagtig ud mod
de mørke Skygger fra Skoven bag ved. Min Ven Kaptajnen, en jævn og troskyl-
dig Mand, der rimeligvis var fyldt med mange Slags Overtro, havde aldrig været
i Østen før, og da han var fuldstændig uforberedt paa det Syn, udstødte han et
højt Rædselsbrøl, tog Benene paa Nakken og løb, alt hvad Remmer og Tøj kunde
holde, tilbage til Havnen og standsede ikke, før han var velbeholden ombord i
sit Skib.

Disse Forestillinger er sædvanligvis dramatiske Gengivelser af Myther og
religiøse Begivenheder, som indeholdes i Balinesernes hellige Skrifter, og hvor

trættende og ensformige de end kan synes for Europæere, følges de i Timevis af de Indfødte med usvækket Interesse.

Balineserne føler maaske mest Spænding ved Hanekampene, der er deres anden store Fornøjelse, hvortil de er lidenskabelig hengivne. Hanerne holdes i Tusindvis, i særlige Bure, som stilles langs Vejen. De vedligeholder et uophørligt Spektakel, medens Ejerne sidder paa Hug ved Siden af dem, optaget af en ivrig Drøftelse af de forskellige Fugles Fortjenester, hvilket giver Balineserne lige saa meget Stof til Morskab og Diskussion, som Hestevæddeløb og Politik skaffer et engelsk Publikum.

Naar en Tournering skulde finde Sted, kunde man se Balineserne i Hundrede, ja i Tusindvis drage afsted til den udpegede Plads, hvor de sluttede Kreds og i Timevis iagttog Kampene. Fuglene, der blev baaret til Kampen i store Kurve, var altid fine Eksemplarer med pragtfulde Fjer. De var bevæbnede med Staalsporer, nogle tre Tommer lange, lavet af Balineserne, der er meget dygtige til Forarbejdning af Staal. Hanernes Galen, Summen og Mumlen fra Menneskemængden, der vædder om Resultaterne, og selve Kampen, der overvaages med kyndig Interesse af den ophidsede og mørkhudede Skare, alt hjælper til at skabe en sælsom, om end ikke opbyggelig Scene, thi det er ikke blot kinesiske Skillemonter, men ogsaa Mennesker, der tabes og vindes her. Selv om Spillelidenskaben under disse Hanekampe gik højt og en Balineser ofte tabte store Summer, til Tider endog omtrent alt, hvad han ejede, var den Genstand han sidst af alt satte ind som Indsats, hans Yndlingskris. Dette Vaaben, som hver Balineser bar i sit Bælte, var udført med overordentlig Kunstfærdighed og Skønhedsans. Staalet i Klingen var af fremragende Kvalitet, ofte guldindlagt, Hæftet fantastisk udskåret i Elfenben, eller af pure Guld besat med Ædelstene. Til Skeden anvendtes meget sjældne javanske flammede Træsorter, og det hændte, at der for et Stykke saadant Træ blot til en enkelt Skede betaltes over 2000 Gylden.

Ved en Lejlighed, hvor Lange havde Besøg af en balinesisk Fyrstinde, hændte det, at hun fik Øje paa en meget smuk Kris, som en ung fornem Balineser bar i sit Bælte. Fyrstinden spurgte, hvormeget han havde betalt for den Kris. Svaret lød: »Et Menneske.« — »Ja, men hvad for et Menneske?« — »En Danserinde.« — Det fandt Fyrstinden var meget billigt.

Som man ser vurderedes en smuk Kris aabenbart højere blandt Balineserne end en smuk Kvinde. Det var imidlertid ikke blot Kris'ens Skønhed og kunstneriske Udførelse, der gav dette Vaaben Værdi, men ogsaa dens berømmelige Historie og de Bedrifter, der var udøvet med den. En gammel berømmelig Kris betragtedes næsten som en Helligdom.

Hvis en Kris, der havde tilhørt en fremragende Modstander, under en Krig bragtes til Rajahen, var det Tegn paa at denne Modstander var faldet i Kampen. Levende gav ingen Balineser sin Kampkris fra sig.

EN BALINESISK FYRSTES BAALFÆRD

Hos de balinesiske Folk var Sansen for lyse og muntre Farver, for straalende Farver, skønne Former og brogede Blomster, Musik og Dans paa sælsom Vis blandet med Grusomhed, Dødsforagt og Ufølsomhed for Medmenneskers Lidelser. En gammel, fornem Kultur blomstrede Side om Side med primitiv og blodig Barbari.

Den unge Helms, der med friske Sanser ind sugede alle de brogede og fremmedartede Indtryk, som mødte ham i den Æventyrverden, hvortil hans Udvæ havde ført ham, havde ikke opholdt sig mange Maaneder paa Bali, før han sammen med Lange og Filologen Friedrich kom til at opleve en af de Begivenheder, der afspejlede alle disse vidt forskellige Egenskaber hos Balineserne, dette mærkelige Folk, som formaaede at tilhille selv de grusomste Handlinger og Skikke med en Skønhedens Kaabe af Festlighed, Farver og Blomster.

Helms fortæller om denne Begivenhed:

»Under mit Ophold paa Bali udspillede der en Tragedie, som gjorde et dybt Indtryk paa mig. Den var saa meget desto mere grufuld, fordi det, skønt den udspillede i Religionens Navn, ikke simpelthen var lidenskabelig Fanatisme, der gav Ofrene Styrke til at spille deres mærkelige Rolle, men den menneskelige Hengivenhed, som er fælles for os alle. Jeg sigter til Ofring af Kvinder ved deres Ægtefælles Ligbrænding.

Skønt det hævdes, at denne Skik ikke har Støtte i de hellige Bøger: Vedaerne, er den alligevel blevet haandhævet som en religiøs Pligt blandt Balineserne med endnu mere ubønhørlig Styrke end i Hindustan, før britisk-ostindisk Kompagni gjorde en Ende paa den der. Naar en Rajah eller en Prins af høj Rang døde, plejede ikke blot hans Hustruer, men ogsaa hans Slavinder at ofre sig paa det Baal, hvorpaa Liget blev brændt. Men ikke blot ved en Ægtefælles Død skete denne grusomme Ofring af Menneskeliv, ogsaa ved en Dronnings eller en Prinsesses Død viede en Del af hendes Slavinder sig til Døden.

Denne Selvopofrelse kaldes »Bela«, hvilket er Balinesisk og betyder »Trofast i Døden«. Det Omfang, i hvilket denne uhyggelige Skik finder Sted, faar man Indtryk af, naar man hører, at 74 Kvinder paa denne Vis blev dræbt og brændt

i 1814 ved Rajah Djilantiøks Død, medens der i 1633 endog blev ofret 98 af Rajahen over Gelgel ved hans Hustrus og to Sønners Død.

Hvis Ofrene er Hustruer af kongelig Byrd, brændes de levende, idet de springer fra en Platform ned i en Grav med Ild. Hvis det er Medhustruer eller Slaverinder, bliver de som oftest først dolket med en Kris, hvilket sædvanligvis udføres af en mandlig Slægtning. Det er derfor de unge og smukke, der lider mest, naar Medlidenheden gør den dræbende Haand usikker. Et Tilfælde hændte, hvor det ulykkelige, unge Offer efter at have modtaget syv Dolkestød endnu var i Live og udraabte: »Grusomme Mordere! Er der da ingen, som vil gøre Ende paa mine Lidelser?« hvorpaa hun blev dræbt ved et Stik bagfra.

Balineserne hævder altid, at ingen Kvinde tvinges til at vie sig til Døden, men paavirket af Overtro og af Ønsket om at opnaa den Belønning, som venter den trofaste, tilbyder de sig hyppigt selv. Præsterne tager sig da af dem og holder dem i en stadig Tilstand af Omtaagethed ved Hjælp af Opium og andre Midler, og naar den afsluttende Scene forestaar, kan ingen længere trække sig tilbage. Da Rajahens Lig opbevares længe efter Døden, har Ofrene god Tid til at angre deres Iver med at tilbyde at lade sig brænde, men Tilfælde, hvor de har undraget sig, er næsten ukendte.

Medens jeg var paa Bali, fandt en af disse rystende Ofringer Sted. Rajahen af Nabostaten døde den 20. December 1847. Hans Lig blev brændt med stor Pomp og Pragt, og tre af hans Favoritinder ofrede sig til Flammerne. Det var en stor Dag for Balineserne. Det var flere Aar siden, de havde haft Lejlighed til at overvære et af disse uhyggelige Optrin, et Skuespil, som for dem betød en Festdag med en hellig Duft over sig. Alle Rajaherne forberedte sig paa at lade sig repræsentere, enten ved personlig Nærværelse eller ved Udsendinge, og bragte stort Følge med sig.

Det var en vidunderlig skøn Dag, og langs de bløde og glatte Stier, der var dannet af Jordvoldene, som delte Bjergterrassernes grønne Plæner i en endeløs Række af Rismarker, saa man Skarer af festklædte Balinesere paa Vej mod Stedet, hvor Baalfærden skulde foregaa. De livlige Dragter stod i straalende Relief mod den lysegrønne Jord, som de vandrede hen over. De saa' mindst af alt ud som Vilde, snarere som en venlig og feststemt Folkemængde paa en munter Udflugt. Det hele Billede gav Indtryk af Frugtbarhed, Fred og Tilfredshed og paa sin Vis af Civilisation.

Det var næppe til at tro, at kun faa Mil fra denne Scene skulde tre Kvinder, der ikke var skyldig i nogen Forbrydelse, for deres Hengivenheds Skyld og i Religionens Navn lide den mest grusomme Død, medens Tusinder af deres Landsmænd saa' til.

Men nu er allerede Murene omkring Rajahen af Gianjars Palads i Sigte. Lige

Alleer op over Siderne af den terrasseformede Bjergskraaning fører til Kratonen, d. v. s. Rajahens Palads. Endnu højere oppe, midt paa en aaben Plads, omgivet af et Rækværk af Træ, fanger en pragtfuld Opbygning med forgyldt Tag, baaret af karmosinrøde Søjler, vor Opmærksomhed. Det er Stedet, hvor Brændingen af den døde Rajah skal foregaa. Ved nærmere Undersøgelse af Opbygningen synes den at hvile paa en fire Fod høj Platform af Mursten, oven paa hvilken der er endnu et Gulv dækket med Sand. I Midten staar et Træbillede af en Løve, straalende af Purpur og gyldne Forsiringer. Ryggen er lavet saaledes, at den kan aabnes, og den er bestemt til at modtage det kongelige Legeme til Opbrænding. Den hele Bygning er rigt udsmykket med Spejle, kinesiske Platter og Forgyldning.

I umiddelbar Tilslutning til denne Opbygning ligger en firkantet Flade, omgivet af en fire Fod høj Mur. Hele dette Rum er fyldt af en flammende, klar Ild, den skæbnsvangre Ild, som skal opluge Ofrene. En let Bambusbro oppe i en Højde af tyve Fod fører hen over dette Sted, og et Dække af grønne Platangrene beskytter den mod Ilden. Midt paa Broen hviler en Pavillon, bestemt til at modtage Ofrene, medens de forbereder sig til Dødsspringet.

Tilskuerne, hvis Antal ikke var under 40—50.000, fyldte Pladsen mellem disse Opbygninger og den ydre Mur, inden for hvilken en Række smaa Pavilloner var opført til Brug for Kvinderne. Denne Plads blev hurtigt fyldt, og alles Øjne var rettet mod Kratonen, hvorfra Ligprocessionen skulde komme. Mærkelig nok forlod den døde Hersker den sidste Gang ikke sit Palads ad den sædvanlige Vej. Et Lig betragtes som urent, og intet urent maa passere Porten. Der var derfor konstrueret noget, der lignede en Bro op over Murene, og ad den blev Liget baaret. Broen førte op til øverste Stokværk af et kæmpemæssigt Taarn, formet som en Pagode. Her anbragtes Liget.

Dette Taarn, der kaldes »badi«, blev baaret af 500 Mand. Det bestod af elleve Stokværk, foruden tre lavere Platforme, og det hele var pragtfuldt dekoreret. Oppe paa det øverste Stokværk hvilede Liget, svøbt i hvidt Lin, og vogtet af Mænd, som bar Vifter.

Processionen, der skred afsted foran »badi'en«, bestod først af stærke Afdelinger af Lansedragere, afbrudt af Musikanter, dernæst et stort Antal Mænd og Kvinder, der bar Offergaver, som bestod af Vaaben, Klæder, Smykker, Guld- og Sølvkar, indeholdende indviet Vand, Betelæsker, Frugt, Kødskiver og kogt Ris i mange Farver og sluttelig den afdødes Hest, rigt draperet, dernæst flere Lansedragere og Musikanter. Efter disse fulgte den unge Rajah, Dewa Pahang med et stort Følge af Prinser og Adelige. Derpaa kom padanda'en: Ypperstepræsten, baaret i en aaben Bærestol, omkring hvilken snoede sig den ene Ende af en Tøjspirale, der skulde forestille en kæmpemæssig Slange, malet med sort

og hvidt og gyldne Striber. Uhyrets mægtige Hoved hvilede paa Ypperstepræstens Bærestol, medens Halen var fæstet til »badi'en«, som fulgte umiddelbart efter. Det skulde symbolisere, at den Døde blev trukket til Brændingspladsen af Slangen.

Efter den store »badi«, der bar den døde Rajah, fulgte tre mindre og ikke slet saa pragtfulde, hver indeholdende en ung Kvinde, der skulde ofres. Ofrene for denne grumme Overtro viste ingen Tegn paa Angst for den frygtelige Skæbne, der nu var saa nær. De var klædt i hvidt og var delvis skjult af deres lange, sorte Haar; med et Spejl i den ene Haand og en Kam i den anden syntes de kun at være optaget af at smykke sig som til en munter Fest.

Det Mod som gav dem Styrke i denne uhyggelige Stilling, var i Sandhed beundringsværdigt. Fra at være Favoritinder her, troede de at blive deres afdøde Herres Yndlingshustruer og Dronninger i den anden Verden. De var forvisset om, at Villighed til at følge ham til det hinsides, frejdige og omgivet af Pomp og Pragt, vilde behage de usynlige Magter og bevæge den store Gud Siva til uopholdelig at give dem Adgang til Swarga Surya, Indras Himmel.

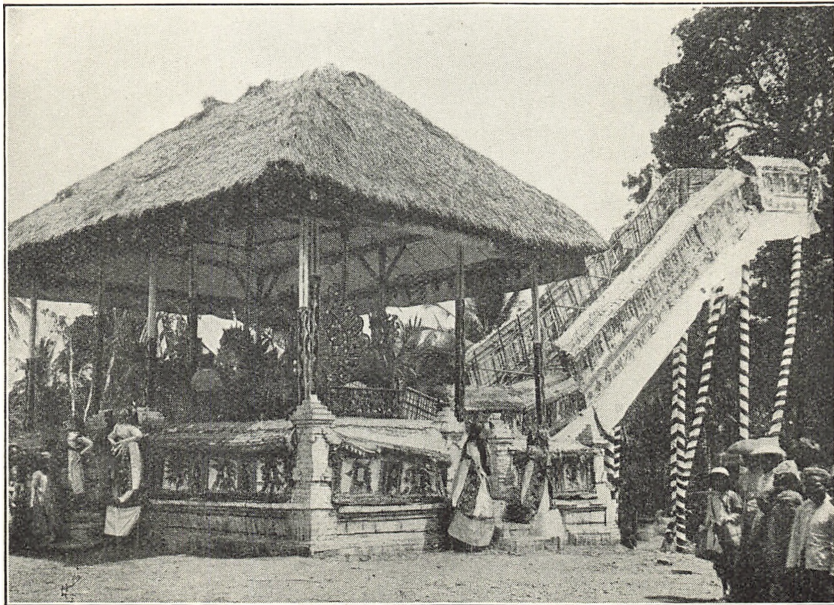
Rundt omkring de stakkels forvildede Kvinder stod deres Slægtninge og Venner. Heller ikke disse saa' med Skræk paa de rystende Forberedelser eller forsøgte at frelse deres Døtre eller Søstre fra den frygtelige Død, der ventede dem. Deres Pligt var ikke at optræde som Befriere, men som Bødler. Thi til dem var det betroet at foretage de sidste uhyggelige Forberedelser og til Slut overgive Ofrene til deres Skæbne.

Imidlertid skred Processionen langsomt fremad; men før den naaede sit Bestemmelsessted, udspillede en ejendommelig Scene i det store Drama. Slangen skulde dræbes og brændes sammen med Liget. Ypperstepræsten steg ned fra sin Bærestol, greb en Bue, og fra de fire Verdenhjørner afskød han fire Træpile mod Slangens Hoved. Det var imidlertid ikke en Pil, men en Blomst — en Chamapaka — der ramte Slangen. Blomsten havde været fæstet til den fjerbesatte Ende af Pilen, og under dens Flugt løsnede den sig. Ved en mærkelig Behændighed magede Præsten det saaledes, at Blomsten hver Gang ramte sit Maal: Slangens Hoved. Dyret blev nu betragtet som dræbt, og dens Krop, som hidtil var blevet baaret af Mænd, blev derpaa snoet rundt om Præstens Bærestol og senere omkring Træfiguren af Løven, i hvilken Liget blev brændt.

Da Processionen var naaet i Nærheden af Brændingspladsen, blev badi'en drejet rundt tre Gange, stadig med Præsten foran. Til Slut blev den anbragt op imod Broen, som var i Højde med elvte Stokværk og satte den i Forbindelse med Brændingsstedet. Liget blev nu anbragt i Løvefiguren, og fem smaa Plader af Guld, Sølv, Kobber, Jern og Bly, med mystiske Ord indridset, blev anbragt i den Dødes Mund. Ypperstepræsten læste op af Veda'erne, de hellige Bøger, og

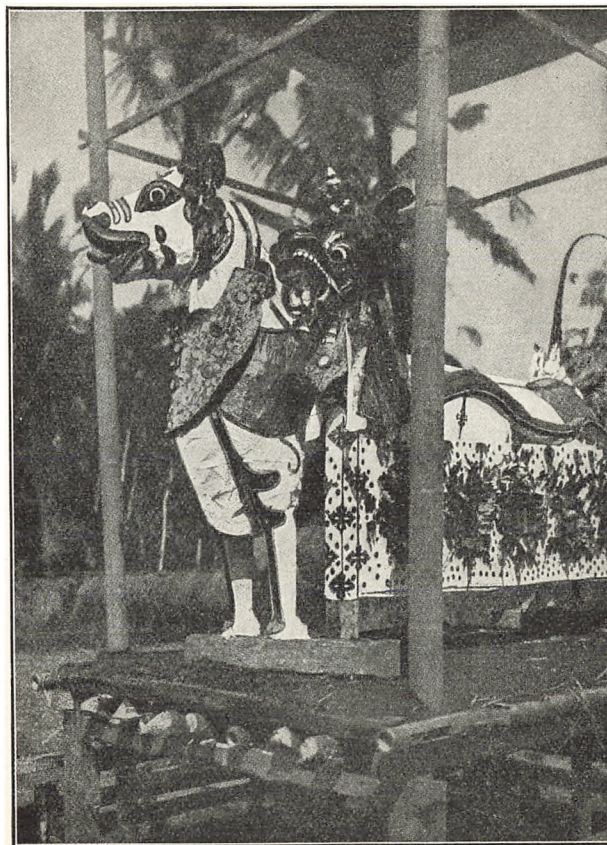
Procession af Kvinder med Offergaver paa Vej til en Ligbrændingsfest.

Broen, ad hvilken den Døde føres op i Processionstaarnet (Badi'en).

Liget anbringes i Badi'en.

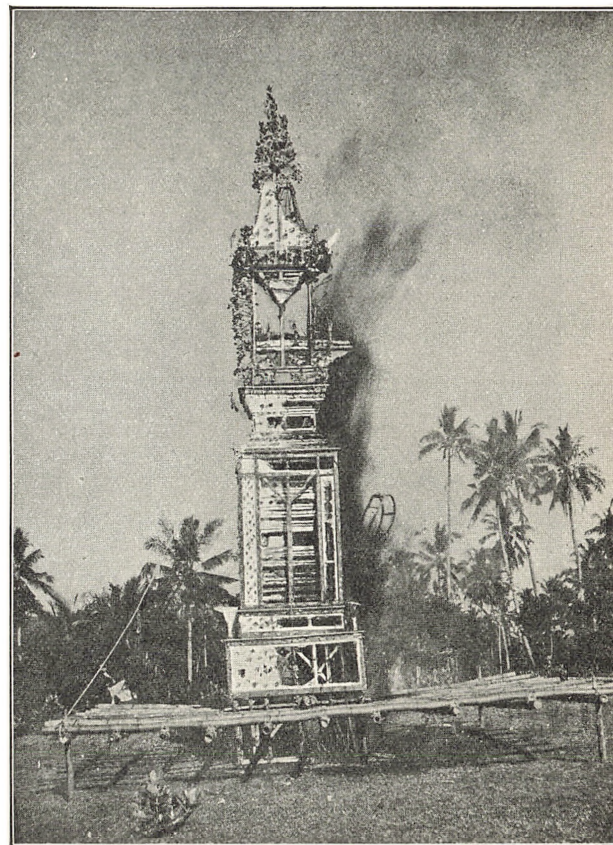

Træfigur af en Okse, hvori Brændingen af Liget foregaar.

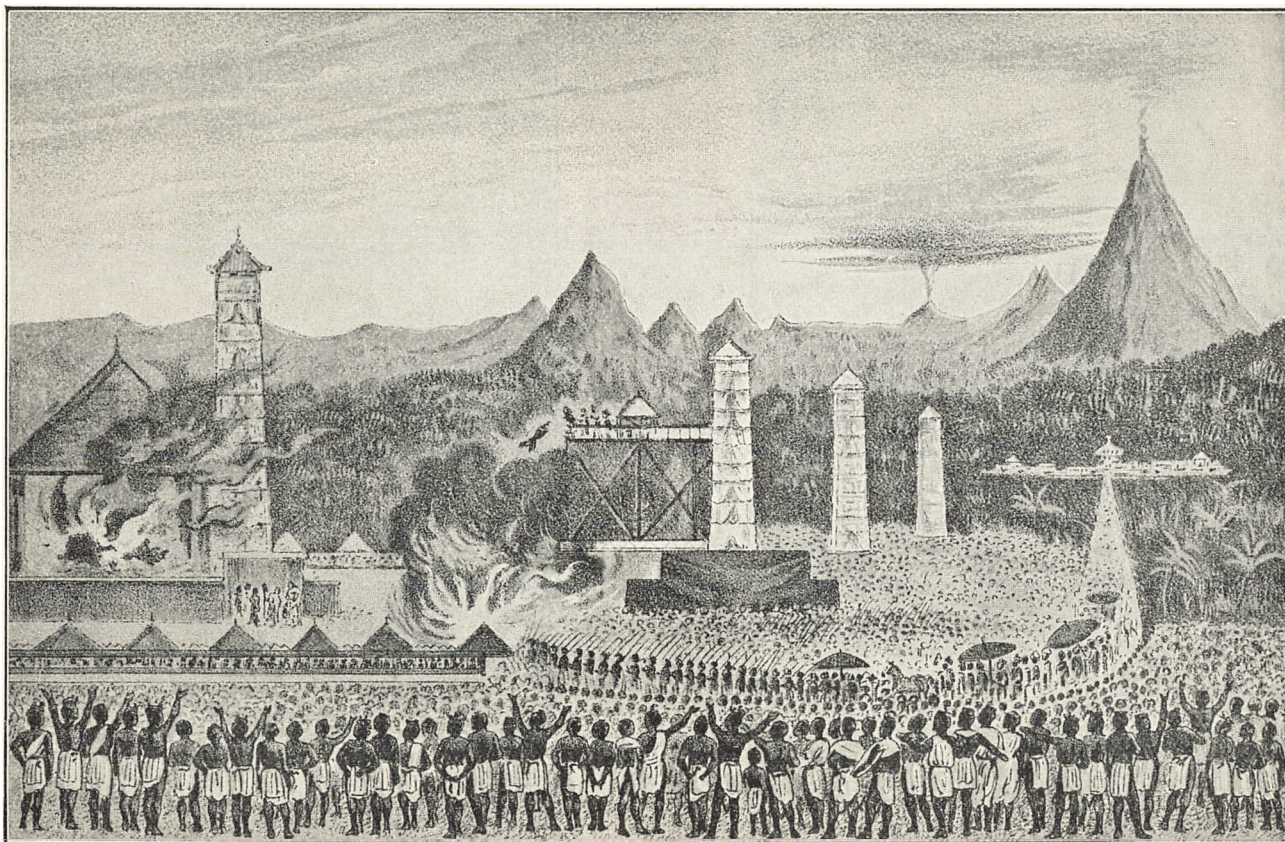
Fra en balinesisk Fyrstes Baalfærd.

To unge Paladskvinder smykket til en Ligbrændingsfest.

»Badi« afbrændes.

Rajahan af Gianjars Ligbrænding i 1847. Efter samtidig Tegning gengivet i Verner Helms' Bog: »Pioneering in the far East«.

tømte en Krukke med indviet Vand over Liget. Derefter blev Risknipper, Stokke med sorte, hvide og gyldne Striber anbragt under Loven, som snart var indhyllet i Flamme. Da denne Part af de mærkelige Skuespil var forbi, tog den mere uhyggelige Del sin Begyndelse.

Kvinderne blev baaret i Procession tre Gange rundt om Pladsen og derpaa løftet op paa den skæbnesvangre Bro. Der ventede de i den allerede omtalte Pavillon, indtil Flammerne havde fortæret Løvefiguren og dens Indhold. De viste stadig ingen Tegn paa Frygt, og deres Omsorg syntes stadig kun at omfatte deres Udsmykning, som om de smykkede sig til Livet og ikke til Døden.

Imidlertid gjorde de ventende Venner alt rede til det frygtelige Øjeblik. Rækværket ved Enden af Broen blev aabnet og en Planke skudt ud over Baalet, og Ledsagerne nedenunder øste store Mængder af Olie paa Ilden, hvilket frembragte klare og lysende Flammer, der skød højt tilvejs. Øjeblikket var kommet. Med faste og afmaalte Skridt traadte Ofrene ud paa den skæbnesvangre Planke. Tre Gange samlede de Hænderne over Hovedet, hvorpaa der sad en lille, levende Due, og sprang saa med strakt Legeme ned i Flammehavet under dem, medens Duerne fløj til Vejrs og symboliserede de frigjorte Sjæle.

De to af Kvinderne viste selv i sidste Øjeblik ingen Tegn paa Frygt. De saa' paa hinanden for at se, om begge var rede, og foretog saa Springet uden Nølen. Den tredje syntes at tøve og at tage Springet med mindre Beslutsomhed; hun vaklede et Øjeblik, men fulgte saa efter de andre. Alle tre forsvandt i Flammerne uden en Lyd.

Dette frygtelige Skuespil syntes ikke at frembringe nogen Bevægelse hos den mægtige Folkemængde. Scenen sluttede med barbarisk Musik og Kanon-skud.

Det var et Syn, man aldrig glemmer, slutter Helms sin Fortælling, og det fyldte Ens Hjerter med en Følelse af Taknemlighed over, at man tilhørte en Civilisation, som trods alle sine Fejl er barmhjertig og mere og mere stræber efter at beskytte Kvinderne mod Undertrykkelse og Grusomhed. Takket være det britiske Styre er denne uhyggelige Landeplage med Menneskeofringer udryddet i Indien, og uden Tvivl har Hollænderne nu gjort det samme paa Bali.«

— — —

Det er gaaet saaledes, som Helms formodede, at det hollandske Styre paa Bali har bragt den barbariske Skik med Kvindeofringer til Ophør, men det er ogsaa det eneste Punkt, hvor der er sket nogen Forandring i de straalende og storslaaede Optrin, der ledsager en fyrstelig Balinesers Baalfærd. Den Dag i Dag som paa Mads Langes og Helms' Tid og tusind Aar før deres Tid er Baalfærden en storslaaet Festlighed, der forberedes Maaneder i Forvejen. Den Dag i Dag drager den straalende Procession afsted, foran de Hundreder af Bærere

med det fantastiske 12 Etagers Pagodetaarn, der indeholder Liget af den Døde. Den gamle padanda — Ypperstepræsten — skyder endnu fra de fire Verdenshjørner sine Blomsterpile mod den grumme Slanges Hoved. Men naar Flammerne slaar op omkring Kisten, er det ikke mere Paladsets unge Kvinder, der følger Fyrsten i Døden. Store Straadukker, ikklædt kostbare Dragter, symboliserer de unge Kvinder, hvem Landets nye Magthavere, Hollænderne, er grusomme nok til at hindre i at følge deres Herre gennem Døden til Lyksaligheden i Guden Indras Himmel.

Balineserne har med overordentlig Pietetsfuldhed og Trofasthed værnet om deres ældgamle religiøse Traditioner. Men de er ikke desto mindre meget tolerante overfor anderledes troende. Deres egen Religion er saa levende forbundet med alt i deres Tilværelse og gennemsyrrer deres Handlinger og Forestillinger i den Grad, at ingen anden Religion, Muhamedanismen lige saa lidt som Kristendommen, har formaaet at vinde Indpas paa Bali. Det Forsøg, som velmenende kristne Missionærer i forrige Aarhundrede gjorde paa at frelse balinesiske Sjæle, fik et Udfald, hvis ophøjede Blanding af Komik og Tragedie rummer sin egen Visdom og kaster et saadant Lysstrejf over Problemet Hedningemission, at det fortjener at mindes.

Baade Lægen Jacobs og Lægen Gregor Krause har i deres fortræffelige Værker om Bali dvælet ved denne Episode.

I 1865 udsendte Utrecht Missionsselskab en protestantisk Missionær, Hr. R. v. Eck, til Bali. Det var en dygtig Mand, der i 16 Aar studerede Øen og skrev fremragende Afhandlinger om Balinesernes Sprog, Sæder og Skikke. Blandt andet har han givet en Skildring af Koeta og i korte Træk ridset Mads Langes Levnedsløb op paa en meget sympatisk Maade, og han fortæller, at allerede paa det Tidspunkt (i 1870) var Langes fyrstelige Bolig forladt og forsømt.

Der er intet at sige til, at han kom til at elske denne skønne Ø og benyttede ethvert godt Middel til at blive der saa længe som muligt. Hvert Aar berettede han troligt om Resultatet af sit Missionsarbejde. En vis Gusti Karang Assam, en højst ubetydelig Balineser, havde faaet lært de ti Bud og Fadervor og var fundet værdig til Daaben. Det var i 1873. Denne ene balinesiske Sjæl var alt, hvad det lykkedes at frelse i 16 lange Aar. Han fik i Daaben det bibelske Navn Nicodemus.

Da man imidlertid i Utrecht frygtede for, paa Grund af den tiltagende Kristendom paa Øen, at én Mand alene ikke vilde være tilstrækkelig til at overkomme Arbejdet, sendte man yderligere to Missionærer ud, hvoraf den ene afløste Hr. v. Eck.

Denne, hvis Navn var de Vroom, var forøvrigt en brav Mand, men han var for forblindet til at forstaa Bali og tog sit Kald bitterlig alvorligt. Og alligevel

havde han ikke engang Hr. v. Ecks Held med sit Arbejde. Ikke en eneste Sjæl lykkedes det ham at frelse. Nicodemus var og blev den eneste Repræsentant for den balinesiske Kristendom. Til Gengæld var der saa meget desto rigere Lejlighed til at delagtiggøre denne ene i alle Troens Sandheder. Til sin Opbyggelse hørte den ulyksalige daglig, hvor dadelværdigt og ugudeligt det Liv var, som hans Landsmænd førte, hvor nedværdigende deres Fester, Danse og deres Kærlighed var, hvor hæslige deres Afgudsbilleder var, og hvor skrækkelig hans egen Lod vilde blive her og hinsides, hvis han ikke af Hjertens Grund og for evigt afskyede alle Balis Glæder og hjalp til med at befri sine vildfarne og halsstarige Brødre fra Hedenskabets Mørke.

Den arme Nicodemus fyldtes med Gru. Foran sig saa' han stadig sin Sjælesørgers ubønhørlige Ansigt, og uden for Huset pinte Adskillelsen fra sine Landsmænd ham. Han blev en udstødt og kasteløs, et Skumpelskud, som ingen Balineser vilde have med at gøre. Han vovede ikke mere at betræde det røgelseduftende Tempel og ikke mere at se paa de lange Processioner af unge Kvinder, der bar Offergaver til Tempelfesterne. Den gamle, brave Pamangku, Landsbypræsten, talte ikke mere til ham. Vendte han tilbage til Missionærens Hus, var det kun for at høre nye og strenge Formaninger.

Fuld af Mismod greb han til det sidste Middel for at befri sig, det, der for en Balineser næsten er ligesaa fortvivlet som Selvmord: Han forlod sin Landsby og flakkede som en hjemløs Flygtning rundt paa Øen. Men snart kendte man ham overalt, og Missionæren erfarede alt for hurtig hans Opholdssted, til at han kunde undgaa ham. Intetsteds kunde han blive uden at risikere igen at møde sin onde Samvittighed, Missionæren. Det kunde han ikke udholde længere. Hvis han selv skulde vedblive at leve, maatte Missionæren ud af Verden.

En Junidag 1881 rygtedes det over Øen, at Hr. de Vroom var blevet myrdet af sine to Tjenere, der var Javanere, ikke Balinesere. Morderne tilstod, men vilde intet oplyse om Motivet til deres Ugerning. Omsider bekendte de imidlertid, at det var Nicodemus, som havde givet dem 35 Pesetas for at befri ham for sin Plageaand.

Balineserne havde ingen Medlidenhed med Anstifteren af Mordet; maaske frygtede de ogsaa den kristne Regerings Hævn. Den arme Nicodemus blev fanget og udleveret. I et Bambusbur blev han ubarmhjertigt slæbt gennem den halve Del af Øen. For ikke at bringe Skændsel over sine Landsmænd forklarede han ydmygt enhver, der spurgte ham, at han ikke mere var nogen ægte Balineser, han var en Orang Srani — en Kristen. Dr. Jacobs, der netop ankom til Bali, da Retsforhandlingerne foregik og Nicodemus var i Forhør, begav sig sammen med sine Rejsefæller hen for at overvære Begivenheden og, som han udtrykker sig: »at se dette Produkt af 16 Aars ihærdigt Missionsarbejde.«

De to Mordere og Nicodemus blev dømt til Døden. Han døde fattet den henrettedes skrækkelige Død, hvor Sjælen ikke gennem Ligbrændingen befries for en elendig og legemløs evig Omflakken paa Jorden.

Efter at Hr. de Vroom og Nicodemus hver paa sin Vis var blevet Martyrer for deres Tro, sørgede den nederlandsk-indiske Regering for, at Utrecht Missionssekskab trak den sidste Missionær bort fra Bali, for, som Generalguvernøren udtrykte sig: at spare hans Liv.

BALINESERNES KAMP FOR FRIHEDEN

Omtrent to Aar var forløbet, siden den hollandske Ekspedition i 1846 sejrstolt havde forladt Bali. Hos Mads Lange i Koeta herskede der Liv og Travlhed. Hans Virksomhed blomstrede og voksede, og hans Foretagsomhed og Energi søgte sig stadig nye Maal. Med stor Bekostning anskaffede han saaledes fra Europa Maskineri til en stor, ny Oliemølle, hvor det var Meningen, at den balinesiske Kopra skulde behandles. Hidtil var det Balineserne, som paa deres primitive Maade selv havde presset Olien af Kokosnødderne og solgt den til Lange. Det var netop i denne Fredsperiode, at Helms ankom til Bali, og den Stemning af livlig Foretagsomhed, Munterhed og Tilfredshed herskede omkring Langes Factori, som Helms har givet et saa levende Billede af.

Men paa Bali laa endnu Sprængstof gemt til mange Forviklinger og blodige Kampe mod Hollænderne. Lidt efter lidt trak Uvejret sammen paany, og en Junidag i 1848 laa Mads Lange atter med sin lille Skonnert *Venus* oppe ved Balis Nordkyst, medens en endnu større hollandsk Krigsstyrke end sidst samledes for at give Balineserne den Lektion, som de aabenbart ikke havde faaet ved den sidste Ekspedition trods de hollandske Sejrsfanfarer.

Da den hollandske Krigsstyrke i 1846 drog tilbage til Java, efterlod man i Henhold til Fredstraktaten en lille Garnison paa 200 Mand i Boeileng. Den skulde paasé, at Balineserne inden tre Maaneder jævnedes deres Forskansninger med Jorden, og iøvrigt have Station paa Øen, indtil Krigsomkostningerne om ti Aar var betalt.

Den hollandske Flaade var knap nok ude af Syne, før Garnisonens Trængsler begyndte. Balineserne skulde være forpligtet til at forsyne Mandskabet med Proviant; men det undlod de at gøre, og Gusti Djilantiek, der stadig var Sjælen i Modstanden mod Hollænderne, forbød endog under Dødsstraf sine Under-saatter at sælge eller give Levnedsmidler til Garnisonen. Da Monsunen begyndte at blæse og gjorde Opholdet for Skibe ud for Nordkysten meget farlig, var Garnisonen saa godt som afskaaret fra at faa Hjælp fra Java og i det hele saa

ilde stedt, at mange af Soldaterne deserterede over til Balineserne, der modtog dem venligt.

Forskansningerne blev ikke jævnet med Jorden, tværtimod gav Balineserne sig til at bygge nye Forsvarsanlæg, endda inden for det hollandske Forts Synsvidde, og ikke en Skilling af Afdragene, der skulde betales paa Krigsomkostningerne, saa Hollænderne noget til. Dertil kom, at to Fartøjer, det ene under engelsk Flag fra Singapore, det andet under nederlandsk Flag strandede paa Kysten ved Kasoemba i Riget Kloengkoeng og blev efter god gammel balinesisk Skik plyndret af Rajahen. Med andre Ord, Balineserne spillede fuldstændig Hollænderne paa Næsen. De Formaninger, Rajaherne modtog i Løbet af 1847, var ganske uden Virkning, og et »Vink underhaanden« til Rajahen af Boeleveleng om at skille sig af med sin Førsteminister, Gusti Djilantiek, gav naturligvis lige saa lidt Resultat.

Aaret forløb imidlertid, uden at der foretoges noget. Først i Foraaret 1848 begyndte man at forberede en kraftig Aktion mod de rebelske Rajaher.

Et Manifest blev tilstillet Rajaherne af Boeleveleng, Karangasem og Kloengkoeng, hvis vigtigste Krav var, at der skulde leveres Levnedsmidler til Garnisonen i Boeleveleng, at der skulde gives Erstatning for de plyndrede Skibe, at de to førstnævnte Rajaher straks skulde betale 100.000 Gylden af de skyldige Krigsomkostninger eller aflevere Landskaberne Djembrana og Padangcove. Desuden skulde Gusti Djilantiek udleveres til Hollænderne, og Rajaherne skulde inden 14 Dage sende et Gesandtskab af Adelsmænd til Generalguvernøren i Batavia, for paa deres Vegne at bede om Tilgivelse og ubetinget underkaste sig Generalguvernørens Naade og Højmodighed.

Af alle disse Krav var Udleveringen af Balinesernes Frihedshelt Gusti Djilantiek nok til paa Forhaand at udelukke, at Rajaherne skulde gaa ind paa at antage Manifestet. Balineserne sluttede sig fra deres egen ubarmhjertige Skaanselsløshed over for en Fjende, der faldt i deres Hænder, til, hvorledes Gusti Djilantieks Lod vilde blive, hvis Hollænderne fik Tag i ham. Gusti Djilantiek frygtede, som det senere viste sig, saa lidt som nogen anden Balineser Døden; men frivillig at overgive en Landsmand i Fjendehaand var ganske uforenelig med balinesisk Tankegang.

De hollandske Historieskrivere lægger ikke Skjul paa, at man maatte vente, at Balineserne ikke vilde gaa ind paa disse Betingelser, og at Kravet om de 100,000 Gylden overhovedet ikke lod sig opfylde, da Rajaherne ikke var i Besiddelse af fyldte Skatkamre, hvor saa store Summer laa rede, ej heller lod det sig gøre at udskrive Beløbet i Skatter blandt Befolkningen, thi til Trods for eller maaske netop paa Grund af Øens Rigdom og Frugtbarhed levede dens Beboere i sorgløs Ubekymring om Dagen i Morgen og samlede ikke Formuer sammen.

For Rajaherne var der derfor ingen Tvivl om, at det var Balis Frihed og Selvstændighed, der nu stod paa Spil.

Rajahen af Boeileleng svarede overhovedet ikke paa Manifestet, og de to andre Rajaher gav Svar, hvis Indhold var undvigende, og hvis Form var højst upassende og uærbødig.

Forholdene var denne Gang ikke saa lidt alvorligere end i 1846. Det var nu selve Dewa Agoeng, Rajahen af Kloengkoeng og Overhovedet for alle de balinesiske Rajaher, der kaldte Folket til Vaaben til Forsvar for sin Uafhængighed. Gusti Djilantiek, der nu følte sin Frihed og endog sit Liv truet, kastede sig med hele sin opildnende Energi ind i Kampen. I de ti Uger, der forløb, inden Hollænderne var rede til at begynde Krigsoperationerne, var han Sjælen i Forberedelserne af Forsvaret, der blev organiseret paa en meget dygtig Maade. Udmærkede Forskansninger blev anlagt, Vaaben smedet, og saa meget vaabenført Mandskab som muligt samlet omkring Djaragara, som Balineserne havde valgt til Forsvarsbasis. Det var det Sted, hvortil den balinesiske Hær i 1846 havde trukket sig tilbage, og hvortil Mads Lange dengang efter Slaget ved Boeileleng foretog sit uforfærdede Ridt for at bringe en Sammenkomst i Stand mellem Rajaherne og den hollandske Kommissarius.

Takket være Langes Indflydelse forblev Rigerne Tabanan og Badong om ikke hollandsk-venlige saa dog i alt Fald neutrale. I Tiden inden Felttoget begyndte, blokerede hollandske Søstyrker den balinesiske Kyst og voldte stor Afbæk paa Handelen. Blandt de Orlogsskibe, der var beskæftiget med denne Blokade, var Korvetten *Argo*. Lægen ombord paa dette Skib, Dr. Greiner, der i mere end 25 Aar gjorde Tjeneste i Nederlandske Indien, har fortalt forskellige interessante Træk fra dette andet balinesiske Felttog i 1848. Han fortæller om, hvorledes *Argo* under Blokaden paa Grund af Stormene i Regntiden søger Læ ved Tjoelik paa Øens østlige Hjørne, og man gaar i Land for at jage vilde Okser til Proviantforsyningen. Det er det mest pragtfulde Kvæg, han nogensinde har set, deres Vægt er over 1000 Pund, og de strejfer i store Flokke vildt omkring i Bjergene og under de 150 Fod høje Bambus. De lader sig ikke tæmme, men parrer sig med balinesisk Kvæg, hvilket giver en særlig fin Race. Dr. Greiner, der kender Lange godt, fortæller om de store Leverancer, han har af Kød fra den Slags Okser til den hollandske Armé. Kødet behandles paa den Maade, at det skæres i Strimler, gnides med Salt, Korender og Krydderier og lægges paa en Planke eller Zinkplade og tørres i Solen til det bliver som Horn. Det holder sig udmærket og kan senere blødes op.

Da Felttoget de første Dage af Maj skal til at begynde, gaar Korvetten *Argo* til Sangsit paa Nordkysten af Bali, ikke langt fra Boeileleng, og lægger sig paa Rheden der. Sangsit havde ca. 12.000 Indbyggere og drev en livlig Handel ved

kinesiske, buginesiske og madoeresiske Købmænd. Hollænderne skal denne Gang ikke have noget af, at Balineserne anlægger Forskansninger lige for Næsen af dem. Djabandaren, Havneforpagteren, en snu gammel Balineser, der forstaar, at det nu er ude med hans Stilling, prøver paa med sin glatte Tunge at besnakke Hollænderne, fortæller Dr. Greiner, men skønt han sender sin Søn, klædt i guldstukken Trøje, Sarong og Hovedklæde ud ombord paa det hollandske Skib, hjælper det ikke. Ordren lyder ubønhørligt: Forskansningerne paa Kysten skal fjernes straks, ellers begynder Beskydningen Kl. 12 Middag.

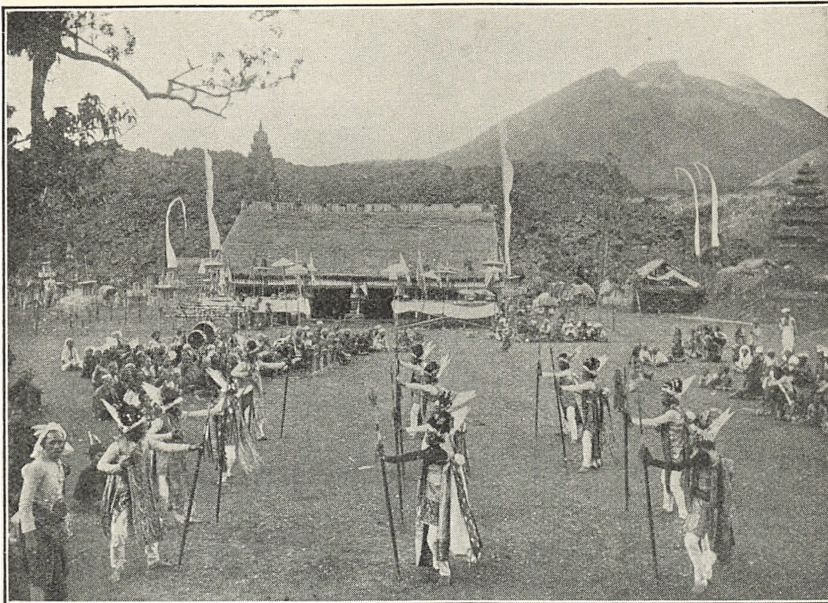
Dr. Greiner ridser i faa Ord et Billede op af denne Episode, der i al sin Enkelthed brænder sig uudslettelig fast i Erindringen:

»— — Indbyggerne forholdt sig ganske rolige. Under et Mangotræ sad en gammel Graaskæg og tyggede Betel. En Flok Børn legede omkring ham. Kvinderne spadserede frem og tilbage. Ingen ventede aabenbart noget ondt. Klokken var næsten 12. Kanonerne var ladet med Kardæsker. Da jeg betragtede disse værgeløse Skabninger, løb det mig køldt ned ad Ryggen. Jeg havde hellere set bevæbnede Krigere foran os. — — Hele Byen blev skudt ned og afbrændt. — —«

Den Tragedie, som rummes i disse faa og knappe Vendinger, behøver ikke yderligere at beskrives. Den sidste Sætnings lakoniske Ord siger tilstrækkeligt.

Ved Elleve-Tiden om Aftenen, just som man var gaaet til Ro paa *Argo*, fortæller Dr. Greiner, at man blev opskræmt ved at høre Skydning i Retning af Boeleleng. Det lød som Geværild, hvorimellem man hørte Lyden af svært Skyts. Balineserne havde ogsaa hørt det skrækkelige Leben, der stadig syntes at komme nærmere. Vilde Raab og Skrig hørtes inde paa Land, overalt klang Gonggong'erne, og Hundreder af Fakler bølgede op og ned langs Stranden. Da Larmen kom i Retning fra Boeleleng, tvivlede Hollænderne ikke om, at Balineserne havde angrebet det hollandske Fort der, som Hævn for Ødelæggelsen af Sangsit. Næste Dag blev man derfor højst forundret ved at høre, at man i Boeleleng havde tilbragt en forholdsvis rolig Nat. Man havde ogsaa der hørt Skydningen, men havde troet, at det var *Argo*, som bombarderede Kysten. Senere kom Forklaringen. Der havde den paagældende Nat fundet et frygteligt Udbrud Sted fra Vulkanen Gloe i Malang-Distriktet paa Java, der laa over 1500 Kilometer borte. Ogsaa Helms fortæller om dette Udbrud, der ligeledes i Koeta hørtes som Drøn af tungt Skyts og tilføjer, at Vulkanudbruddet hørtes helt til Borneo og Celebes mange tusind Kilometer derfra.

Den 6te Maj var hele den hollandske Krigsflaade samlet ud for Sangsit. Den bestod af 3000 Mand Landtropper og en Flaade paa fire Dampere, fem Brigger foruden talrige Transportbaade og Krydserbaade med en Besætning paa 740 Mand og 72 Stykker Skyts. Foruden denne Flaade var der to Skibe tilstede som Tilskuere, fortæller Dr. Greiner. Det ene var den lille smukke Skonnert *Venus*,

Balinesisk Festoptrin med Lansedragerdans.

Regent Gusti Bagus af Karangasem. Efterkommer af de gamle balinesiske Fyrsteslægter.

Bueskytte.

Fløjtespiller.

den anden en hvidmalet Brig. Det var de to gamle Bekendte, Mads Lange og King, der atter mødtes for at se, hvorledes Hollænderne klarede dette Forehavende. De havde jo begge fra gammel Tid en god Del Erfaring i Krigsførelse under disse Himmelstrøg. Dr. Greiner skriver om dem, at King var kommet paa Rajahen af Lomboks Vegne, der hævdede, at han havde et gammelt Krav paa Riget Karangasem og nu haabede i Tilfælde af en hollandsk Sejr at faa dette opfyldt. — »King tilbød sin gode Tjeneste med at hjælpe at beskyde de onde Balinesere, og han skulde sikkert af sit ganske Hjerte have gjort dette, men Eskadrens Chef afslog med Tak hans Tilbud.« — King, hvis Brig førte engelsk Flag, skildres som en livfuld Mand, omkring de 55 Aar, der talte meget godt Fransk og gerne betjente sig af dette Sprog. Handelen paa Lombok gik ikke saa straalende som tidligere for King. Det var nu Bali, som havde Forspringet. Navnlig gav Kokosolien, som Lange kunde købe i Overflod og sælge i Singapore med 200—300 % Fortjeneste, stort Udbytte. Ogsaa Dr. Greiner omtaler Langes talrige Skibe og beretter, at »med Danmark vedligeholdt han gode Forbindelser; og denne Stats Regering ansaa det ikke under sin Værdighed at give denne Vildmarkens Søn Bevis paa sin Højagtelse, idet en Orlogskorvet og en Brig bragte ham et Besøg i Badong Bali. Den nederlandsk-indiske Regering gav den lille Eskadre en Ledsagelse af nogle af sine Orlogsskibe. Overalt er det jo Pligt at behandle hinanden høfligt — — —«

Beretningen om dette Besøg af danske Orlogsskibe hos Mads Lange er ikke helt korrekt, det hentyder rimeligvis til den danske Korvet *Galathea*, der netop havde været paa Togt bl. a. i de nederlandsk-indiske Farvande, og havde Ordre til at besøge Lange paa Bali, men af forskellige Grunde maatte opgive dette Besøg.

»Lange laa med sin Skonnert *Venus* temmelig langt fra Krigsskuepladsen,« fortæller Dr. Greiner videre. »Ikke fordi han var bange, men fordi hans balinesiske Venner kunde tage hans Nærværelse ilde op, og derved lader de det sædvanligvis ikke blive. Det kunde komme til at koste ham meget mere.

Den 7de Maj om Aftenen trængte vore Forposter langt ind i Kokoslundene, og den følgende Dag tidlig om Morgenen blev Resten af Tropperne sat i Land. Orlogsskibet *Merapi* aabnede Ilden. Vore Soldater rykkede modigt frem og fik de fjendtlige Forposter i Sigte. Balineserne var bevæbnede med dobbeltløbede Geværer, Lanser og Krise. Deres Officerer behøvede ikke at indblæse dem meget Mod. De halvnøgne Mænd stod saa fast som Træer. De havde ladet Kommandanten i Boeileleng vide, at de ikke vilde begynde Krigen, men forsvare sig til sidste Mand. Vore Tropper trak bag om Højderyggen, hvor vi tabte dem af Syne. Paa denne Side var alt Krigsrøret forsvundet. Kun hist og her saa' vi nogle Kulier, som bar Ammunition og Levnedsmidler. Alt var stille. Med bankende

Hjerter afventede vi den første Beretning. Vi kom ikke til at vente længe, men vi kom til at høre ganske andre Sager, end vi havde ventet.

Følger man nu de hollandske Tropper paa deres Fremmarch for at se, hvad der foregaar, medens Dr. Greiner i Spænding ombord paa *Argo* venter paa Meldingerne fra Kamppladsen, faar man Forklaringen paa, hvorfor man ude ombord paa Flaaden fik ganske andre Sager at høre, end man havde ventet.

De fire Divisioner, der den 8de Maj om Morgenen begyndte Fremrykningen, var forsynet med følgende Ammunitionsmængde: 280 Kugler og Kardæsker til 3-Pundings Kanoner, 72 Granater og Kardæsker til 11 $\frac{1}{2}$ Tommers Haubitser og 128 Granater til 11 $\frac{1}{2}$ Tommers Mørsere og ca. 100,000 Infanteripatroner.

Til at begynde med saa' alt ganske lovende ud for Hollænderne. Den Modstand, de mødte, var ikke særlig stærk, og der var ikke mange af de balinesiske Krigere, der var forsynet med Skydevaaben. De Forskansninger, man blev stillet overfor, blev taget uden synderligt Besvær. I det hele taget mindede den første Dags letvundne Resultater meget om Sejrene, man havde vundet for to Aar siden. Da man om Aftenen slog Lejr i Landsbyen Boenkoelan, havde man efter en hel Dags Krigsoperationer kun én Løjtnant og 7 Menige dræbt og det samme Antal saarede, og Fjenden var øjensynlig grundig slaet og paa Flugt mod Djagaraga. Der var derfor tilsyneladende god Grund for Hollænderne til at være tilfredse med Dagens Resultat. Men i Virkeligheden var Stillingen ganske anderledes, end Hollænderne drømte om den Nat.

Næste Morgen begyndte Fremrykningen mod Djagaraga, efter at der var blevet efterladt Tropper i Reserve, som skulde dække Forbindelsen med Flaaden ved Sangsit, hvorfra Ammunition og Levnedsmidler maatte hentes. Den foregaaende Dags gunstige Resultat narrede Hollænderne til at tro, at de fremdeles vilde have let Spil, og det var netop, hvad der var Balinesernes Hensigt. Derved lykkedes det dem at lokke deres Fjende lige ind i den Fælde, som de med stor Snedighed havde tilrettelagt. Balineserne havde forstaaet at udnytte enhver Fordel i Terrainet og havde anlagt to stærke Forskansninger, der støttet af forskellige andre Forsvarsstillinger spærrede Vejen til Djagaraga. Den ene af disse Forskansninger, som af Hollænderne betegnes som Redoute Nr. 1, lykkedes det dem efter en haardnakket Kamp at bemægtige sig. Men i Redoute Nr. 2 mødte man den mest forbitrede Modstander af alle Balinesere, nemlig Frihedshelten Gusti Djilantiek, som Hollænderne i deres Manifest havde krævet udleveret. Var det ikke lykkedes at faa ham udleveret med det gode, saa faldt Forsøget paa at tage ham med Magt endnu uheldigere ud. I de hollandske Beretninger om Felttoget indrømmer man ærligt, at det egentlig var ham, der var Skyld i det skæbnesvangre Udfald, Kampen fik for Hollænderne.

Han var Øverstkommanderende, og sammen med ham befandt sig i Redouten

600 Riffelskytter, alle Kærnetropper. Da Balineserne et Øjeblik under den rasende Beskydning fra Fjendens Artilleri begyndte at vakle, var det ham, der indgav dem Mod paany og opildnede dem til en Modstand, der efter de hollandske Udsagn var ukendt i de indiske Kriges Historie. Til Trods for, at næsten al den ovennævnte Artilleriammunition dængedes over Redoute Nr. 2, holdt Gusti Djilantiek og hans Folk Stand og afslog det ene Stormforsøg efter det andet. Fra et befæstet Tempel blev Hollænderne tre Gange fordrevet og udsat for Modangreb derfra. Balineserne ansloges til kun at raade over ca. 1000 Geværer og 25 Kanoner, men til Gengæld 15,000 Lansedragere og Spydkastere. En Skov af Lanser saas paa Højderne bagved og Østen for Redouten.

Eftersom Formiddagens Timer forløb, blev Stillingen mere og mere faretruende for Hollænderne. Rytteriet viste sig uanvendeligt som Støtte i det vanskelige Terrain. De svære 6-Pundings Kanoner kunde ikke sættes i Land paa Grund af de besværlige Udskibningsforhold paa den aabne Kyst. En Afdeling af de europæiske Tropper, der skulde danne Kærnen i Korpsen, blev meget hurtigt sat ud af Spillet som Følge af Ammunitionsmangel og blev haardt trængt af Balinesernes Lanser. En Del af Granaterne sprang ikke paa Grund af Balinesernes Anlæg af »Ulvegrave« med løst Sand i. Der var intet Vand, hvor Hollænderne befandt sig, medens de kort derfra ovre paa den balinesiske Side kunde se Flodens blanke Sølvbaand. Feltflaskerne var forlængst tømt, og Soldaterne led frygtelig af Tørst under den brændende Tropesol. 30 europæiske Soldater maatte bringes tilbage til Kysten, ikke fordi de var saarede, men paa Grund af Hede og Udmattelse; dertil kom de mange, der var gjort ukampdygtige som Følge af deres Saar.

Det ringe Antal Kulier, ialt 500, man havde til Raadighed, var ude af Stand til baade at tage sig af Transporten af Syge og Saarede og desuden vedligeholde Forsyningen af Ammunition, Drikkevand og Levnedsmidler. Efter to Timers Kamp stod Hollænderne, da 100,000 Geværpatroner var afskudt, derfor næsten ganske uden Ammunition baade til Infanteriet og Kanonerne og maatte med blanke Vaaben holde den rasende og forbitrede Fjende fra Livet, en Fjende, der havde blændende Øvelse i at benytte Lanser og Spyd og frem for alt elskede Nærkamp. De Resultater, der var opnaaet, beløb sig tilmed blot til en enkelt Forskansning.

De Reserver, Hollænderne havde ladet tilbage, blev selv haardt angrebet og havde nok at gøre med at klare sig. Balineserne tilbageerobrede Hollændernes Udgangsbasis, Landsbyen Boenkoelang og truede allerede med fuldstændig at afskære Tilbageslaget. Ikke én Granat eller Patron var tilbage og ingen flere kunde skaffes. Soldaterne var halvdøde af Træthed og Tørst. Og nu begyndte Balineserne tilmed, som Hollænderne udtrykker det, at »forveksle Forsvarerens

Rolle med Angriberens«. Stillingen var ved Middagstid saa elendig, at der ikke var andet for den hollandske Øverstkommanderende, General van der Wyck, at gøre end at give Ordre til Tilbagetog helt ned til Kysten, for at undgaa en fuldstændig Katastrofe.

Det blev en blodig Retræte fra Stilling til Stilling, trængt paa alle Sider af de sejrssikre Balinesere, der under vilde Kampskrig fulgte deres vigende Fjender i Hælene og ustandselig angreb dem. Fornagtede Kanoner blev ladet tilbage, og saarede og udmattede maatte efterlades undervejs og faldt i Hænderne paa Balineserne, der koldblodig dræbte dem. En ung, hollandsk Officer, som maatte lades tilbage, dræbte sig med sin Sabel for ikke at falde i Hænderne paa Balineserne.

»I hvilken Tilstand de sidste Tropper Kl. 3 om Eftermiddagen naaede Sangsit kan man selv gætte,« hedder det i den hollandske Beretning. Hele Natten igennem blev den hollandske Styrke, der var samlet paa Stranden ved Sangsit, angrebet af Balineserne.

Hollændernes Tab er blevet angivet til 264 døde alene, men de officielle Tabs-lister lyder paa 256 døde og saarede, deriblandt 14 Officerer. Mellem de faldne Officerer var to Kaptajner og to Premierløjtnanter, der var Brødre.

Balinesernes Tab skal efter de hollandske Opgivelser have været med et rundt Tal 2000 Døde og Saarede.

Den næste Morgen blev Resterne af den hollandske Krigsstyrke taget ombord paa Flaaden. Uden Forstærkninger af frisk Mandskab mente Generalen, at et nyt Angreb var umuligt. Der blev skyndsomst sendt et Skib til Batavia med Budskab om Stillingen og Anmodning til Generalguvernøren om to friske Batailloner Infanteri og tusind Kulier. Svaret kom efter ti Dages Forløb og lød paa omgaaende at vende tilbage til Java med hele Ekspeditionen. Krigsraadet var kommet til det Resultat, at »det var det raadeligste at trække Resten af Styrken tilbage til Java i sund og krigsdygtig Stand, fremfor ved videre Foretagender at udsætte den for Opløsning og Tilintetgørelse ved Fægtninger, Sygdom og Udmattelse, uden dog at være sikker paa at beherske Kloengkoeng eller at naa noget andet væsentligt Resultat.«

»Vi er overbevist om, at mange nødig saa' Balis Kyst glide ud af Syne uden at have været i Stand til ved en straalende Sejr at hævde Nederlands Ære,« slutter den hollandske Beretning om det uheldige Felttog.

Balineserne havde klarat Sagerne selv; der blev ikke Brug for Langes mæglende Indflydelse denne Gang, og han vendte atter med *Venus* tilbage til sin Virksomhed i Koeta.

MADS LANGE SOM FREDSTIFTER

Det Nederlag Balineserne i 1848 havde tilføjet de hollandske Vaaben foran Djaragara gav Genlyd over hele Nederlandske Indien, og det gjaldt for Regeringen om saa snart og saa kraftigt som muligt at oprette sin Prestige, hvis der ikke skulde opstaa uoverstigelige Følger for Kolonierne.

Allerede tidlig næste Foraar gjorde man sig rede til en Straffeekspedition mod Bali, større end nogen af de tidligere. En af Hollændernes dygtigste og mest erfarne militære Ledere: General Michiels, blev Leder af Ekspeditionen, og Planerne for hele Felttoget blev grundig udarbejdede i Forvejen, med Henblik paa de smertelige Erfaringer, man havde haft Aaret før. Krigsstyrken var denne Gang mere end dobbelt saa stor som i 1848, nemlig 7000 Mand Landtropper og ca. 3000 Mand paa Flaaden. Man medførte hele 2000 Kulier til Transport af Ammunition og Levnedsmidler og Saarede, for at ikke Elendigheden fra sidst, hvor disse Tilførsler ganske svigtede paa Grund af for faa Kulier, skulde gentages.

Ligeledes var man langt bedre udrustet med Midler til at sætte det svære Skyts i Land. Af Hensyn til Monsunen, der gav farlige Paalandsvinde, begyndte man Ekspeditionen meget tidligere paa Aaret.

Allerede omkring 1ste April 1849 var hele Styrken samlet foran Boeeleng, og den 4de April var 7000 Mand sat i Land og General Michiels havde opslaaet sit Hovedkvarter i Rajahen af Boeelengs forladte Palads i Singaradja. Balineserne gjorde saa godt som ingen Modstand mod Besættelsen, men nøjedes med at afskære Vandtilførselen oppe i Bjergene. De koncentrerede ligesom sidst deres Forsvar om Stillingerne foran Djaragara, som Hollænderne sidst forgæves løb Panden imod.

Rajaherne af Boeeleng og Karangasem sendte nu Gesandter til Generalen for at tilbyde Forhandling. De fik det Svar, at Generalen vilde kun forhandle med Rajaherne og Gusti Djilantiek personligt, men det maatte være hurtigt, ellers vilde de miste de Landsdele, Hollænderne allerede havde besat. Paa Fore-

spørgsel om, hvor stor en Livvagt Rajaherne maatte medtage, svarede Generalen, at de kunde medtage saa mange, de lystede. Denne Udtalelse blev opfattet bogstaveligt af Balineserne og bevirkede, at denne Sammenkomst kom til at forme sig som et af de ejendommeligste og mest imponerende Optrin, man har oplevet i Nederlandsk-Indiens Historie.

Dagen for Sammenkomsten blev fastsat til den 7de April. Saa godt som alle de hollandske Tropper var opstillet til Parade dels langs Hovedgaden, hvor Rajaherne med Følge skulde passere, dels i Paladsgaarden. Artilleriet var anbragt amfiteatralsk ved Enden af Hovedgaden med det lette Bjergskyts foran og det svære Skyts bagved. Talrige Officerer var samlet omkring Generalen. Oberstløjtnant van Swieten havde Kommandoen over Tropperne, han skulde gøre Indtryk paa Balineserne og være parat i Tilfælde af Fjendtligheder. I det hele taget var alt fra Hollændernes Side lagt an paa at virke saa imponerende som muligt paa Fjenden. Men Balineserne gav ikke Hollænderne noget efter.

Kl. 1 kom en stærk balinesisk Fortrop og Kaptajn, Adjudant van Cappelen blev sendt ud for at møde dem med en Afdeling Rytteri og modtage Rajaherne og føre dem til Paladset. Det var befalet Tropperne at forholde sig ganske stille og ikke foretage Æresbevisninger. En Time senere var allerede 3000 balinesiske Krigere bevæbnet med lange Lanser rykket ind i Byen, og endnu saa' man ingen Ende paa Fortroppen. Blandt Soldaterne begyndte man at frygte for, at Mødet ikke skulde forløbe uden Blodsudgydelser. Ikke fordi man mistænkte Balineserne, men disse vidste ikke, hvilke Forholdsregler der var truffet, og kunde blive ængstelige for at være lokket i et Baghold. Den mindste Misforstaaelse kunde give Anledning til Sammenstød og have de forfærdeligste Følger. Saaledes vakte »Gevær ved Fod« og »Gevær ved Skulder« ved en af de hollandske Batailloner Uro blandt Balineserne, af hvilke nogle straks fældede Lanser til de blev klar over, at deres Frygt var ugrundet.

Der var imidlertid ikke andet at gøre nu end at lade det hele gaa sin Gang. Man kunde ikke afvise Resten af Følget. Endelig ved 3-Tiden kom Rajahen af Karangasem og Balinesernes Frihedshelt Gusti Djilantiek. Da den sidste Mand var rykket ind i Byen, anslog man Antallet af balinesiske Krigere til ca. 12.000 Mand. De blev opstillet i Hovedgaden lige overfor de hollandske Tropper paa fem, seks Geledder, desuden var alle Sidegaderne fyldt. Balineserne var i deres brogede Krigsdragt og bevæbnet med skinnende røde 14 Fods Lanser og ca. 1500 Geværer af alle mulige Modeller, blandt hvilke Hollænderne genkendte en hel Del af de Geværer, de havde mistet i den sidste Krig. Over Balineserne vagede et stort, gult Flag med sorte Skriftegn.

Medens de to fjendtlige Hære stod overfor hinanden, kun adskilt af Vejens Bredde, var begge Parters Holdning mønsterværdig og tydede paa lige saa stor

Disciplin blandt Balineserne som hos Hollænderne. De, der kunde Malajisk i de to Hære, talte endda fredeligt sammen, og alt forløb uden Uro.

Kaptajn Weitzel, som deltog i begge Krigene, har skildret dette storslaaede Optrin. Han fortæller, at Fyrsten af Karangasem var en middelhøj Mand paa ca. 30 Aar, Ansigtet tydede paa fornem Race, men røbede ikke Karakterstyrke. Gusti Djilantiek var en flot Fyr, med et smukt, ovalt formet Ansigt, med lige, ikke bred Næse. Hans Ansigtsudtryk tydede paa fast Vilje og Sjælsstyrke, og hans Bevægelser var livlige. De var begge klædt i røde Merinotrøjer med Guld og Diamantknapper, hvide, meget korte Benklæder og bare Ben. I et Guldtraadsbælte var stukket en kostbar Kris. Om Hovedet med det pragtfulde bølgende Haar havde de en Strimmel af hvidt Lin, med en grøn Gren indvævet i Rajahens, og en rød Blomst stukket i Gusti Djilantieks. Præsterne, der ledsagede dem, var alle ærværdige Oldinge med ærefrygtindgydende Optræden. De var klædt paa samme Maade, men mindre rigt udstyret.

Rajahen og Gusti Djilantiek med 300 bevæbnede Mand drog ind i Paladset. Rajahen tog Plads paa en Stol lige overfor Generalen og de øvrige paa indfødt Vis paa Hug paa Jorden omkring dem. Rajahen forsikrede, at Balineserne intet hellere ønskede end at bøje sig for Regeringen og underkaste sig de Betingelser, man stillede.

Generalen forlangte ubetinget Anerkendelse af Hollændernes Overhøjhed over Rajahernes Riger. Djaragara skulde udleveres og Fæstningsværkerne ud-slettes. Øjeblikkelig Udlevering af Desertører og tidligere erobrede Vaaben. Opfyldelse af de tidligere sluttede Overenskomster og Fredstraktaten fra 1846. Et Gesandtskab af høj Rang skulde sendes til Generalguvernøren i Batavia med Breve, der tilkendegav fuldstændig Underkastelse under hollandsk Overhøjhed.

Til Gengæld vilde man give Afkald paa Udleveringen af Gusti Djilantiek og Betaling af de tidligere paalagte Krigsomkostninger, Rajahernes Afsættelse fra Tronen og Erobring af Land.

Udslettelsen af Fæstningsværkerne ved Djaragara skulde straks paabegyndes. Disse Betingelser blev antaget fuldt ud, og Generalen lovede at ville modtage Rajahen af Boeeleng i Sangsit, hvortil Hovedkvarteret skulde flyttes. Gusti Djilantiek forklarede, at Grunden til, at Rajahen af Boeeleng ikke var kommet til Sammenkomsten, skyldtes hans høje Alder og Skrøbelighed. I Virkeligheden tilskrives det den Overtro, at en stor Ulykke truede den Fyrste, der betraadte sin Kraton (Palads) efter at det var taget i Besiddelse af en Fjende.

Hermed var Sammenkomsten forbi, og Balineserne drog afsted i samme Rækkefølge, som de var kommet. Alt forløb i Ro og Orden.

Hele den hollandske Hærstyrke flyttedes derpaa til Sangsit, hvorfra Vejen til Djaragara var bekvemmere end fra Singaradja, hvad enten det kom til en

fredelig Overgivelse af Fæstningen som lovet eller et Angreb paa den. Da den aftalte Sammenkomst mellem Generalen og begge Rajaher, der som tidligere nævnt var Brødre, og Gusti Djilantiek fandt Sted den 13. April, var der aabenbart sket en Forandring med Balineserne. Rajaherne mødte atter med et stort, bevæbnet Følge; disse havde taget Skederne af deres Lansespids, hvilket var Tegn paa fjendtlig Stemning. Det vidste Hollænderne imidlertid ikke, da de ikke var kendt med balinesiske Skikke.

Ganske vist gentog Rajaherne deres Forsikringer om Underkastelse, men deres Optræden var langt mere frimodig og selvsikker end ved den første Sammenkomst, og navnlig Gusti Djilantiek var usædvanlig livlig og oprømt og fri i sin Opførsel uden dog at være uærbødig. Generalen erklærede, at to Dage senere vilde han tage Fæstningen i Besiddelse, og ønskede da ikke at møde Fyrsten og hans bevæbnede Styrker der, men kun at møde Gusti Djilantiek, der skulde overgive den til ham. Forinden skulde nogle hollandske Officerer have Adgang til at se, at alt var forberedt paa Fæstningens Aflevering og de hollandske Troppers Indmarch i den.

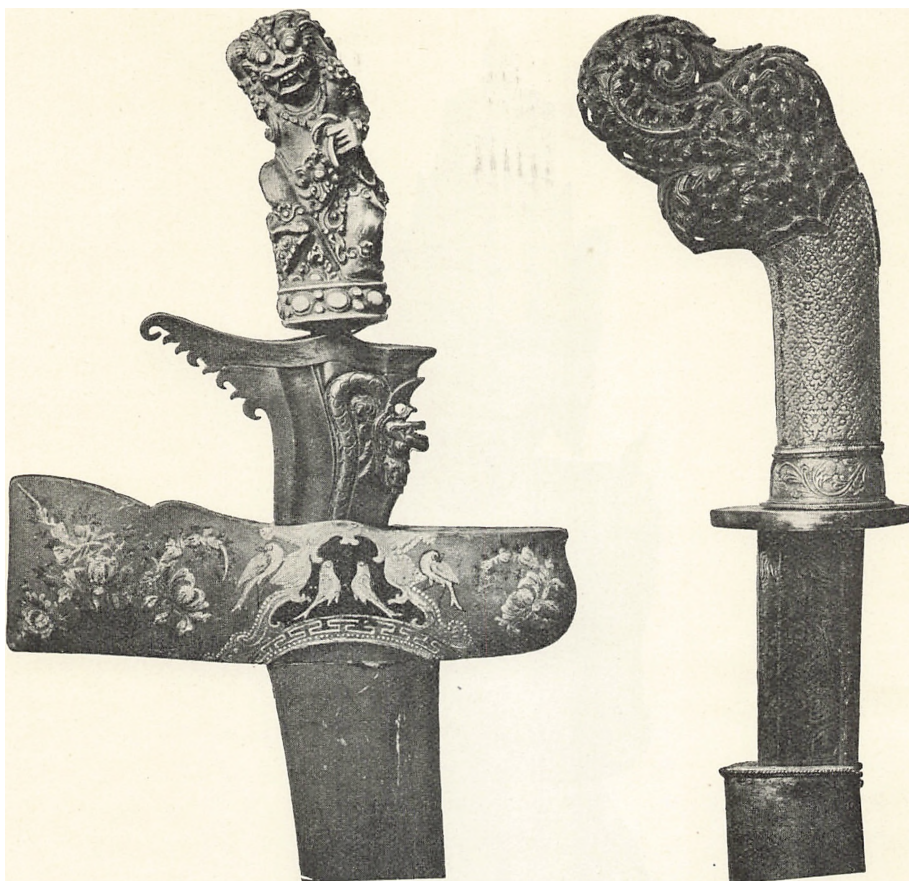
Det viste sig, at Balineserne alligevel havde besluttet sig til at forsvare sig. Muligvis har de ikke haft Tillid til, at de hollandske Løfter vilde blive holdt, naar først deres Hovedforsvarsstilling var udleveret. Dertil kom, at Generalens Fredsbetingelser skulde anerkendes af Generalguvernøren i Batavia, og man havde ganske vist forklaret Rajaherne, at denne sikkert vilde billige dem. Men gjorde han det mod Forventning ikke, var det for sent for Balineserne at tage Kampen op, naar først Djaragara var udleveret. Deres sidste Forhandlinger havde derfor kun til Hensigt efter orientalsk Skik at vinde Tid, medens de arbejdede paa fuld Kraft paa at forstærke Fæstningen. Da de hollandske Tropper derfor den 15. April rykkede frem ad den samme Vej, ad hvilken de Aaret i Forvejen maatte flygte med svære Tab og trække sig tilbage til Kysten, forfulgt af de sejrriege Balinesere, fandt de Broerne afbrudt, og Balineserne forberedt paa at forsvare sig.

Denne Gang havde Hollænderne bedre Krigslykke end sidst. Selve Hovedværkerne, som Balineserne forsvarede med forbitret Tapperhed, ledet af Gusti Djilantiek, viste det sig ganske umuligt ogsaa nu at erobre ved Frontangreb til Trods for den bedre Udrustning og kraftigere Skyts, og efter den første Dags Kampe var den Hærstyrke, der stod foran disse Forskansninger, ingen Vegne naaet, og egentlig ikke særlig godt til Mode, selv om man dog stadig havde Forbindelse med Kysten og Kulier nok til at bringe de nødvendige Forsyninger frem. Men en Del af den hollandske Krigsstyrke havde i Mellemtiden foretaget en omgaaende Bevægelse, som Balineserne ikke havde regnet med, og trængte derved ind i Ryggen paa Forsvarerne. Dermed var Slaget den følgende Dag tabt

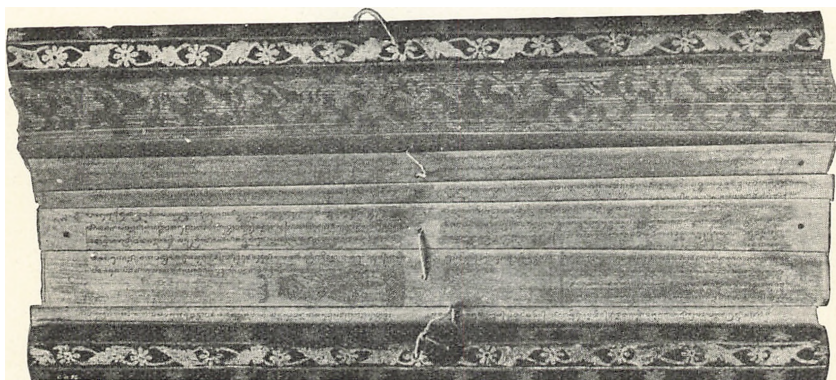

Balinesisk Træfigur.
Gave fra Mads Lange til Etnografisk Samling, Nationalmusæet.

Kostbar guldindlagt balinesisk Kris og et Sabelhæfte i Sølvmedarbejde.

Gammelt balinesisk Haandskrift med Balis Historie paa Lontarpalmblade.

Gaver fra Mads Lange til Etnografisk Samling, Nationalmusæet.

for Balineserne, som efter en kort og heftig Kamp trak sig tilbage, da de saa' deres Forbindelseslinier bagud afskaaret. De to Rajaher og Gusti Djilantiek med Resten af deres Tropper søgte Tilflugt inde i det bjergrige Land bag Djaragara, hvor Hollænderne ikke formaaede at forfølge dem, og naaede derfra ned til Riget Karangasem.

Dermed var Hollænderne Herre i Riget Boeileng og forberedte sig paa at finde en Mand af fyrstelig Afstamning for at sætte ham paa Tronen der.

Men der var endnu langt tilbage, inden Bali var undertvunget. Man besluttede nu at sende hele Krigsstyrken søværts om til Sydbali for at angribe Rigerne Karangasem og Kloengkoeng derfra.

Medens alt dette foregik, havde Mads Lange haft nok at gøre nede i Badong med at flytte de politiske Brikker, saaledes som han fandt det vilde være mest formaalstjenligt. Hollændernes Nederlag Aaret i Forvejen havde givet gamle Rajah Kassimans Tiltro til disses Styrke et alvorligt Knæk, og foreløbig var hverken han eller Rajahen af Tabanan særlig hjertelig stemt overfor Hollænderne, selv om det var de to Rajaher, der paa Grund af Langes Indflydelse havde staaet paa bedst Fod med dem. For Lange gjaldt det om, at der var et Parti i Reserve, der med tilstrækkelig stor Virkning kunde kastes i Vægtskaalen paa den ene eller anden Side, for at fremtvinge en Fredsslutning, naar det passende Øjeblik var kommet, saaledes at der ikke skete mere Ødelæggelse og Blodsudgydelse paa Bali end højst nødvendig.

Inden Hollænderne forlod Nord-Bali, kom der fra Rajahen paa Lombok Tilbud om Hjælp til at bekæmpe Rajahen af Karangasem. Ved begge de tidligere Krige mod Bali havde King paa sin Fyrstes Vegne givet Hollænderne det samme Tilbud, men det var ikke blevet modtaget. Denne Gang tog man imod Tilbudet, og det blev bestemt, at de hollandske Transportskibe skulde føre Lombok-tropperne, 4000 Mand, over Strædet og landsætte dem i Karangasem.

Den 12. Maj var hele den hollandske Krigsstyrke samlet i Bugten Laboehan Amok paa Balis Sydkyst og forberedte sig paa Landgang. Kystbyen Padang Cove blev besat uden videre Modstand, og en Uge senere rykkede Krigerne fra Lombok ind i Riget Karangasem, hvor der samtidig var opstaaet Rejsning mod Rajahen. Da denne indsaa sin fortvivlede Stilling, dræbte han sine Hustruer og Børn og derpaa sig selv. Dermed var den ene af Hollændernes bitre Modstandere ude af Verden og Riget Karangasem undertvunget. Hans Broder Rajahen af Boeileng og Gusti Djilantiek flygtede forfulgt af Krigerne fra Lombok op i Bjergene.

Nu vendte Hollænderne sig mod Riget Kloengkoeng, hvor den øverste og hellige Fyrste paa Bali Dewa Agoeng herskede. Var dette Rige først erobret, var Krigen vundet, thi her var Hjertet for Modstanden mod Hollænderne. Det

var navnlig Dewa Agoengs Søster Agoeng Istri, der var Sjælen i Kampen mod disse. Hun var en Kvinde med mandig Energi, og en stolt og trodsig Karakter og uforsonlig i sit Had til Hollænderne. Det var paa hendes Initiativ, at Forsvaret af Riget Kloengkoeng nu organiseredes. Hendes trofaste Hjælper var Rajahan af Gianjar.

Imidlertid rykkede Hollænderne under General Michiels frem og erobrede først et ældgammelt meget helligt Tempel, hvorom Balineserne havde samlet sig, og derefter Byen Kasoemba efter et meget forbitret og tappert Forsvar fra Balinesernes Side. Det var jo nu selve den hellige og ophøjede Fyrste Dewa Agoeng, der var truet.

Om Natten efter Erobringen blev den hollandske Lejr Kasoemba paa Fyrstinde Istris Initiativ angrebet af Balineserne. Under denne Kamp blev General Michiels haardt saaret og døde allerede den følgende Dag efter at være bragt ombord paa Flaaden, hvor hans ene Ben blev amputeret. Hollænderne mistede derved en af deres dygtigste og mest erfarne Officerer i den indiske Hær, og hans Død fremkaldte stor Nedslaaethed hos Tropperne.

Oberstløjtnant van Swieten blev udnævnt til Øverstkommanderende og Stillingen var højst tvivlsom for Hollænderne. Paa Grund af Troppernes daarlige Tilstand, Udmattelse og megen Sygdom iblandt dem samt svigtende Kulier, der ikke var talrige nok til at holde Forbindelsen vedlige med Kysten, besluttede man at trække sig tilbage til Padang Cove ved Kysten for at afvente Hjælp og nærmere Ordre fra Batavia og bringe Hæren i en bedre Tilstand.

Medens man holdt Rast her, kom Anføreren for Lomboktropperne hertil inde fra Landet og overrakte den Øverstkommanderende Rajaherne af Karangasems og Boeilengs samt Gusti Djilantiaks Kris'e som Tegn paa, at disse Fjender ikke mere var i Live. Lombokerne havde indhentet de to sidste paa Flugten. Rajahan var blevet dræbt, og Gusti Djilantiek havde taget Gift, da han saa, at der ingen Udvej gaves. Paa denne tragiske Maade døde Hollændernes bitreste og farligste Fjende, den tapre og sympatiske Forkæmper for Balinesernes Frihed. Kun syv Uger var forløbet siden den storslaaede Sammenkomst mellem Overhovederne for de fjendtlige Hære fandt Sted i Singaradja, og ingen af disse Mænd var mere i Live.

Hos Mads Lange i Koeta havde Situationen været vanskelig nok. Helms, der opholdt sig her i denne Periode, fortæller, at gamle Rajah Kassiman havde forsøgt et Angreb paa sin gamle Fjende, Naboriget Mengoewi, der var fjendtlig stemt mod Hollænderne, men han havde lidt et slemt Nederlag. Der var derfor stor Ophidselse blandt Befolkningen i Badong, og et Modangreb kunde ventes hvert Øjeblik. Omkring Langes Factori, hvor der var en Masse at plyndre for en Fjende, var man derfor ivrig optaget af at bringe alt i Forsvarstilstand og

bl. a. bringe Salut-Kanonerne op fra Stranden for at anvende dem ved Forsvaret af Murene. Medens Helms var optaget heraf, arbejdede Lange selv med hele sin Energi paa at dreje Begivenhederne i Retning af en Standsning af Fjendtlighederne. Hvad Mads Lange i denne farlige Periode præsterede, betegner utvivlsomt Højdepunktet af hans diplomatiske Kunst. Det lykkedes ham at paavirke Rajahen af Tabanan og Fyrst Kassiman til at prøve paa at gøre deres Indflydelse gældende over for Dewa Agoeng. Sammen med Mads Lange drog de ledsaget af en Hær paa 16,000 Mand op igennem Landet til Kloengkoeng, hvor de fjendtlige Rajaher var samlet omkring Dewa Agoeng, beredt til at kæmpe den sidste Kamp for Balis gamle Herskerslægt fra Madjapahit.

Man forstaar, hvor uhyre vanskelig Mads Langes Stilling i dette Øjeblik var. Han ankommer til Kloengkoeng sammen med de to Rajaher, som ganske vist er hans personlige Venner og ikke uvenlige mod Hollænderne, men med 16,000 Krigere, der sikkert i deres Hjerter er paa de Balineseres Side, som vil forsvare Balis øverste Fyrste mod de fremmede Erobrere. Paa den anden Side staar Dewa Agoeng, der er Overhovedet for alle Balis Fyrster, og hvem de er Lydighed skyldig, og befaler og trygler de to Rajaher og deres Mænd om at hjælpe med til at forsvare hans Rige. Endelig ved Balineserne, at den hollandske General er faldet, og at Hollænderne foreløbig har trukket sig tilbage til Kysten i temmelig slet Forfatning. Det tegner med andre Ord gunstigt for en Forsvarskamp.

Der er noget forunderligt og storslaet over Mads Lange i denne Situation: Styrmanden fra Rudkøbing, der staar der fuldkommen alene, rolig og ligevægtig, som eneste hvid Mand mellem Tusinder af krigeriske og ophidsede Indfødte og forhandler med de forsamlede Fyrster af de gamle Hindu-Herskerslægter, han, der tilmed tilhører den hvide Race, som nu truer med at udslutte dem, og er den hollandske Agent paa Øen.

Til Trods for at alle Momenter i Øjeblikket synes at veje imod ham, er han alligevel i Besiddelse af en saadan Styrke og Personlighed, at han, den ene, tvinger sin Vilje igennem og sejrer og vedbliver dog at bevare deres Tillid og deres Venskab.

Man fatter næsten ikke, at en fanatisk Balinesers Kris ikke en Dag har truffet denne ene hvide Mand, som under alle disse ophidsende Begivenheder stadig færdedes midt imellem dem, og bestandig var midt i Begivenhedernes Stormcentrum.

Samtidig med at Mads Lange drog op til Kloengkoeng, blev Helms ombord paa Skonnerten *Venus* sendt til Padang Cove til det hollandske Hovedkvarter med Breve til den Øverstkommanderende fra Lange om hans Plan med at forsøge paa at paavirke Dewa Agoeng til Fred. Helms fortæller, at da han ankom til Hovedkvarteret, fandt han Hollænderne i en temmelig slet Situation. Gene-

ralen var som før nævnt faldet, en Fjerdedel af Tropperne laa syge af Dysenteri, og Hollænderne var ikke opmuntrede ved Tanken om, at 30,000 Balinesere stod rede til at kæmpe imod dem. De fjendtlige Rajaher havde sendt uforskaamede og afvisende Breve som Svar paa hans Tilbud om frit Lejde til at komme og forhandle, og Chefen tvivlede stærkt paa, at Mads Lange vilde være i Stand til at udrette noget som helst under disse Forhold. Paa den anden Side, hvis ikke hele Ekspeditionen skulde ende med den Forsmædelighed, at Hollænderne maatte trække bort fra Øen uden noget som helst Resultat, maatte der gøres et Forsøg paa at trænge frem til Kloengkoeng, thi for hver Dag, der gik, nærmede Monsunen sig, og det vilde snart blive absolut umuligt for Flaaden i den stærke Paalandsstorm at ligge længere ud for Kysten. Hollænderne havde altsaa Kniven paa Struben og til Trods for, at Troppernes Kvalitet som Følge af det anstrengende Felttog, Sygdomme og Mangel paa Kulier gjorde hele Udfaldet højst risikabelt, rykkede man atter mod Kasoemba, hvor General Michiels var faldet. Man mødte ikke megen Modstand paa dette Stykke, Balineserne havde lagt Vægten paa Forsvaret nærmere Hovedstaden Kloengkoeng. Hollænderne kendte meget lidt til Vejen derop, hvilket heller ikke bidrog til at gøre Foretagendet sikrere, da der derfor ikke kunde føres Artilleri med.

Om Morgenen den 10. Juni rykkede man videre frem fra Kasoemba, og man forstaa Hollændernes Overraskelse over pludselig at staa overfor en lille Flok Ryttere med en Europæer i Spidsen. Det var Mads Lange, der kom ilende fra Kloengkoeng for at meddele den gode Nyhed, at hans Mægling var lykkedes, og at de fjendtlige Rajaher nu var villige til at forhandle om Fred. Men samtidig gjorde Lange opmærksom paa, at hvis Fremrykningen mod Kloengkoeng fortsattes, kunde han ikke garantere for, at ikke de 16,000 Balinesere, der havde støttet ham i at paavirke Dewa Agoeng til Fred, da alligevel vilde slutte Kreds om denne og forene sig med hans Krigere, da det for Balineserne jo var en Art hellig Krig, der førtes.

Denne glædelige Nyhed kom som en stor Befrielse for Hollænderne. Mads Lange vendte straks, ledsaget af en hollandsk Officer, Ritmester Stampa, tilbage til Rajaherne. Man blev enig med disse om, at Betingelserne for Vaabenstilstanden skulde være, at der straks sendtes et Gesandtskab af Balinesere af høj Rang til Generalguvernøren for at anerkende Hollændernes Højhedsret over Bali. De nærmere Enkeltheder ved Freden skulde man saa forhandle om senere.

Et Par Dage efter ankommer den nysudnævnte Øverstkommanderende over Neder-Indien, Hertug Bernard af Sachsen Weimar Eisenach, en tysk Prins i hollandsk Tjeneste, lige ankommet fra Europa. Da Rajaherne af Lange erfarer, at en rigtig europæisk Prins af Blodet er ankommet til Bali, er de svært interesserede i at faa Lejlighed til at tage en saadan Sjældenhed i Øjesyn. Ved Langes

Mellemkomst bliver der saa arrangeret en glimrende Forestilling, beregnet af Hollænderne paa rigtig at imponere Balineserne. Rajaherne indbydes til en Sammenkomst med Prinsen, og paa den fastsatte Tid tager denne Opstilling i et gammelt Tempel, omgivet af en straalende Stab af Officerer og hele det militære Apparat, Hollænderne kan stille paa Benene. Rajaherne kom ledsaget af Lange med gamle Kassiman i Spidsen; de er, saavel som det meget store Følge, ubevæbnede; da de ser de talrige hollandske Soldater bevæbnet med fuld Krigsudstyr, som omgiver dem paa alle Sider inden de naaede Hovedkvarteret, bliver de meget betænkelige og frygter for, at Hollænderne har lagt en Fælde for dem. Det skyldes kun Langes store Overtalelsesevne og talrige Forsikringer, at de ikke vender om og giver Afkald paa Prinseforevisningen.

Sammenkomsten forløb iøvrigt meget stilfuldt og til alle Parters Tilfredshed; man forsikrede paany hinanden om Fred og Forsonlighed. Rajah Kassiman udtalte sin Tilfredshed med, at man ikke var rykket nærmere frem mod Kloengkoeng, og lovede, at han personlig skulde indestaa for Dewa Agoengs fredelige Hensigter. 12,000 Balinesere overværede Begivenheden.

Dermed var Hertugen af Sachsen Weimars Mission paa Bali endt og d. 19. Juli, allerede fem Dage senere, drog den hollandske Flaade med Tropperne ombord afsted mod Batavia. Det var af Hensyn til Monsunen lige i sidste Øjeblik. Paa Vejen hjem medtog man Resterne af den Besætning, der var efterladt paa Nordbali i Maj Maaned; den var i en ynkelig Forfatning, 370 Mand laa syge, og der døde 4—8 daglig. Dermed havde de sidste hollandske Soldater forladt Bali.

Tilbage stod nu at slutte Fredstraktaten. Man enedes om, at Forhandlingerne skulde foregaa i Mads Langes Palads i Koeta, hvortil alle Rajaherne indfandt sig med et uhyre Følge i Dagene omkring den 10.—15. Juli. Den hollandske Repræsentant var Oberstløjtnant van Swieten.

Forhandlingerne forløb glat. Man enedes om Forstaaelsen af Begrebet hollandsk Overhøjhed og Regler for Strandingsretten, Ophør af Slaveudførselen og Bekæmpelsen af Sørøveri. Balineserne maatte ikke overgive deres Land til nogen anden Nation og skulde bistaa Hollænderne i Tilfælde af Krig. Men der blev ikke gjort Forsøg paa at paalægge dem nogen som helst Omkostninger eller Betingelser, der kunde virke saarende. Heller ikke Troskabsed af Rajaherne eller aarlige Underdanighedsgaver af Øens Produkter til Generalguvernøren krævedes. Og Hollænderne lovede ikke paa nogen Vis at blande sig i Øens indre Forhold.

Fyrsterne var yderst forekommende imod den hollandske Kommissarius. De gentog Ønsket om at leve i god Forstaaelse med Regeringen, og Rajahen af Tabanan bad om et Segl med europæiske Bogstaver, men gamle Kassiman, der

altid havde haft en Svaghed for Kanoner — sidst var det en Broncekanon, han ønskede — vilde gerne denne Gang have to Kanoner, og takket være de vægtige Tjenester, han havde ydet Hollænderne i denne Krig, fik han dem ogsaa senere af Generalguvernøren.

Under disse Forhandlinger var Mads Lange stadig tilstede og bistod med Raad og Vejledning angaaende de mange balinesiske Forhold, som han var inde i. At han var en Grandseigneur viser den Omstændighed, at alle Rajaherne og deres Følge, der efter Helms' Opgivende bestod af 40,000 Krigere (efter Hollændernes dog »kun« af 20,000), var Mads Langes Gæster og blev bespist for hans Regning, d. v. s. daglig forsynet med Grøntsager, Fisk, Ris, Kød og Krydderier, saalænge Forhandlingerne stod paa. Saa det er intet Under, at Langes Ry for Gæstfrihed endnu lever blandt Balineserne.

Men da Rajaherne drog bort, var der heller ikke saa meget som et Riskorn tilbage i hans Magasiner. Det saa ud, som Ægyptens Græshopper var gaaet gennem dem, fortæller Hollænderne. Men begge Parter skylder ham Tak for mere end Gæstfrihed. Mads Langes store Fortjeneste var, at han ved sin kloge og myndige Indgriben i Virkeligheden havde reddet Hollænderne fra at fortsætte en Krig, der maaske kunde have endt med et endnu alvorligere Sammenbrud end i 1848, og skaffede dem en ærefuld Sortie. Paa den anden Side havde han skaanet Balineserne for de blodige Ofre, en saadan Kamp vilde have medført, og de hollandske Straffekrige, som uvægerligt vilde følge senere, og havde opnaaet for dem, at de bortset fra visse rimelige Indrømmelser praktisk talt forblev i fuld Besiddelse af deres Land.

Derfor betegner ogsaa hans Optræden under denne Krig et af de smukkeste og mest fortjenstfulde Afsnit i hans begivenhedsrige Levnedsløb.

Det ansete gamle hollandske Blad Rotterdamsche Courant slutter en samtidig Skildring af Mads Langes Virksomhed under de balinesiske Krige saaledes:

»— Om hans modige og vakre Forhold under det sidste Foretagende have vi nyligen læst i Aviserne. Vi kunne sige meget betræffende denne fortjenstfulde Mand, hvis vi ikke var bange for at have været for vidtløftige. Vi slutte med det Ønske, at den hollandske Regering maa anse de Tjenester og den loyale Opførsel, som er blevet vist af denne Fremmede, værdig til Belønning, og at den i ethvert som helst vanskeligt Forhold, der maatte indtræffe, kraftigen vil beskytte ham og hans Ejendom paa Bali.« —

I December 1849 udnævntes Mads Lange som Paaskønnelse for sine Fortjenester til Ridder af »Den Nederlandske Løve«.

MADS LANGE OG DANMARK

16 Aar var nu forløbet, siden Mads Lange sammen med sine tre Brødre ombord paa *Syden* stævnede mod fjerne Kyster for at søge sin Lykke. En Kæde af Aar fulde af Storm og Sol, af Nederlag og Sejre, af maalbevidst Arbejde og af uberegnelige og æventyrlige Begivenheder. Man forstaar, at disse Aar er fløjet afsted, uden at der har været Stunder til at standse og se sig tilbage, og at det er gaaet Mads Lange som saa mange andre, der byggede en Virksomhed op fjernt fra deres Fædreland, at de bestandig drømte om en Dag at naa hjem igen, men der blev aldrig levnet dem Tid til den lange Rejse.

Hvad Lange havde bygget op var skabt under saa vanskelige Forhold, at alt stod og faldt med ham personlig. Ikke et Øjeblik turde han slippe sit faste Tag i Roret. Men til Trods for at hans Tanker og Energi maa have været optaget hver Time paa Dagen i alle disse urofyldte og rastløse Aar, glemte han ikke sit gamle Land eller sin Slægt hjemme i den lille By Rudkøbing, hvorfra han drog ud. Han stod i stadig Brevveksling med sin Familie og fulgte interesseret, hvorledes det gik hans Søskende og deres Børn, og var en god Søn for sin gamle Moder, der sad i smaa Kaar. Saaledes indfrieede han en Del trykkende Prioritetsgæld for hende og lovede sammen med Broderen Hans at indløse Resten senere. Baade Moderen og de yngre Søskende modtog jævnlig betydelig Pengehjælp fra ham. Venner og Slægtninge fra Ungdomsaarene vedligeholdte han trofast Forbindelsen med og sendte talrige kostbare og sjældne orientalske Gaver til dem i Aarens Løb.

Man fortæller, at han af og til sendte balinesisk Ris hjem til sin Familie, og det var sædvanligvis en saa rigelig Portion, at hele Familien vilde være nødt til at spise Risengrød daglig i flere Aar, hvis de skulde faa Bugt med den. Forholdene paa Bali havde vænnet ham til at regne med Skibsladninger af Ris, saa han rimeligvis ikke længere var klar over, hvad der forbrugtes i et lille, dansk Hjem af den Vare. Adskillige unge Sømænd, baade Paarørende af ham og andre, ansatte han i sin Tjeneste og satte dem senere i Vej som Skibsførere med en saadan Hyre, at de i Løbet af forholdsvis faa Aar kunde samle sig en Formue.

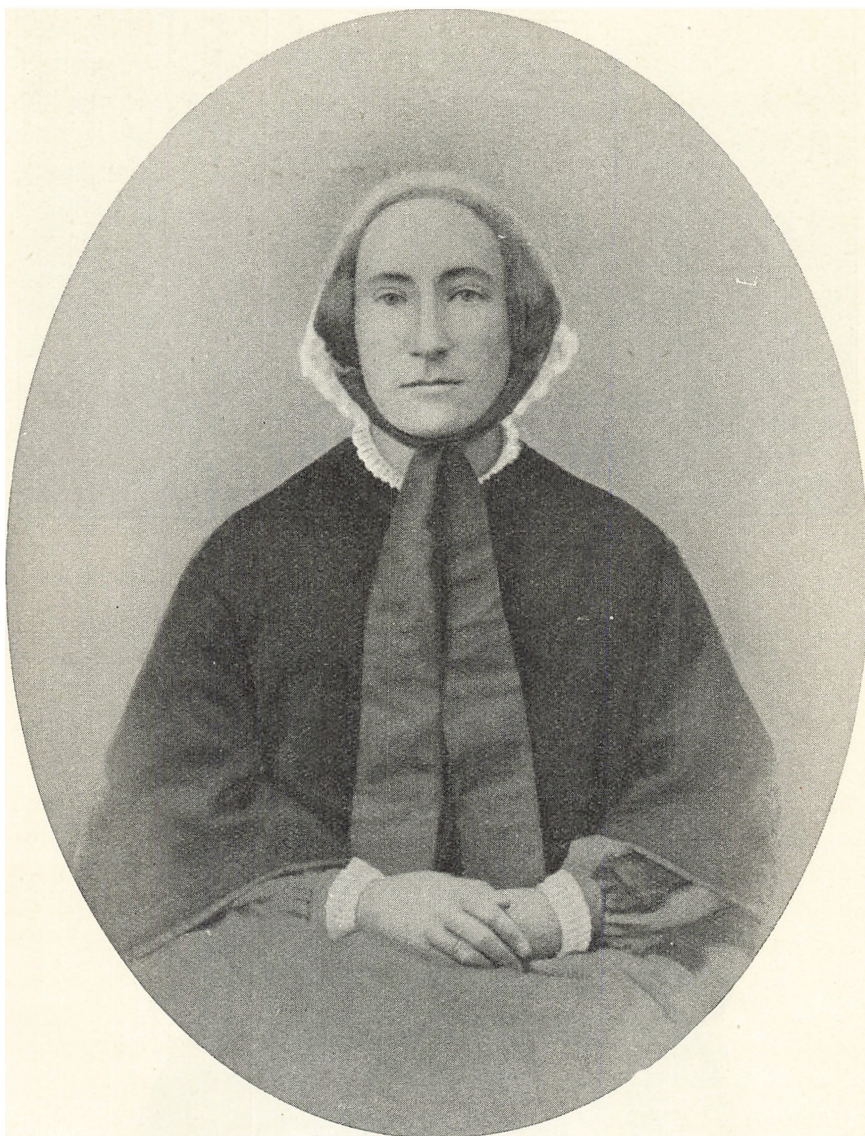
Disse Træk om Langes Stilling til sin Familie og Hjemstavn er hentet fra en gammel Beretning i Langelands Avis for 1850, skrevet af en Mand, der øjensynligt har godt Kendskab til disse Forhold. Heri fortælles ogsaa, at Lange sørgede godt for sine Medhjælpere derude og for deres Børn og Efterladte. Som et Eksempel paa Langes gode Hjerte nævnes, at da en god Ven af ham, den hollandske Embedsmand Assistentresidensen i Banjoewangi, Ravia de Ligny, døde og efterlod sig en fattig Enke med fire smaa Børn, overlod Lange hende sit Hus i Banjoewangi til fri Afbenyttelse og stillede senere Briggen *Sewa*, ført af en dansk Kaptajn Knudsen, til Raadighed for hende uden en Skillings Udgift, for at føre hende fra Bali til Batavia med sine Børn og indfødte Tjenestefolk. »Betänk, hvilken Udgift det betød med de høje Fragter. Kaptajnen alene fik 100 Speciedalere om Maaneden,« tilføjes der i Beretningen.

Den Trofasthed og det varme Hjertelag, hvormed Mads Lange omfattede Slægt og Venner, der trængte til Hjælp, svigtede ikke, naar det gjaldt hans Fædreland. At han var et af sit Lands gode Sønner, viste han under Krigen i 1848—49—50. Til Trods for, at han selv paa Grund af Krigene mellem Hollanderne og Balineserne netop i de Aar gennemlevede en meget vanskelig Periode, der krævede hele hans Energi og Aarvaagenhed, bankede hans Hjerte dog varmt for det gamle Land i disse farefulde Aar. Og Lange var en Mand, der ikke nøjedes med medfølgende Ord, men viste sine Tanker i Handling. Han sendte i Krigsaarene flere Tusind Rigsbankdalere hjem til Hjælp for Fædrelandet. Fra Danmark modtog han som Paaskønnelse for denne Trofasthed en Fortjenstmedalje i Guld.

Hans varme Fædrelandsfølelse gennem de mange Aars Udlændighed viste sig ogsaa paa anden Vis. Man var paa det Tidspunkt begyndt paa Arbejdet for at skaffe Danmark saa fyldig en etnografisk Samling som muligt, og forskellige forstaaende og interesserede danske Mænd rundt om i Verden samlede, hvad de formaaede af sjældne og ejendommelige Ting paa det Omraade, og sendte det hjem til Musæet. Blandt disse var en dansk Mand i hollandsk-indisk Tjeneste ved Navn Bering-Liisberg, der i 1850 i et Brev desangaaende til Nationalmusæet skrev følgende:

»— — ligeledes skal jeg henvende mig til den paa Øen Bali boende Agent for det Nederlandske Gouvernement, vor Landsmand Herr M. Lange. Han er ligesom jeg Dansk med Liv og Sjæl og vil vistnok opbyde alt for at skaffe Dem et og andet mærkværdigt Stykke fra denne i saa mange Henseender saa mærkværdige Ø, Hinduismens eneste tilbageblevne Sæde i Archipelaget — — «

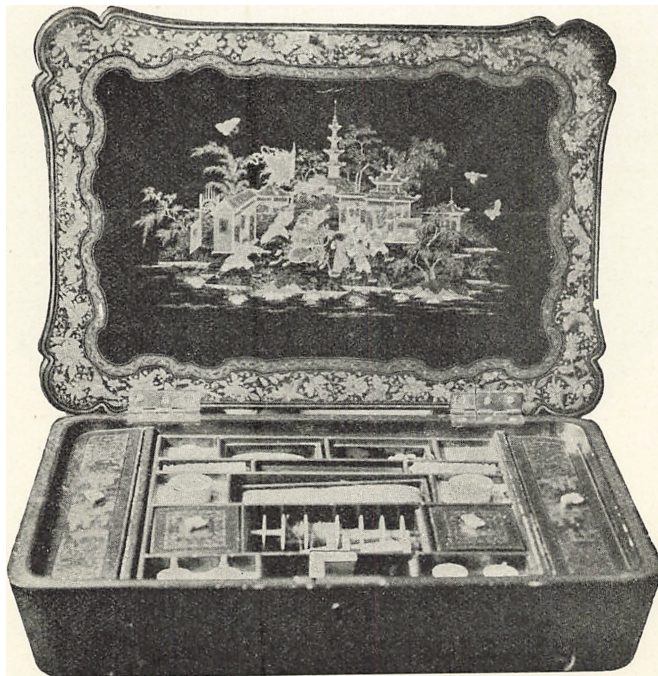
Bering-Liisbergs Henvendelse til Mads Lange var ikke forgæves. Nationalmusæet modtog fra ham en Samling af overordentlig smukke og interessante Ting fra Bali. Blandt andet skænkede han det tre gamle, sjældne og meget

Ida Bay.

Ida Bays Barndomshjem i Rudkøbing.

Syskrin af kinesisk Lak med udskaarne Elfenbensgenstande.
Gave fra Mads Lange til Ida Bay.

værdifulde Haandskrifter paa Palmeblade. Allerede Sprogforskeren Friedrich, der i to Aar, 1846—48, var Langes Gæst og med hans Bistand samlede balinesiske Haandskrifter og studerede Sprog paa Øen, omtaler de værdifulde Haandskrifter, som var i Langes Besiddelse. De var fremstillet paa den Maade, at Bogstaverne ridsedes med en lille, særlig Kniv paa Blade af Lontarplanten. Bladene gennemboredes, og der blev trukket to Snore igennem dem. Det hele holdes sammen af et Sæt Træstykker, saa det danner en Slags Bog.

Af de tre Haandskrifter fra Lange, som findes paa Nationalmusæet, er det største meget smukt dekoreret udvendig med rød Lak og Forgyldning. Dets væsentlige Indhold er en Skildring af Balis Historie, og det maatte kun læses af Præster og fyrstelige Personer.

Det andet skal indeholde en ironiserende Farce over Muhamedanismen, som uden Held forsøgte at trænge ind paa Bali, og det tredje en lille Legende.

Foruden disse Haandskrifter indeholder Langes Sendinger til Musæet to store, udskaarne Gudebilleder, der begge er overordentlig smukke Eksempler paa fremragende balinesisk Træskærerkunst, og en gammel, sjældnen balinesisk Almanak med Haandtegninger. Da Aaret paa Bali kun havde 210 Dage, afviger den alene af den Grund ikke saa lidt fra vor Almanak.

Endvidere sendte han to store balinesiske Malerier, meget velbevarede og smukke Eksempler paa Balinesernes fantasifulde og ejendommelige Billedkunst. Desuden indeholdt Samlingen talrige andre Ting: Bl. a. en balinesisk Sabel med damasceret Klinge, en Kris, et Etui med Staalsporer til Hanekamp, som kun maatte anvendes til Haner, der tilhørte Gustier, og et komplet Sæt balinesisk Ridetøj, fantastisk dekoreret i rødt og Guld.

Ogsaa fra Helms findes der i Nationalmusæet forskellige meget smukke og interessante Gaver, bl. a. fire af de berømte balinesiske, mangefarvede Træfigurer, lige fantastiske i Farver og Form.

Som bekendt var Frederik den Syvende en ivrig Samler af Vaaben. Ved hans Død overførtes de Vaaben i Samlingen, der havde etnografisk Interesse, til Nationalmusæet; blandt disse var to pragtfulde balinesiske Kris'e, den ene med Hæfte af udskaaret Elfenben, den anden af fint forarbejdet Guld. Sandsynligvis er ogsaa disse to Pragtstykker Gaver til Kongens Samling fra Mads Lange.

Viste Lange sig saaledes paa mange Maader som en af sit Lands trofaste Sønner, havde man til Gengæld herhjemme i Danmark heller ikke tabt ham af Syne. I ledende Handels- og Søfartskredse forstod man at vurdere, hvor betydningsfulde hans Foretagender var, og hvilken fremragende Rolle han spillede ude i de Egne af Ostindien, hvor han havde sin Virksomhed. Da Korvetten *Galathea* i 1845 udsendtes paa sin Jordomsejling, stod der i Chefen Steen Billes Instruktioner udtrykkelig nævnt, at Korvetten efter et Besøg i Batavia skulde

besøge Mads Lange i Badong og vise det danske Flag i Farvandene omkring Bali og Lombok. Denne Instruks blev imidlertid ikke fulgt, og Kommandør Bille forklarer i sin Rapport hjem, hvorfor han undlod at gaa til Bali.

For det første var *Galathea* allerede noget forsinket, saaledes at det kneb med at naa Manilla paa den fastsatte Tid. De øvrige Grunde, der fremføres, er meget interessante, fordi de viser, at Hollænderne, der ikke ønskede at faa et dansk Orlogsskib, som var ude og undersøge Handelsmulighederne, ned til Bali, har kørt rundt med den danske Chef og under vildledende Foregivender faaet ham til at opgive Balibesøget. Saaledes meddelte man Bille, at naar han kom til Bali, vilde han ikke træffe Lange der, fordi denne rimeligvis var rejst til Soerabaya for at slutte sig til den hollandske Krigsmagt, der skulde afgaa paa det første Togt mod Bali.

I sin Rapport skriver Kommandør Bille endvidere: »Da Hr. Lange er hollandsk Agent paa Bali, vil hans Nærværelse blive ønsket ved Ekspeditionen. Der indkommer stadig Beretninger fra ham om Forholdene dersteds, paa hvilke Regeringen synes at sætte megen Pris; det er imidlertid blevet mig forebragt fra en god, skønt ikke officiel Kilde, at Hr. Lange ønskede at forlade Bali, da han ikke fandt sig tilfreds der under de nærværende Forhold.«

Det var netop i Begyndelsen af Maj 1846, at disse Overvejelser vedrørende *Galatheas* Sejlroute fra Batavia foregik, og Hollænderne var ganske vist da i Færd med at forberede Bali ekspeditionen, men Mads Lange var, saaledes som det fremgaar af det tidligere omtalte Brev, hvori han melder sin Ankomst paa Rheden, ikke længere borte end i Banjoewangi, hvorfra han kunde naa Badong i Løbet af en Dags Tid med sin lille hurtige Sejler *Venus*, saafremt en saa vigtig Begivenhed som et Besøg af et dansk Orlogsskib skulde indtræffe. At han paa det Tidspunkt skulde paatænke at forlade Bali, forlyder der intetsteds noget om, tværtimod befandt hans Virksomhed sig i den mest blomstrende Periode.

Men disse Meddelelser gjorde den tilsigtede Virkning paa Kommandør Billes Beslutning.

»Efter hvad jeg saaledes har udviklet,« skriver han i Rapporten, »vil det formentlig være af mindre Vigtighed, om det danske Flag viser sig i Farvandet ved Bali.«

Med dette lidt flotte Argument opgives Bali, og under Kanonsalut fra Orlogsskibene og Afskedsvisit af den hollandske Admiral glider *Galathea* ud fra Batavia og sætter sikkert til Hollændernes store Tilfredshed Kursen ikke mod Bali, men direkte mod Filippinerne.

Mads Lange opnaaede saaledes aldrig den Hædersbevisning, som Regeringen hjemme havde tiltænkt ham, at se det danske Orlogsflag vaje ud for Balis Kyst fra en af vor Flaades store Sejlere.

I den førnævnte Artikel i Langelands Avis, der øjensynlig delvis bygger paa Oplysninger fra Breve til Familien i Rudkøbing, fortælles det, at Lange i 1849 ejer ni Skibe i Fart og to under Bygning: En Brig paa 120 Kommercelægter og en Skonnert. Briggen er bestemt til at gaa med Varer til København for Langes egen Regning og kan ventes til April 1851. Det er Mening, at Broderen Hans skal føre den nye Brig paa den første Rejse til København. Den næste Rejse vil Mads Lange selv komme hjem med den. Det gik imidlertid denne Gang som det var gaaet tidligere. Turen hjem maatte udsættes og blev ikke nogensinde gennemført. Mads Lange opnaaede aldrig at gense Danmark.

Efter at have fortalt om Langes Fortjenester under de balinesiske Krige og hans øvrige Virksomhed paa Bali og citeret de sympatiske Beretninger om ham, der var fremkommet i hollandske Aviser, slutter Langelands Avis Skildringen af sit Bysbarn paa følgende smukke og rørende Maade:

»Det ligger saaledes klart for Dagen, at Hr. M. J. Lange er en særdeles modig, klog, snild, kraftig og virksom Mand, som med disse Egenskaber forbinder stor Hjertensgodhed, ligesom han ogsaa maa besidde stor Formue. Han er, hvad man maa agte højest, en sand Menneskeven, en kærlig og trofast Søn, Broder og Ven, en Mand, som ret skønner paa, hvad Gud og Lykken har gjort for ham.

Han er nu 42 Aar, altsaa i sin kraftigste Alder. Fædrelandet, men især den lille By Rudkøbing, maa glæde sig over at eje saadan en Mand. Gud lade ham leve længe og give ham Helsen og Sundhed samt Lykke til alle sine Foretagender, især da man kan være vis paa, at det vil blive mange andre til Gavn og Glæde.«

— — —

Naar Mads Lange syslede med Tanken om at besøge Danmark, var det ikke blot Længselen efter at gense sin Fødeby, sin Moder og sine Søskende, der kaldte paa ham. I disse mange rastløse Aar havde han dybt i sit Hjerte gemt paa Ønsker og Forhaabninger, som maaske vilde gaa i Opfyldelse, hvis han blot naaede at komme hjem. Ind mellem alle de spændende og farefulde Oplevelser og vidtspændende Planer, der fyldte hans Liv, havde Skæbnen alligevel set sit Snit til at smugle en lille, vemodig Kærlighedshistorie, der som en spinkel Traad slyngede sig ind mellem de mange Aars brogede Begivenheder. En lille, simpel Historie, der er fortalt i faa Ord, fordi det næsten ingen Historie er, blot de stilfærdige Strofer, ældgamle som Kærligheden selv, om en Drøm og en Længsel, som en Mand værnede om trods Aarene, der ilede, trods de Kampe, han stred, de Sejre, han vandt, og de Skuffelser, han led, og trods de Tusinde haabløse Mile, som skilte ham fra den, hvem Drømmen og Længslerne gjaldt.

Blandt de mange Slægtninge og gode Venner, Mads Lange sagde Farvel til, da han i 1833 sammen med sine tre Brødre tog Afsked med sin Fødeby og begav

sig ud mod det store Æventyr, var hans lille, 16-aarige Kusine, Ida Bay, Datter af en kendt og anset gammel Købmandsslægt i Rudkøbing. Hun var næsten kun et Barn endnu, men det fortælles, at hun allerede den Gang var en meget smuk, ung Pige. Mads Lange var da 26 Aar og ganske vist Førstestyrmand, men det var først nu, at han skulde til at bygge en selvstændig Fremtid op, og de store Planer, han havde ude paa de fremmede Kyster, optog ham sandsynligvis lige saa meget som Ønsket om at stifte Bo og binde sig til den lille By Rudkøbing. I de Dage krævedes der desuden mere af en ung Mand, der vilde anholde om en respektabel Jomfrus Haand, end gyldne Forhaabninger og Anvisninger paa Fremtiden.

Da Mads Lange stævnedes mod Ostindien, var han ikke forlovet med Ida Bay, men Billedet af den lille Kusine, der, siden han som halvvoksen Knægt gik til Søs, var vokset op til en ung Skønjomfru, fulgte ham paa hans Færd. De mange Aar fulde af vidunderlige Oplevelser, der modnede ham til en myndig og mægtig Mand, formaaede lige saa lidt som den tindrende Tropesol og Balis brune Skønheder at udslette Mindet om hende. Han vedblev at sende hende Breve og skønne og kostbare Gaver, og da det Tidspunkt kom, hvor hans Virksomhed var bygget op og blomstrede, og han var en holden Mand, skrev han til hende og bad hende komme ud til sig og blive hans Hustru.

Men i de Dage var Kloden stor, og Bali var en lille, ukendt Ø, der laa uendelig langt borte, helt ude, hvor Ærlighed og Kristentro hørte op. Man sendte ikke saaledes sin unge Datter ud til en uvis Skæbne paa en fjern Ø, der vrimslede med Morianer og vilde Dyr. »Og hvad var, naar det kom til Stykket, saa denne Mads Lange egentlig for en Mand?« spurgte man i den lille By. — Det var, længe før der endnu havde staaet noget at læse om ham i Langelands Avis.

Hvor havde han faaet alle sine æventyrlig mange Penge fra? De mest fantastiske Rygter var i Omløb om Sørøvertogter og Slavehandel, som skulde være Kilden til denne Rigdom. Om Lange, der var saa grusom, at han brændte Øjnene ud paa sine Slaver, naar de ikke vilde lystre.

Intet Under, at Ida Bay ikke havde Mod til at give Mads Lange sit Samtykke og begive sig ud til Bali. Et lille Træk, der belyser, med hvilken Skepsis man paa den Tid saa' paa Lange, berettes endnu i Familien Bay.

Da Langes Forsøg paa at overtale Ida til at vove den lange Færd ikke bar Frugt, mente han, at hendes Vægning maaske skyldtes Frygten for Hjemvé og for at komme til at føle sig ensom ude paa den fjerne Ø, hvor hun vilde blive den eneste hvide Kvinde, og som den Grandseigneur han var, skrev han til sin Kusine, at hun behøvede ikke at ængstes for at komme til at kede sig, hun maatte gerne tage lige saa mange, hun vilde, af sine unge Veninder fra Rud-

købing med til Bali, der var rigelig Plads i hans Palads, og de skulde nok faa det godt.

Dette Tilbud, der sikkert var givet af et ærligt og oprigtigt Hjerte, bevirkede blot, at man hjemme i Rudkøbing sagde: »Ja, der kan man selv se. Han er blevet en ren Sultan. Een Kone er ikke nok til ham, nu vil han have et helt Harem derud.«

Men trods det Afslag, Lange fik paa sin Bejlen, opgav han ikke Haabet om en Dag at se sin Drøm gaa i Opfyldelse. Den Omstændighed, at Ida vedblev at være ugift til Trods for, at hun var baade smuk og godt lidt af alle og næppe har manglet Tilbedere, bidrog vel til, at Lange stadig haabede, at Ida vilde ombestemme sig og give ham sit Ja.

Hans Breve vedblev at være lige inderlige, og han sendte stadig kostbare og fristende Gaver, der aabenbarede, hvor meget vidunderligt og skønt der fandtes ude i de Lande, hvor Mads Lange færdedes. Snart var det et Syskrin af kinesisk Lak med gyldne Forsiringer eller et lille Smykkeskrin, kostelig indlagt med Skildpadde og Perlemor, snart et Skakspil, hvor alle Brikker var forskellige, og hver enkelt et lille Mesterværk i udskaaret Elfenben. To smaa Billedbøger sendte han, som indeholdt de vidunderligste Miniaturemalerier, malede af en indisk Kunstner paa Marieglas, en Æventyrbog, der lod Østens straalende Liv og Farvepragt glide forbi hendes Øje. Der kom store Ruller af kinesisk Silketøj i herlige Farver, saa svært, at det næsten kunde staa alene, og nok til Balkjoler til samt lige de unge Rudkøbingveninder, der ikke maatte faa Lov til at rejse ud til »Sultanens Harem« paa Bali, men alligevel kribledede af Nysgerrighed efter at vide, hvorledes denne »Sørøver« og »Slavehandler« mon saa' ud.

Men selv alle disse Herligheder kunde ikke give Ida Bay Mod til at give Lange sit Ja og begive sig paa den lange Rejse. Gamle Folk, der har kendt Ida Bay, fortæller, at de mange Gaver ingen rigtig Glæde voldte hende, thi efter de gode, gamle Tidens Tankegang burde en ung, ærbar Pige ikke modtage Gaver fra en Mand, hvis Bejlen hun maatte afslaa. Men Gaverne vedblev at komme trods hendes Forsøg paa at afværge dem.

Og medens Aarene gik, og Ungdommen svandt, og Jomfru Ida blev til Tante Ida, fyldtes hendes Gemmer med Langes Gaver. Skakspillet forunderlige Elfenbensfigurer fik Lov til at slumre i Aarevis, hvide og blanke i deres Sandeltræsæske. I den tunge Kamfertræskiste laa det brogede Silketøj gemt, og de mange Breve, der vedblev at komme, blev stilfærdigt lagt ned sammen med sælsomme Ringe og Smykker i det perlemorsindlagte Skrin. Kun sjældent talte hun om ham, der ventede forgæves derude og længtes de mange Aar, men aldrig fik Tid til selv at komme hjem og hente hende.

Trods Aarene bevarede hun sit elskelige Væsen og sine kønne og fine Træk,

der røbede, hvor smuk hun havde været som ung. Hun vedblev til sin Død at bo i Rudkøbing, og for den nye Ungdom, der voksede op, var Tante Ida og hendes stille Stuer med de mange sælsomme Ting, der bragte Bud ude fra den Æventyrverden, hvortil hun aldrig naaede, omgivet af en Duft af Romantik. Det var jo Tante Ida, der engang skulde have været gift med Mads Lange: Rudkøbingstyrmanden, der blev »Konge paa Bali«.

Ida Bay døde mange Aar efter Mads Lange, men før sin Død brændte hun de gulnede Breve fra Bali. Hans Gaver, der havde baaret hans Ønsker og Forhaabninger den lange Vej hjem over Havet, blev delt mellem Slægt og Venner, som endnu gemmer dem pietetsfuldt til Minde om en lille, vemodig Kærligheds historie fra de Dage, da der endnu var Romantik og trofast Kærlighed til.

MADS LANGES SIDSTE AAR

Der var atter blevet Fred paa Bali. De hollandske Krigsstyrker var borte. Man havde talt sig til Rette om de Spørgsmaal, der Gang paa Gang havde givet Anledning til Konflikter, og Hollænderne havde lært af disse fire Aars Krige, at Balineserne var et tappert og frihedselskende Folk, som man ikke kunde paa- tvinge ydmygende Betingelser, og hvis Land man i hvert Fald foreløbig maatte opgive at sætte sig i Besiddelse af. Der var derfor al Grund til at tro, at der for Balis og for Langes Virksomhed nu paany vilde oprinde en gunstig Tid, hvor man atter tog fat paa Fredens travle Sysler og ikke mere behøvede at ængstes for Afbrydelser paa Grund af Krig og Ufred.

Ganske vist havde disse Aars Stridigheder stadig kaldt Lange bort fra hans Virksomhed, men til Gengæld havde han ved sin kloge og behændige Optræden som Mægler trods den vanskelige Stilling, han indtog som Agent for den nederlandske Regering, opnaaet at bevare sit Venskab baade med Balineserne og Hollænderne og yderligere befæstet sin Stilling, som den eneste europæiske Købmand paa Bali.

Alligevel blev de Aar, der nu oprandt, langt fra saa lyse og lykkelige, som man skulde have ventet. Allerede straks efter Krigens Slutning var der Tegn paa, at der forestod en ugunstig Forandring i Handelsforholdene i disse Egne, der før havde rummet saa store Chancer og givet saa rigt Udbytte.

Den unge Helms, der havde tilbragt over to Aar som Langes betroede Mand, fortæller, at han havde set hen til at opnaa en selvstændig Stilling paa Øen, men Forholdene havde ændret sig saaledes, at han efter mange alvorlige Overvejelser foretrak straks efter Krigens Afslutning at tage Afsked med Lange og Bali og sætte Kursen mod nye Egne. Ombord paa Langes Brig *Bramah* drog han til Singapore og derfra videre til Hongkong for at besøge Langes gamle Compagnon John Burd. Compagniskabet var blevet ophævet i 1848, da Lange mod en kontant Sum havde afkøbt Burd hans Andel, men den venskabelige Forretningsforbindelse mellem dem vedblev at bestaa.

Fra Hongkong drog Helms til Kalifornien, der netop var blevet Tilløbssted

for Alverdens Æventyrere paa Grund af Guldfundene i Eldorado, men vendte dog atter snart tilbage til Ostindien. Han drog til Siam og Cambodja. En Række Aar var han den berømte Englænder Rajah Brookes fortrolige Ven og Medhjælper i hans Rige Sarawak paa Borneo. Adskillige Gange var han i Australien og een Gang paa Togt helt op i det nordlige Ishav. Bestandig paa Farten optaget af nye Planer, indtil han omsider trak sig tilbage med en anselig Formue og slog sig ned i England, hvor han døde saa sent som i 1918 som en meget gammel Mand. Han var til det sidste aandsfrisk og livlig og kunde med klar Hukommelse lade Erindringen glide tilbage over sit begivenhedsrige Liv og dets talløse æventyrlige Oplevelser.

De Forhold, som paavirkede Helms til at søge bort fra Bali og i de kommende Aar gav Mads Lange megen Modgang og Vanskeligheder, skyldtes for en stor Del Krigene mellem Hollænderne og Balineserne. Den langvarige Blokade, som Hollænderne havde iværksat af Balis Kyster, havde standset Handelen og Skibsfarten. I fire Aar havde næsten alt vaabenført Mandskab blandt Balineserne været paa Krigsfod paa Grund af den stadig truende Fare for en hollandsk Erobring af Øen.

Rismarkerne og det øvrige Agerbrug var blevet daarligt passet, saaledes at det store Overskud af Ris og Kokosolie til Eksport forsvandt, og der i Stedet blev Mangel paa disse vigtige Næringsmidler. Der kom endog det Tidspunkt, hvor gamle Fyrst Kassiman paa Grund af Misvækst og Vandmangel ikke engang havde Ris nok i sit eget Rige til sin Husstand, men maatte købe den hos Lange, der atter indførte den fra Lombok. Oliemøllen, der med stor Bekostning var skaffet fra Europa, maatte standses paa Grund af Mangel paa Kokosnødder. Dertil kom, at de talrige amerikanske og engelske Hvalfangere, som tidligere færdedes i disse Farvande og forsynede sig her med Proviant, ophørte at komme, efterhaanden som Jagten paa Spermhval ikke mere lønnede sig. Endelig gjorde Dampskibene sig mere og mere gældende i Konkurrencen med Sejlskibene, og dette paavirkede ogsaa de handelstekniske Forhold i Ostindien og forøgede de store Handelspladser som Hongkong, Singapore og Batavias Betydning paa Bekostning af de mindres, der ikke mere blev besøgt af saa mange store Sejlere som forhen.

Alt dette sammensvor sig mod Lange og bragte Aar efter Aar Nedgang i Omsætningen. Den samme Forandring gjorde sig gældende paa Lombok, hvor King, der engang havde siddet som Øens enevældige Handelsherre, forsvandt sporløst ud af Sagaen omkring 1856, efter at have kæmpet den samme Kamp som Lange mod Kræfter, som de ikke formaaede at gøre sig til Herre over.

Vel var Lange ikke den Mand, der uden Kamp opgav Ævred. Han havde før haft Storm og Strøm imod sig uden at tabe Modet. Sammen med sin Broder

Verner Helms i 1846.

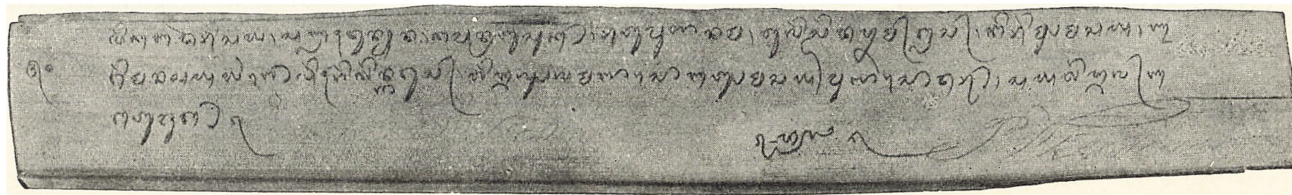

Nevøen Christian Lange.

Mads Langes danske Medhjælpere paa Bali.

Broderen Hans Lange.

Afskedsbrev fra Mads Lange til Rajahen af Tabanan, skrevet paa Lontarpalmblad. (Nationalmusæet).

Sultana Cecilie med Sultan Abu Bakar
og deres førstefødte.

Mads Langes Datter Cecilie, da hun var
16 Aar gammel.

Sultana Cecilie med Sønnen Ibrahim.

Hans og Brodersønnen Christian kæmpede han de første Aar efter Krigen energisk for atter at bringe Liv og Fart i Virksomheden. Vi har tidligere hørt, at han i 1850 havde to nye Skibe under Bygning, hvoraf det ene endda var en stor Brig, som han agtede at lade gaa i Fart mellem Bali og Danmark og selv føre det hjem paa en af Rejserne. Men alt tyder paa, at Vanskelighederne Aar for Aar er tiltaget og har omstyrtet alle hans Planer og Beregninger. Hertil kom, at Sundhedstilstanden i Koeta i disse Aar blev daarligere. Feberen hærgede blandt Langes Medhjælpere og bortrev flere af dem, ogsaa han selv var af og til syg. Da Helms forlod Bali, var han ligeledes medtaget af Feberanfald.

Helms siger om Mads Lange, med Henblik paa disse sidste Aar, at han ikke formaaede at indstille sig paa de ændrede Forhold. Han var ikke den Mand, der egnede sig til at genoprette en Stilling ved langvarig Forsigtighed og Sparsommelighed. Der var langt mere af den kække Viking end af den paaholdne Købmand i hans Natur. Han frydede sig over at tumle omkring i en Storm i sin lille Skonert, som han elskede, som var det et levende Væsen. Han kendte hvert Reb og hver Rundholt paa sin anselige Flaade, og ingen forsømmelig Kaptajn vendte ustraffet tilbage fra en unødvendig forsinket Rejse. Han elskede at overvinde alle andre Vanskeligheder frem for dem, der vedrørte Handelen. Han var ikke nogen dygtig Rytter, men uforfærdet. Mere end een Gang saa man ham tæmme en vild og balstyrig Hest gennem ren og skær Viljestyrke.

Men de Vanskeligheder og den Modgang, Lange nu maatte kæmpe imod, var ikke af den Art, der passede for hans Vikingenatur. Han vendte dem helst Ryggen og søgte Glemsel for dem ved Strejftogter med *Venus* rundt langs de skønne Kyster, som kranser disse Farvande, medens Broderen Hans passede Factoriet og den aftagende Handel. Det var Sømanden, der efter de mange urolige og kampfyldte Aar paa Land atter længtes mod Havet, hvor han havde tilbragt sin Ungdom.

Skuffelsen over at se sit Livsværk, den Virksomhed han havde bygget op og gjort stor og blomstrende, sygne hen, tyngede paa hans Sind og bidrog efter Helms' Mening til at forkorte hans Liv. At han i sine sidste Dage ikke var rask og havde gjort sig rede til at drage hjem til Danmark, fremgaar af et lille ejendommeligt og meget interessant Dokument, som ved et mærkeligt Spil af Skæbne er kommet til Danmark og befinder sig paa Nationalmusæet. Det drejer sig om et Brev fra Mads Lange til hans Ven Rajahen af Tabanan, skrevet paa Malajisk med Javansk-Balinesiske Skrifte tegn paa et Lontarpalmeblad. Af Brevets Indhold fremgaar, at det er et Afskedsbrev i Anledning af Langes forestaaende Hjemrejse til Danmark. Rimeligvis er Brevet ikke blevet afsendt, enten paa Grund af Rejsens Udsættelse i sidste Øjeblik eller maaske paa Grund af Langes Død. Han omtaler nemlig i Brevet, at han er syg. Efter Langes Død er Brevet

af en dansk Kaptajn Strandgaard bragt hjem til Danmark og sammen med forskellige andre Gaver overgivet til Musæet. Brevet er et Vidnesbyrd om den fortrolige Tone, der herskede mellem Lange og de balinesiske Fyrster, og det lyder i Oversættelse saaledes:

Kong Ngoera Agoeng af Tabanan.

Om faa Dage tiltræder jeg Rejsen hjem til mit Land. Jeg er ikke rask, derfor kan jeg ikke personlig bringe Kongen min Afskedshilsen, men modtag hermed mit Farvel. Jeg kan ikke sige andet: Af alt, hvad mine Øjne har set blandt Balis Folk, er der, næst efter Gud, ingen, der som Kongen kender mit Hjerte, som elsker dem. Hvornaar jeg kommer tilbage, ved jeg intet om. Kongen skal senere høre nyt fra mig fra den anden Side af Jorden. Hvis Kongen synes saa skriv Kongens Navn paa et Glas — (Bæger)¹⁾ — og send mig det, det vil gøre mig stor Glæde. Vedbliv altid at være min Broders Ven ligesom jeg vedbliver at være Eders.

Underskrift.

Det var Rajah Ngoera Agoeng af Tabanan, om hvem Baron Hoëwell fortalte, at han sendte et Sendebud til Mads Lange med en ung Slave, som han ønskede at bytte med en Pistol, og det var denne Rajah, som det under den sidste Krig lykkedes Lange at bevæge til med sine 10,000 Krigere at slutte sig til den gamle Rajah Kassiman og drage til Kloengkoeng for derved at fremtvinge en Afslutning paa Krigen, og som siden deltog i Fredsforhandlingerne i Langes Palads i Koeta; man forstaar deraf, at det var et gammelt og prøvet Venskab, der bestod mellem de to Mænd, og at den smukke Afskedshilsen har saa oprigtig og hjertelig en Tone.

Men Brevet kom aldrig Rajahen i Hænde. Det blev ikke Lange, men hans Afskedsbrev, der kom »til den anden Side af Jorden«. I mange Aar laa det gulnede Palmeblad i Musæets Skuffe, uden at nogen vidste, hvad det indeholdt, indtil det fornylig blev tydet, og de snørklede Skrifttegn røbede, hvad Mads Lange i sin Tid vilde have sagt til sin Ven Rajahen af Tabanan ved Afskeden med Bali.

Rejsen hjem til sit Land, som Lange havde forberedt sig paa, blev som saa ofte før udsat, og den 13. Maj 1856 døde Mads Lange efter kort Tids Sygdom i sit Hjem i Koeta, kun 48 Aar gammel, og blev begravet ikke langt fra sit Factori.

Hollænderen van Bloemen Waanders, der besøgte Bali i 1856 og medbragte Breve fra Generalguvernøren til forskellige balinesiske Fyrster, ankom til Koeta

¹⁾ Meningen er her uklar. Muligvis hentyder denne Sætning til en balinesisk Fyrsteskik at bortgive et Glas med sit Navn indskrevet som Erinding.

knap en Maaned efter Mads Langes Død. I sin Dagbog over Rejsen fortæller han om Besøget hos Broderen Hans Lange, og man læser mellem Linierne, hvorledes Dødens Stilhed hviler over den forhen saa travle og livlige Handelsplads. Handelen er næsten ophørt. Ris er knap nok til at opdrive i Badong. Den store Oliemølle, der var Mads Langes Stolthed og hvis mægtige Maskingods det havde kostet uhyre Besvær at faa opstillet, stod stille. Næsten ingen Skibe saas mere paa Rheden.

To Aar efter Langes Død træffer Helms sin gamle Chefs Nevø Christian Lange i Singapore. Helms har da tilbragt seks begivenhedsrige Aar paa Borneo og trænger til at hvile ud. Han længes efter en »dolce far niente Tilværelse« efter alle de udstaaede Besværligheder, og tager derfor med Glæde imod Christian Langes Indbydelse til at sejle med dennes Brig *Gruda* til Soerabaya og derfra endnu engang besøge Bali, den Æventyrø, hvortil han for elleve Aar siden var draget ud fuld af ungdommelige Forhaabninger og Planer. I Soerabaya gik Helms ombord i den gamle trofaste Sejler *Venus*, som stadig pløjede Søen. Den var af Hans Lange stillet til hans Raadighed. Helms' vemodige Beretning om dette Besøg paa Bali lyder saaledes:

»Jeg har ofte tænkt, at Glæden over at gense gamle kendte Steder og Venner efter mange Aars Fraværelse i høj Grad maa være blandet med Vemod ved Synet af de Forandringer, som Aarene har foraarsaget, og jeg følte noget af det, da jeg landede paa Bali.

Stedet var paa det nærmeste det samme, men jeg saa en stor Forandring hos Befolkningen, og fremfor alt følte jeg Forandringen med mig selv. Jeg behøvede ikke de Indfødtes Vidnesbyrd for at fortælle mig, at jeg var blevet ældre. Med Hensyn til Udseende havde de gamle Steder ikke forandret sig, men der saa trist ud, og skønt der var nogle Skibe, som indtog Ladning, syntes der at herske en Sløvhed og LigeGYldighed, vidt forskellig fra Stemningen, da jeg i fordums Dage opholdt mig her.

Men der var en Grund til dette: Chefens Aand var borte — Mads Lange var død. — —

Han døde, medens han endnu var i sin Manddoms Kraft, og jeg vendte tilbage kun for at finde hans ensomme Grav i Stedet for det Venskab, jeg havde haabet en Dag igen at møde.

Der var megen Sygdom paa Øen og Aarstiden var usund. Af fem Europæere, som nu passede Etablissementet, døde to i den ene Maaned jeg var der, og en tredie var Døden nær. Ogsaa jeg sygnede, men ikke nok til at forhindre mig i at tage Motion i fri Luft. Hver Morgen tog jeg en lang Ridetur langs den palme-kransede Kyst ...

Det stod mig snart klart, at saaledes som mit Helbred var, vilde det ikke

være klogt af mig at forlænge mit Ophold paa denne Ø, men da Sygdom og Død truede med at forhindre min Vært og hans Stab i at vedligeholde deres Forretninger, og jeg under disse kritiske Forhold kunde være til Nytte for dem, udsatte jeg min Afrejse i seks Uger og indvilligede sluttelig paa min Værts indtrængende Anmodning i at gaa til Australien med et Skib, som han ladede og paa Grund af Sygdom var forhindret i selv at ledsage, saaledes som han havde haft til Hensigt.

Naar jeg tog alt i Betragtning, var det en god Plan. Den sikrede mig en styrkende Rejse med en fin Sejler og gav mig Lejlighed til at se Australien. Den 8de November 1858 indskibede jeg mig i det fortræffelige Skib *Stately*, og snart forsvandt Javas og Balis Kyster i Horisonten.« —

— Endnu nogle Aar efter Helms' Besøg fortsatte Hans og Christian Lange trods alle Vanskeligheder Kampen for at holde Virksomheden gaaende. Christian Lange var før han drog ud til sine Onkler paa Bali blevet forlovet med en fynsk Gaardmandsdatter. Hun havde ikke Ida Bays Betænkeligheder ved at begive sig ud til den fjerne Ø. I 1856 rejste hun ud og blev viet i Batavia og drog sammen med sin Mand videre til Bali. Det var medens Mads Lange endnu levede, og da det var den første hvide Kvinde, der tog Ophold paa Øen, var det naturligvis baade for Langes Hus og Balineserne en stor Begivenhed. Hendes Ankomst blev fejret med Kanonsalut, og Balineserne strømmede til langvejs fra for at tage hende i Øjesyn.

Rajahan af Tabanan, Mads Langes gode Ven, havde tidligere indtrængende opfordret en engelsk Kaptajn, som besøgte ham sammen med Lange, til at tage en hvid Kvinde med, naar han næste Gang besøgte Bali med sit Skib, da han var meget interesseret i at se, hvorledes et saadant Fænomen saa ud. Nu opnaaede han endelig at faa sit Ønske opfyldt.

Christian Langes Hustru fødte under sit Ophold paa Bali to Børn og begge disse glædelige Begivenheder blev fejret med Affyring af talrige Kanonskud, hvilket vakte stor Forbløffelse blandt Balineserne, der troede, at Fødselen af ethvert europæisk Barn gav Anledning til saa megen Larm.

Det første fødte Barn var en Pige, som døde paa Bali og blev begravet ved Siden af Mads Lange, medens det andet Barn var en Dreng, der sammen med sine Forældre vendte hjem til Danmark og endnu lever som en veltjent Embedsmand i det danske Toldvæsen.

Faa Aar efter Helms' Besøg døde ogsaa Hans Lange, nedbrudt af Tropesygdomme, og han hviler nu under samme Gravsten som sin Broder. Dermed havde den sidste af de fire kække Brødre Lange, der i sin Tid ombord paa *Syden* drog ud for at søge Lykken, fundet Døden fjernt fra deres Land.

Christian Lange var nu alene tilbage. Han var umiddelbart efter Mads Langes

Død indgaaet som Compagnon i Firmaet. Han fik tilstaaet Borgerret i nederlandsk Indien og indgik i alle de Rettigheder, som var tilstaaet Mads Lange paa Bali. Men han indsaa det haabløse i at fortsætte Kampen, og i 1863 realiserede han alt, hvad der kunde gøres i rede Penge, ladede sit Skib med ostindiske Produkter og vendte med de beskedne Rester, der var tilbage af de forhen saa store Værdier, hjem til Danmark sammen med sin Hustru og Barnet. Ogsaa hans Helbred havde faaet sit Knæk under Tropeopholdet, og han døde allerede 1869 kun 42 Aar gammel efter endnu et Par Rejser til Ostindien med sit Skib. Til Bali kom han aldrig mere.

Saaledes var den vemodige Afslutning paa det stolte Værk, som Mads Lange havde viet sit Liv til at opbygge. Factoriets mange Bygninger stod øde og forladte tilbage og fik Lov til at forfalde. De gyldne Dage for Handelen paa Bali var uigenkaldelig forbi.

Mads Lange havde ejet store Landstrækninger med Rismarker og Kokosplantager, og da den sidste Lange havde forladt Bali, vilde Rajahen af Badong sætte sig i Besiddelse af disse, men det lykkedes en vis Kineser ved Navn Lauw Ho Sin at faa ham til at tro, at hvis han gjorde det, vilde det bringe Ulykke over Landet, hvorfor Plantagerne blev overdraget til Lauw Ho Sin selv.

Den Smule Handel der var tilbage overgik ligeledes til Kinesere, og det varede mange mange Aar, inden en europæisk Købmand paany nedsatte sig paa Bali.

Det ligger nær at spørge, inden vi tager Afsked med den Ø, der havde dannet Skuepladsen for Mads Langes æventyrlige Levnedsløb, hvorledes det siden hen gik de Fyrsteslægter, til hvem han havde været knyttet ved oprigtige Venskabsbaand, og det balinesiske Folk, som han altid havde omfattet med inderlig Sympati og Forstaaelse.

Den Dag kom, da Balinesernes Frihedstrang intet mere kunde udrette mod den hvide Races ubønhørlige Fremmarch. Endnu paa Langes Tid formaaede Lanser og Spyd og middelalderlige Skydevaaben parret med Balinesernes Tapperhed og Dødsforagt at værne Balis Fred. Men overfor knitrende Maskinkanoner blev Kampen haabløs. Eet efter eet bukkede de balinesiske Riger under og indlemmedes i det Nederlandsk-Indiske Kolonirige. I vild og stolt Trods valgte Rajaherne ved Puputan at gaa frivilligt i Døden med hele deres Slægt fremfor et forsmædeligt Liv i ydmygende Underkastelse.

Snart var det en Enkebrænding, udført trods Regeringens Forbud, snart Røveri fra et strandet Skib, der gav Hollænderne Anledning til med Vaabenmagt at sikre sig en genstridig Rajahs Rige.

I 1906 kom Turen til Badong, Rajah Kassimans gamle Rige, hvor Mads Langes Virksomhed havde ligget. Beskyldningen for Tyveri fra et strandet Skib var Krigsaarsagen. Og der var ingen Mads Lange mere til at mægle. Han sov sin sidste Søvn gemt under de frodige Tropeveksters grønne Tæppe tæt ved den Kyst, hvor hans Skibe engang havde færdedes, og hvor de hollandske Panserskibe nu laa og sendte deres Granatregn ind mod de tætbefolkede værgeløse Landsbyer mellem Palmelundene. Nogle Tusind Soldater gjorde Landgang og belærte hurtigt Balineserne om det haabløse i at kæmpe med Lanser mod Maskingeværer, de vendte tilbage til det afbrudte Arbejde paa deres Rismarker og gav iøvrigt Tropperne alt, hvad disse krævede af dem. Men Rajahen havde besluttet sig til at søge Døden tilligemed sin Familie og Paarørende og hele sin Hofstab, og indviede sig gennem Bøn Dagen igennem til Afslutningen. Lægen Gregor Krause, ansat i hollandsk Tjeneste paa Bali, har skildret denne tragiske Begivenhed paa følgende Maade:

»Tropperne nærmede sig paa den brede Vej, der var indesluttet af Mure paa begge Sider. Fra Fyrstens Palads ser man dem rykke frem. Nogle gamle Kvinder og Syge, som ikke kunde gaa, er stukket ned med Dolke. Fra Paladset stiger Flammerne til Vejrs. Et sælsomt Optog skrider ud herfra.

Mænd i straalende røde og sorte Gevandter, barhovede med langt bølgende Haar. I Bæltet lange gyldne juvelfunklende Kris'e. I deres Midte festlig smykkede Kvinder med Blomster i Haaret og Hundreder af Børn omkring sig. Alle bærer de den hvide Kappe, der er bestemt for den, som er viet til Døden. Til sidst viser Fyrsten sig i en gylden Bærestol, der bliver baaret af fire Mænd.

Lydløst og langsomt bevæger Toget sig Tropperne imøde.

Omtrent hundrede Skridt fra dem standser det pludseligt, og Fyrsten stiger ud af sin Bærestol, som Bærerne forsigtigt har stillet paa Jorden. Et Skud fra et gammelt Broncerør, der eksploderer og sønderriver Kanoneren, giver Tegnet, og med hævede Lanser og draget Kris styrter alle sig imod Maskingeværernes Hurtigtild. Artilleriet sender deres Shrapnells ind i den tætte Menneskemængde. Ligene hober sig op og standser de nye Skarer, der træder ud af Paladset. Fuld af Gru standser Tropperne Ilden. Da ser man en Mand i Præstedragt med iskold Sikkerhed støde den højthævede Kris i Brystet paa Mænd og Kvinder, som flokkes omkring ham. Han bliver skudt ned; en anden overtager hans Hverv.

Saarede stikker sig selv eller viser de Døende, der er sønderrevet af Granater, denne Tjeneste. Nye Skarer kommer syngende nærmere, styrter sig frem og falder.

Soldaterne nøler med at skyde. Da kaster Kvinderne en Regn af Guldstykker imod dem: »Her har I det Guld, I kommer efter.« De peger paa deres Bryst for at blive truffet der.

Vejen til Fyrstens brændende Palads er fri. Den europæiske Regeringsrepræsentant, der ofte har været Fyrstens Gæst søger hastig i Lighoben og finder snart Fyrsten. En kristen Præst, der er Sjælesørger for Tropperne, vender fuld af Afsky Blikket bort fra dette hedenske Vanvid og flygter fra Stedet.

Kineseren fra Borneo, der ejede det strandede Skib og paastod at være fra stjaalet 2000 Sølvdollars, græd bitterlig, da han saa Følgerne af sin Anklage. —

Men det balinesiske Folk arbejdede paa deres Rismarker. »Guderne har villet det saaledes.« — — —

— — —

Omtrent samtidig søgte Rajahen af Tabanan paa lignende Vis Døden. To Aar senere blev Riget Kloengkoeng besat af Hollænderne, og Dewa Agoeng, Overhovedet over alle balinesiske Fyrster og den sidste uafhængige Rajah, der endnu var tilbage, viede sig paa samme Maade til Døden med hele sin Slægt.

Det var den sidste frie Fyrste af den gamle berømmelige Hindu-Herskerslægt fra Madjapahit, der dermed udslettedes. Symbolet paa det gamle Orient, der segnede i Døden rettende sin tavse og gribende Anklage mod Sejrherrerne af den hvide Race.

Maskingeværerne havde gjort deres Pligt. Vejen var banet for den europæiske Kultur.

Der er blodige Blade i den hvide Races Kolonihistorie og Bali er eet af dem. Men det vilde paa den anden Side være uretfærdigt at lukke Øjnene for, at den samme ubarmhjertige Kultur, som med blodige Vaaben berøvede Bali dens Uafhængighed, har bragt sine Goder til Solskinsøen. Den har bragt Fred og Ro til et Folk, der forhen sønderreves af evige Kampe mellem Fyrsterne indbyrdes, og skabt Frihed og Tryghed for den store Del af Befolkningen, der tidligere var Rajahernes ydmyge Slaver, fordømt til Udbytning og Mishandling.

Balinesernes gamle Kultur er pietetsfuldt blevet respekteret, og Folket er aldrig kommet til at trælle i europæiske Plantagebedrifter. De passer deres Rismarker og fejrer deres Tempelfester og er tilsyneladende lige saa ubekymrede og lykkelige under de nye Herskere, som de var under Rajaherne i Mads Langes Dage.

Guderne har villet det saaledes. — — —

SLUTNINGEN PAA ÆVENTYRET

Det blev ikke Mads Lange beskaaret, trods de omtrent tyve Aar af sit Liv, han tilbragte paa Bali, og trods sin vidunderlige Energi og sine fremragende Evner og personlige Egenskaber, at efterlade sig et Livsværk, et stort og grundfæstet Handelskompagni, der kunde lade hans Navn leve videre gennem Tiderne, saaledes som han havde fortjent det og vel ogsaa engang drømt om.

Men er end alle de Drømme om det store Æventyr, hvormed han som ung drog ud, forlængst begravet under de smuldrende Ruiner af hans Palads og Factori, saa er der alligevel derude paa sælsom Vis efterladt et lyslevende Minde om Danskeren Mads Lange fra Bali.

Saaledes som det i de Tider ofte var Skik blandt ugifte Europæere i afsides Egne af Ostindien og til en vis Grad er det endnu, havde Mads Lange en indfødt, uofficiel Hustru, først en Balineserinde og derefter en Kineserinde, der hed Sang Nio.

Med Balineserinden havde han en Søn, som hed Andreas Emil og var opkaldt efter Mads Langes Broder Emil, der som tidligere nævnt druknede for Øjnene af sin Broder i Brændingen ved Balis Kyst.

Mads Langes kinesiske Kone, Sang Nio, fødte ham en Datter, der fik Navnet Cecilie efter hans Moster Cecilie Bay, Ida Bays Moder, som han satte stor Pris paa. De to Børn var omtrent en halv Snes Aar, da Mads Lange døde, og blev begge sendt til Singapore for at gaa i Skole. Andreas Emil drog som voksen til Borneo; han levede mange Aar i Sarawak, hvor han var Sekretær hos Rajah Brook, og efterlod sig ni Børn og talrige Børnebørn.

Denne Søn forsøgte endnu saa sent som i 1906, da Hollænderne satte sig i Besiddelse af Badong, at faa anerkendt sin Arveret til de Jordbesiddelser, som Mads Lange havde ejet, og som Rajahen havde lagt Beslag paa, men han maatte opgive at gennemføre sit Krav.

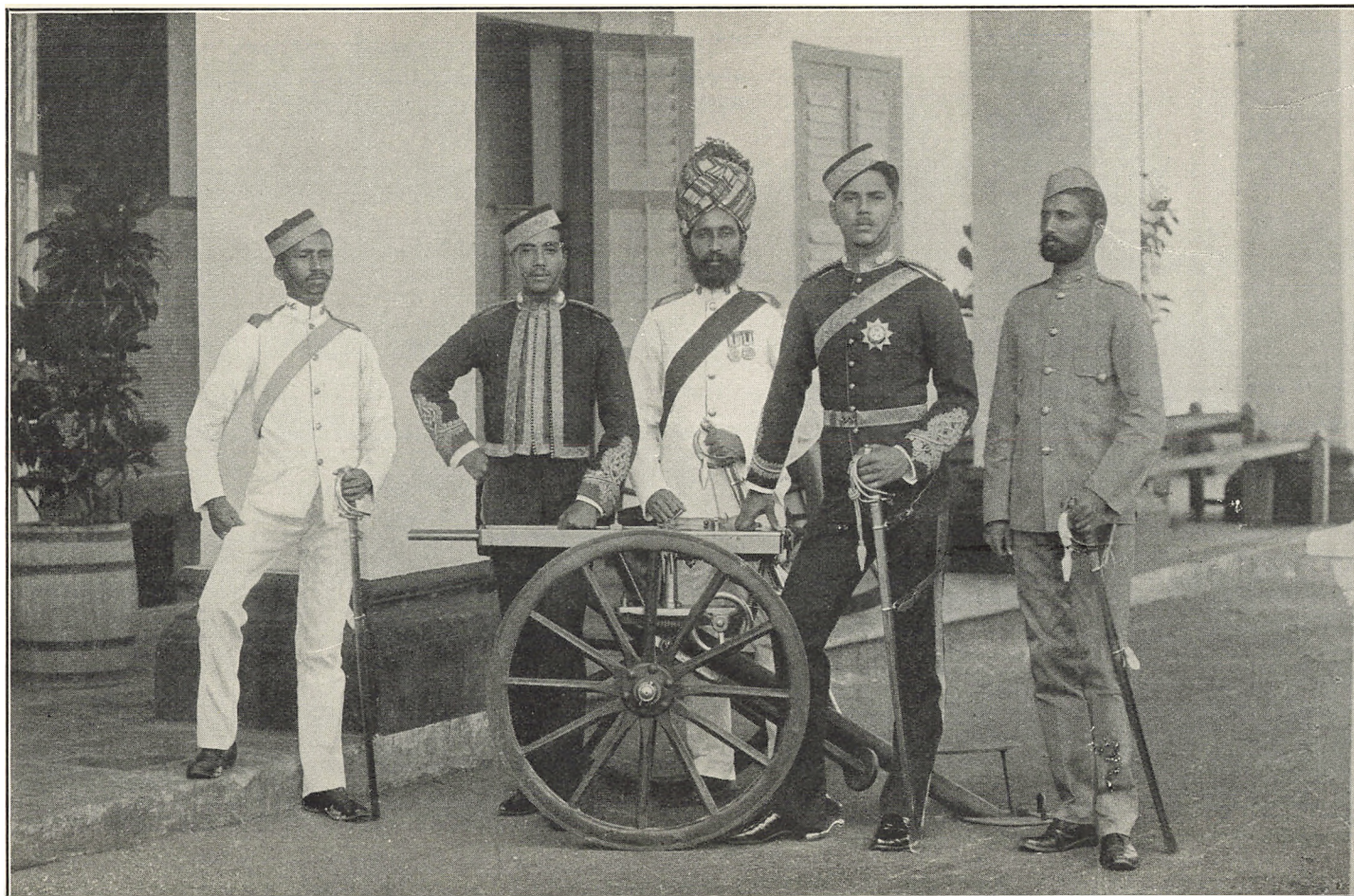
Nona Celie — Jomfru Celie — som Balineserne kaldte Mads Langes Datter, blev, efter at have afsluttet sin Skolegang paa en Klosterskole i Singapore, optaget i en engelsk Familie og rejste med denne til Indien og senere til Frankrig

Sultan Abu Bakar af Johore.
Mads Langes Svigersøn.

Sultan Ibrahim af Johore.
Mads Langes Barnebarn.

Mads Langes Barnebarn, Sultan Ibrahim, som Kronprins.

og England. Senere vendte hun tilbage til Singapore, og her traf hun i 1870 Sultan Abu Bakar af Johore.

Denne Sultan, hvis Rige omfattede Sydspidsen af Malakkahalvøen og laa lige op til Singaporeøen, var meget anset og afholdt baade i Singapore og vidt om i Østen. Ogsaa i England, som han ofte besøgte, var han kendt og populær. De engelske kongelige Prinser, som besøgte Østen: Hertugen af Edinburgh, Prinsen af Wales og hans Broder, nød hans Gæstfrihed. Han var derfor ogsaa velkendt ved det engelske Hof og af de fornemme Kredse i London.

Sultan Abu Bakar forelskede sig i Cecilie og giftede sig med hende, og Mads Langes Datter blev saaledes Sultana af Johore og fik en Søn og en Datter. Abu Bakar havde i Modsætning til de fleste andre orientalske Fyrster intet Harem, saa Nona Celie var baade Første- og Enehustru, og hendes malajiske Titel var Inche Besar.

Da Sultan Abu Bakar i 1895 døde i England, lod den engelske Regering som en Æresbevisning et britisk Orlogsskib føre hans Lig til Johore. Hans Søn Ibrahim blev højtidelig kronet til Sultan og hersker endnu over Johore.

Nona Celies Datter blev gift med Sultanen i Malajstaterne Pahang, et andet af Rigerne paa Malakkahalvøen.

Mads Langes Datter levede endnu som en ældgammel Dame i Johore, da denne Bog blev skrevet. Selv om det ikke er i Overensstemmelse med Hofetiketten, at fremmede Herrer besøger Sultanens Moder, har dog enkelte Danske haft Lejlighed til at hilse paa hende. Helms, der var en god Ven af gamle Sultan Abu Bakar, og var Gæst i hans Palads Astana i Johore, fortæller i et Brev om sit Besøg hos Cecilie, som syntes at glæde hende meget. Ibrahim var den Gang en Snes Aar gammel, en smuk og velbygget ung Mand, som Moderen med megen Tilfredshed sagde om, at han slægtede sin danske Bedstefader paa. »Han er en Lange,« sagde hun med megen Stolthed til Helms; denne tilføjer i sit Brev, at det ikke blot er i det Ydre, at Ibrahim ligner Mads Lange, ogsaa i Karakteren. Han er modig og energisk, en fuldendt Rytter og forvoven Jæger, men han er vild og ubesindig. Og det falder ham ikke altid let at underordne sig Englænderne, der til en vis Grad har Kontrol med hans Rige.

Sultan Ibrahims urolige Blod, som hans Bedstefader faar Skylden for, ruller, efterhaanden som Tiden er gaaet, knap saa heftigt som i Ungdomsaarene. Han omfatter Forholdene i sit Rige med stor Interesse og Energi og ejer selv værdifulde Gummiplantager, hvis Drift han nøje overvaager. Han er endnu som i Ungdomsaarene en uforfærdet, for ikke at sige dumdristig Jæger. Det vrimler med Tigre i Johore, og han har med egen Haand nedlagt over 50 Stykker af dette kongelige Vildt, men ikke som de fleste indiske Fyrster fra Elefantryk. Sultan

Ibrahim opsøger til Fods Tigeren i Junglen og møder den Ansigt til Ansigt, og giver den sin Chance.

Ved et mærkeligt Spil af Skæbnen ligger nogle af Ø.K.'s store Gummiplaner netop i Sultan Ibrahim's Rige, og unge Danske har derfor jævnlig været Gæst i hans Palads, ligesom han ofte har deltaget i festlige Sammenkomster sammen med Danskere i Klubben i Johore.

Saaledes mødes altsaa et Barnebarn af den gamle danske Ostindiefarer i Skikkelse af en indisk Fyrste med unge Danske, ansat i det store Handelscompagni, som et halvt Aarhundrede efter Langes Tid skabtes af en anden dansk Ostindiefarer, H. N. Andersen.

Det er Mads Langes Drøm om et mægtigt og vidtomspændende ostindisk Handelscompagni under dansk Flag, som alligevel en Dag er gaaet i Opfyldelse.

Men hvor højtflyvende hans Planer end var, da han som ung drog ud i Verden, drømte han næppe, da han paa sin Vej ud til Kina gled forbi Malakka-kysten, om det forunderlige Æventyr, at hundrede Aar senere skulde et Barnebarn af ham herske som Sultan i et af disse Riger og et andet Barnebarn være Sultaninde i Nabostaten.

— — —

Da jeg paa Tilbagerejsen fra Bali passerede Singapore, anede jeg ikke, at Mads Langes Datter, den gamle Sultana endnu var i Live og boede i Johore kun et Par Timers Rejse fra Singapore.

Godt og vel et Aars Tid efter at denne Bog var udkommet, førte Skæbnen mig atter til den By, hvor Østens gamle Kongeveje mødes. Det første, jeg gjorde, var at tage op til Johore, hvor Inche Besar endnu levede stille og tilbagetrukket i en Bungalow i Udkanten af Johore, for at overrække hende et Eksempplar af Bogen om hendes Fader.

Jeg var opfyldt af spændt Forventning, da jeg havde afleveret mit Kort med et Par Ord om mit Ærinde til Sultanaens kinesiske Tjener. Maaske traf jeg blot en ældgammel, affældig Kvinde, som kun talte Malajisk og forlængst havde mistet enhver Erindring og Interesse for sin Faders forunderlige Levnedsløb og det lille Land fjernt mod Nord, hvorfra han stammede.

Der mødte mig en stor Overraskelse. Efter faa Minutters Ventetid kom en lille, hvidhaaret Dame ud til mig og bød mig Velkommen paa fortræffeligt Engelsk:

»De er Dansk — ja, jeg altsaa er Mads Langes Datter,« sagde hun, mens et stort Smil lyste over Ansigtet.

Det var en forunderlig, næsten højtidelig Følelse, der fyldte mig, da jeg hørte disse Ord. Jeg havde hele Tiden, mens jeg arbejdede paa at kalde den gamle Ostindiefarers Levnedsløb frem fra Glemselen, haft Følelsen af, at jeg levede

mig tilbage i en længst forsvunden Tid. De Mennesker, der var knyttet til hans Historie, smuldrede forlængst i deres Grave, og næsten et helt Aarhundrede havde kastet Glemselens Støv over de Begivenheder, han var Midtpunktet i. Alt, hvad jeg havde haft i Hænderne i Forbindelse med Mads Lange, var døde Ting: gulnede Dokumenter og Breve og Gaver, der var gaaet i Arv fra Slægt til Slægt, og her stod pludselig hans eget Kød og Blod lyslevende foran mig, hans egen Datter, der som lille Pige havde trippet ved sin Faders Haand rundt i Paladset paa Bali og siddet paa hans Knæ og leget om Aftenen, naar Dagens Travlhed var endt og Mads Lange samledes med sine Brødre og deres europæiske Hjælpere omkring det store Bord i Billardstuen.

Nu var hun en gammel Dame omkring de firs, men rask og rørig og fuld af Liv og med saa frisk og klar en Hjerne, som man sjældent møder hos et Menneske i den Alder, især ikke i Troperne. Der lyste et kønt og klogt Smil over hendes Ansigt, og hun havde arvet sin Faders klare, blaa Øjne. Den gamle Sultana var stadig levende interesseret i det fjerne Land, hvorfra hendes Fader stammede, og som det altid havde været hendes højeste Ønske at besøge. Hun vidste, at Mads Lange var født paa en Ø, der hed Langeland, og dette Navn havde givet hende den nærliggende Tanke, at hele Øen havde Navn efter og tilhørte Slægten Lange, en spøgefuld Vildfarelse, som jeg ikke nænnede at rive hende ud af.

Alt, hvad der vedrørte hendes Fader, omfattede hun med den mest levende Interesse, og hendes Hukommelse var forbavsende klar og skarp. Hun kunde endnu beskrive Mads Langes Palads og dets Indretning med mange Enkeltheder, som jeg fra de gamle hollandske Beretninger vidste var fuldkommen korrekte. Lige saa levende stod Minderne fra det daglige Liv i Hjemmet; sin Fader huskede hun ganske klart, og hun mindedes endnu, at han havde haft en Kvartet, hvor han selv spillede Violin, Broderen Hans Fløjte, Nevøen Christian Violoncel og en fjerde Langelænder Klaver, ofte sad de til sent paa Natten og spillede og sang danske Melodier.

Da den gamle Sultana havde fortalt denne Erindring, sad hun et Øjeblik eftertænksomt, som om hun vilde kalde noget frem, der laa gemt dybt nede i Erindringen. Saa gav hun sig pludselig til at nynne en gammelkendt Melodi med sin spæde Stemme, det var den gamle danske Soldatersang »Dengang jeg drog afsted ...«, og hun kunde tilmed huske Navnet »Den tapre Landsoldat« og enkelte Brudstykker af den danske Tekst, skønt hun ikke forstod, hvad de betød.

Den Sang havde Inche Besar lært som lille Pige nede paa Bali, hvor Langekvartetten ofte havde spillet den; rimeligvis var den bragt ud til Bali af Langes danske Skippere i Krigsaarene 1848—50, da den var paa alles Læber herhjemme.

Dette lille patriotiske Træk faldt godt i Traad med, at Mads Lange under denne Krig sendte adskillige Tusind Rigsdaler hjem til Støtte for sit Fædreland.

At jeg skulde opleve at høre Mads Langes egen Datter nynne »Den tapre Landsoldat«, havde jeg aldrig drømt om, og min Overraskelse og Forbløffelse herover morede den gamle Sultana meget.

Bogen om »Mads Lange til Bali« var hun levende interesseret i. Jeg maatte oversætte det ene Afsnit efter det andet for hende og forklare hende hvert enkelt Billede. Da vi naaede til det gamle Fotografi af Ida Bay, maatte jeg fortælle hende den lille vemodige Historie om hendes Faders Ungdomskærlighed, den lille Kusine Ida Bay, der ventede forgæves de mange Aar hjemme i den lille By paa Langeland paa, at Mads Lange en Dag skulde komme sejlene med sit Skib og tage hende med sig ud til sit Palads paa Æventyrøen Bali.

Den gamle Sultana saa længe og tankefuldt paa Ida Bays Billede. Saa sagde hun stilfærdigt: »Maaske var det bedst, at det gik, som det gik; Livet derude i de Tider havde saa mange Sider, som en ung hvid Kvinde ikke drømte om eller vilde kunne forstaa — — jeg tror ikke, at hun var blevet lykkelig — — forresten kender jeg godt Ida Bays Navn,« føjede hun til med et lille underfundigt Smil.

Uden nærmere Forklaring rejste hun sig og gik ind i Værelset ved Siden af. Et Øjeblik efter kom hun tilbage med en stor Dokument Konvolut.

»Nu har De fortalt mig saa meget om min Faders Liv, som jeg ikke kendte før, til Gengæld skal jeg vise Dem et Dokument, som De sikkert ikke aner eksisterer. Det er min Faders Testamente.«

Med disse Ord lagde hun nogle gulnede Ark paa Bordet foran mig.

— — —

»I Dag, Lørdag den 25' Oktober 1851, fremtraadte for mig, Jonkheer Theodoor van Capellen, fungerende Assistent Resident i Banjoewangi, Java, Mr. Mads Johansen Lange, Købmand i Badong Bay paa Bali, som tilkendegav og erklærede overfor mig, den fungerende Notarius, at han ønskede at oprette Testamente vedrørende de Værdier, han maatte efterlade sig — — —«

Saaledes lød i Oversættelse den højtidelige Indledning til Ostindiefareren Mads Langes Testamente.

Det var Mads Langes omsorgsfulde og trofaste Karakter, der talte ud af hver Sætning i dette gamle Dokument. Hver enkelt, der stod hans Hjerte nær saavel ude paa Bali som hjemme i Danmark, havde han betænkt i sin sidste Vilje.

Hans første Tanke gælder hans to Børn, Andreas Emil og Cecilie — »mine anerkendte og naturlige Børn«, som han kalder dem i Testamentet — til hver

af dem fastsætter han en Sum paa 10,000 Gylden til Sikring af deres Opdragelse. Desuden skal Cecilie arve det store Hus, som Mads Lange ejer i Banjoe-wangi med hele dets Indbo, Sølvservice og Sølvtoj.

Cecilies Moder — Mads Langes kinesiske Kone, Sang Nio, faar Ret til at bo i Huset, saalænge hun lever, og faar tildelt en Sum til Sikring af hendes Underhold. Denne Bestemmelse ligger Mads Lange saa meget paa Hjerte, at han udtrykkelig tilføjer: »Jeg paalægger Executorerne af mit Testamente at vaage omhyggeligt over, at dette mit Ønske efterkommes.«

Havde Mads Lange et Hjerte af Guld, var der til Gengæld flere Kamre deri, for næsten i samme Aandedrag vender hans Tanker sig mod hans Ungdoms Elskede Ida Bay hjemme i Rudkjøbing, som han ikke har set i tyve Aar, og Testamentets næste Bestemmelse tildeler hende en Sum paa 4000 Gylden og 2000 spanske Dukater.

Det var fra disse Linier i Testamentet, at den gamle Sultana kendte Ida Bays Navn uden at ane hvilken Rolle, hun havde spillet i hendes Faders Liv.

Mads Langes Tanker gaar videre til hans gamle Moder hjemme i Rudkjøbing, til hans Brødre i Danmark og deres talrige Børn, til dem alle fastsættes der i Testamentet større eller mindre Summer, der tilsammen med de øvrige Arveparter udgør en ganske anselig Formue.

Efter at have betænkt alle, der staar ham nær hjemme i det gamle Land, træffer han Beslutning om hele sin store Virksomhed paa Bali og bestemmer, at Broderen Hans og Nevøen Christian skal føre den videre, indtil hans Søn engang med Tiden kan tage hans Gerning op.

Endelig træffer han i Testamentet Bestemmelse om sine kæreste Ejendele:

»Til min Søn efterlader jeg endvidere min Yndlings Guldgris, mine danske Pistoler, mit Guldur og Kæde, min Minie-Riffel, min engelske Kaarde, min Kikkert og mine Ordensdekorationer — ikke for at han skal bære dem, men som et Minde om mig.«

Saaledes havde Mads Lange beskikket sit Hus og gavmildt og betænksomt fordelt det jordiske Gods, han maatte efterlade sig, og kunde med god Samvittighed gaa ombord i sin Skonnert *Venus* og styre tilbage til Bali.

Han var paa det Tidspunkt endnu saa rig en Mand, at Testamentets Gennemførelse i Tilfælde af hans Død ikke vilde volde nogen Vanskeligheder; men tre Aar senere tvang Forholdene ham til at gøre en Tilføjelse til sit Testamente, hvori han som Følge af de store Tab, han har lidt i sin Forretning, og Forlis af Skibe bestemte, at de forskellige Summer, der skulde udbetales efter hans Død, skulde nedskrives til omtrent det halve. Den eneste Arvelod, som han ikke kunde bringe over sit Hjerte at formindske, var den, der var tiltænkt Ida Bay.

— — —

»Min Fader var en god Mand og en trofast Mand, og han drømte ikke om, hvordan det vilde gaa paa Bali, naar han var borte,« sagde den gamle Sultana med et lille vemodigt Smil, mens hun nænsomt samlede de gulnede Ark sammen og lagde dem tilbage i Konvolutten.

— — —

Endnu en god Stund sad jeg og lyttede til den gamle Inche Besar, mens hun fortalte om sit eget Liv, der havde været næsten ligesaa forunderligt et Æventyr som Mads Langes — Datter af en dansk Fader, opdraget paa europæisk Vis, i femogtyve Aar gift med en indisk Fyrste, og alligevel gennem sit lange Liv trofast knyttet til sin Moders kinesiske Slægt paa Bali — en lille mærkelig Kvinde med et mildt og verdensklogt Smil, der havde Rod i tre Racer og syntes at forstaa dem alle tre og kende dem til Bunds.

Da jeg havde taget Afsked med den gamle Sultana og igen stod udenfor hendes Bungalow i den flimrende Sol, var det, som om jeg havde været borte i en helt anden Verden — Hundrede Aar tilbage i Tiden — ad Johores Palmeallee med de brede cementerede Kørebaner og de susende Biler vendte jeg tilbage til Virkeligheden.

Ved Afskeden havde jeg lovet Inche Besar at lægge Blomster paa hendes Faders Grav, naar jeg om kort Tid igen besøgte Bali. Det Løfte holdt jeg, men hende selv gensaa jeg aldrig mere. I de følgende Aar førte Skæbnen mig til helt andre Egne af Kloden, og en Dag fortalte et Brev fra Singapore mig, at Mads Langes Datter, Inche Besar, var død i Johore omtrent 90 Aar gammel.

Besøger man nu om Stunder den Egn af Bali Syd for Badong, hvor Mads Langes store travle Virksomhed engang laa, er der kun faa og fattige Minder tilbage. Nogle forvitrede Murrester kigger frem mellem et Vildnis af Bregner og Slyngeplanter og betegner Stedet, hvor hans Palads og Factori har ligget. Store tunge rustrøde Stykker Støbegods: Tandhjul og Valser fra Oliemøllen ligger halvt begravet i Jorden, overgroet af frodige Tropevækster. Men Vejen, som Mads Lange anlagde for at kunne køre sine Varer fra Stranden til Factoriet, den eneste der var farbar for en rigtig Vogn, ligger der den Dag i Dag.

Ong Po Hien, en Slægtning til Mads Langes kinesiske Hustru: Sang Nio, der paa Sultanmoderens Foranledning hægede om hendes Faders Grav, fortalte mig, at hans Navn blandt Balineserne var Lange Gdé eller Lange Toewa: »Den store Lange« eller »Den gamle Lange«, i Modsætning til Broderen Hans, der kaldtes Lange Tngah: Den mellemste Lange og Nevøen Christian, som hed Lange Moeda: Den unge Lange.

Det er ogsaa Ong Po Hien der oplyser, at de europæiske Grave, der laa i

Nærheden af Mads Langes, gemte andre Danske, der har været ansat i Langes Tjeneste.

Der levede endnu i Koeta en ældgammel Balineser ved Navn Nanang Seseh, som huskede Lange Toewa og fortalte om, hvor god en Mand han var. Han havde været Kusk for Mads Lange og kørt for ham paa hans egen Vej mellem Factoriet og Stranden.

— — —

I en lille Lund af Kokospalmer nogle faa Kilometer SydØst for Koeta nær ved den Vej, han selv anlagde, laa Mads Langes Grav. I en lille lav Høj med et muret Gravsted, Side om Side med Broderen Hans gemtes Støvet af ham. En forvitret Stenplade dækkede Graven. Dens engelske Indskrift, hvoraf kun det nederste venstre Hjørne manglede, lød saaledes:

SACRED
TO THE MEMORY
OF
MADS JOHANSEN LANGE
KNIGHT OF THE NEDERL: LEEUW
AND DANISH GOLD MEDAL.
BORN IN THE ISLAND LANGELAND
DENMARK
18TH SEPTEMBER 1807
DEPARTED THIS LIFE AT BALIE
13TH MAY 1856
(A)FTER A RESIDENCE OF 18 YEARS
ON THIS ISLAND
(THIS MONUM)ENT IS ERECTED BY HIS
(?)S BROTHER AND NEPHEW.

Over Mads Langes Grav lod den hollandske Regering i 1927 rejse et højt og stateligt Mindesmærke til Ære for den danske Sydhavsfarar og Bali Pioner, der var lige saa anset og beundret af Hollænderne, som han var elsket af det balinesiske Folk.

Verner Helms skriver i Slutningen af sin smukke Skildring af Mads Lange følgende varmhjertede Mindeord:

»Han var en Magt i Landet, og Balineserne frygtede ham, men beundrede ham og elskede ham. Skønt streng, var han ædelmodig næsten til Svaghed og loyal i sin Tillid uden at tænke paa Følgerne for sig selv. — — — Jeg er sikker paa, at Balineserne vil gemme Mindet om ham som en Skat i deres Hjerter, thi han var for dem en sand Ven og Velgører.«

Og Helms har faaet Ret.

Mads Lange sover nu sin sidste Søvn ude paa den lille Solskinsø, hvor han levede sit daadrige Liv. Han hviler i Skyggen af de vuggende Kokospalmer, mellem hvilke han engang færdedes, og nær Havet, han elskede. Det stolte Værk, han byggede op, og hans vidtfavnende Drømme og Forhaabninger er sunket i Grus, som Murene i hans Palads, og kun den hvide Stenplade, der dækker hans Grav, bærer hans Navn, men trods de mange Aar, der er svundet siden han færdedes blandt Balineserne, er Lange Toewa ikke glemt af dem. Det Ry, der endnu lever i Befolkningen, vidner om, hvor højt de værdsatte ham, og fortæller om hans Gavmildhed og Gæstfrihed og hans Hjælpsomhed mod Fattige og Syge.

— — —

Æventyret om Mads Lange er endt, Æventyret om Styrmanden fra den lille By Rudkøbing, der med Hæder skrev sit gode danske Navn uudslettelig ind mellem de Pionerer i Ostindiens Historie, som Europa har Ret til at nævne med Ære.

Han var en af sit Lands trofaste Sønner, der ude i Verden kastede Glans over Danmarks Navn. Derfor fortjener han at mindes og hans fjerne Grav at værnes.

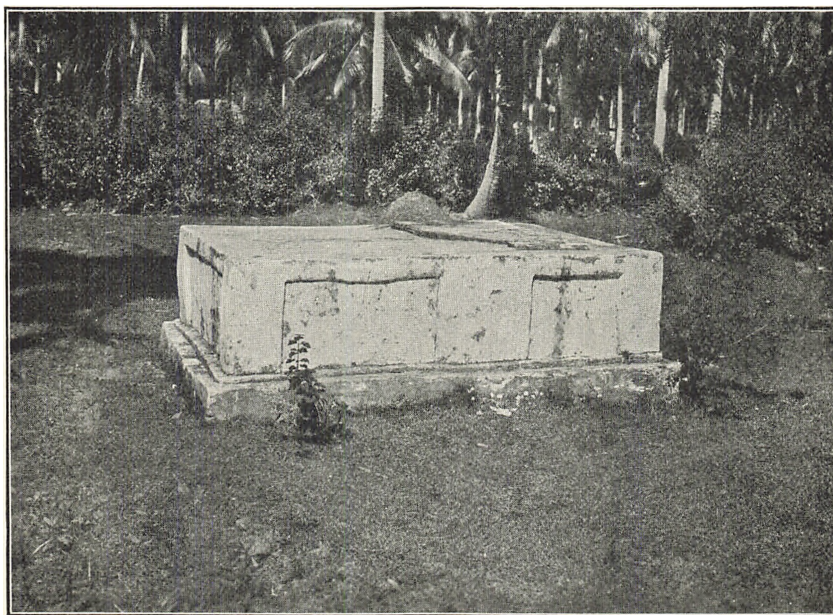
Med den indiske Post have vi modtaget det sørgelige Budskab, at Kjøbm. og Hollandsk Regjerings-Agent Mads Lange, Ridder af den Nederlandske Løveorden, den 13de Mai d. A., efter en kort Sygdom, er afgaaet ved Døden i en Alder af 48 Aar, paa Handelsetablisementet Bali Badong i Ostindien, hvor han havde tilbragt over Halvdelen af sit meer end almindelig virksomme og farefulde Liv.

Det mildner vor Smerte at en kjærlig Broderhaand har lukt hans Øie og at et hæderligt Minde vil hegne om hans fjerne Grav.

Skjøndt tabt for os vil han leve i en stedsevarende kjærlig Erindring hos sine efterladte Forældre og Brødre.

Rudkjøbing den 16de August 1856.

Avertissement om Mads Langes Død i Berlingske Tidende.

Mads Langes Grav.

De sidste Rester af Mads Langes Factori.

EFTERSKRIFT

I dette Øjeblik, hvor Bogen om Mads Lange ligger færdigskrevet foran mig, og jeg blader igennem de talrige Sider, der rummer hans Historie, mindes jeg uvilkaarlig, hvor faa og spinkle de Oplysninger var, hvormed jeg for omtrent 2 $\frac{1}{2}$ Aar siden forlod Bali. Jeg vovede ikke at tro paa, at det endnu var muligt saa mange Aar efter hans Død at samle tilstrækkelig mange paalidelige Oplysninger til at skildre hans Levendsløb og belyse hans sjældne Personlighed.

Naar det alligevel er lykkedes gennem disse Aars Samlerarbejde at tilvejebringe saa omfattende et Materiale, at denne Bog kunde bygges derpaa, føler jeg Trang til, idet den sendes ud, at takke de mange herhjemme og i Udlandet, uden hvis Imødekommenhed og Hjælpsomhed dette Resultat ikke vilde være naaet.

Jeg bringer først og fremmest de Hollændere min Tak, som med saa stor Beredvillighed har bistaaet mig: Den tidligere Resident over Bali og kendte Baliforsker, Hr. Damsté, gennem hvis Initiativ det bl. a. er lykkedes at opspore de gamle Breve, skrevet af Mads Lange, og værdifulde Oplysninger vedrørende hans Forhold til det balinesiske Folk.

Gennem Hr. Archivar G. Lekkerkerkers udførlige Studier over Bali er et værdifuldt Materiale, deriblandt de forskellige ikke tidligere offentliggjorte Rapporter og Dokumenter angaaende Lange, tilvejebragt.

Endvidere skylder jeg Medlemmer af Familierne Lange, Bay og Helms Tak for den Imødekommenhed, hvormed de har hjulpet til at opspore og stille til Raadighed, hvad der endnu fandtes herhjemme af Oplysninger og Efterladenskaber i Forbindelse med Mads Lange. Ikke mindst gælder dette Verner Helms' Datter, Frøken Vera Helms, London, der beredvilligt har stillet sin afdøde Faders interessante Optegnelser og Billeder vedrørende hans Ophold paa Bali i Langes Tjeneste til Raadighed.

Sluttelig takker jeg Dr. phil. Poul Tuxen og Dr. phil. K. Wulff for Raad og Vejledning vedrørende de sproglige og historiske Omraader, der berøres i Bogen, samt Læge Brøns og cand. mag. Heide, der har bistaaet med Oversættelserne af de hollandske Tekster.

København, Oktober 1925.

Aage Krarup Nielsen.

LITTERATUR

Foruden Dokumenter og Breve fra Arkiver og Privateje ligger følgende Forfatters Værker og Afhandlinger til Grund for denne Bog:

Ludvig Verner Helms: Pioneering in the far East. London 1882.

Lauts: Het Eiland Bali. Amsterdam 1848.

C. Lekkerkerker: »Die Volken van Nederlandsch Indie«, De Baliërs.

- Het Voorspel der Vestiging van de Nederlandsche Macht op Bali en Lombok, i Tidsskriftet: Bijdragen tot de Taal, Land- en Volkenkunde van Nederland. Ind. Deel 79.

A. W. P. Weitzel: De derde militaire Expeditie naar het Eiland Bali in 1849. Utrecht 1850.

Dr. Gregor Krause: Die Insel Bali. Hagen i W. und Darmstadt 1921.

Dr. Julius Jacobs: Eenigen tijd onder de Baliërs. Batavia 1883.

van Hoëvell: Reis over de Eilanden Bali en Lombok 1846. Tidsskriftet: Verhandelingen van het Batav. Genoots. voor Kunsten en Wetenschappen. (Vh. B. G.) XXII, 1849.

- Tijdschrift v. Nedl. Indie 1845.

Dr. Greiner: Over Land en Zee. Tijdschrift v. Nedl. Indie 1873—74.

Dr. Friedrich: Tijdschrift v. Nedl. Indie 1849.

- Nieuwe Rotterdamsche Courant. Decemb. 1848.

P. L. Bloemen Waanders: Dagverhaal eener reis over Bali 1856. Tijdschrift v. Nedl. Indie 1870.

L. G. Heyting: Het Graf van den Deen Mads Johansen Lange. Het koloniaal weekblad 1925, Nr. 19.

Dr. W. G. C. Byvanck: Onze Betrekkingen tot Lombok. De Indische Gids 1895.

R. van Eck: Een en ander over Bali. Tijdschrift v. Nedl. Indie 1880.

Melvill de Carnbec: Zeitschrift der Deutschen Morgenländ. Ges. 1849. III.

Dr. E. B. Kielstra: Een paar avonturiers in Oost-Indie. Tijdschrift »Indie« April 1919.

- Die Indische Archipel.

Kapt. G. Blom: Het verongelukken van het fregatschip »Overijssel«.

Steen Bille: Corvetten »Galathea«s Rejse. København 1850.

Henry Hellssen: Mads Langes Dattersøn. Berlingske Tid., Marts 1922.

Endvidere Artikler vedrørende Bali af unavngivne Forfattere i følgende Aviser og Tidsskrifter:

The journal of the Indian Archipelago and Eastern Asia V. 1851.

Singapore Free Presse. Juni 1839.

The Sidney Colonist. April 1840.

Nieuwe Rotterdamsche Courant. 1850.

Langelands Avis. December 1850.

INDHOLD

Solskinsøen Bali	5
Fra Langeland til Lombok	13
Fem stormfulde Aar	20
De første Europæere paa Bali	31
Mads Lange begynder forfra	41
Mads Lange set gennem hollandske Brilller	51
Mellem Folk og Fyrster paa Bali	60
I Krigens Tegn	69
Helms kommer til Bali. Dagligt Liv i Koeta	80
Festen hos Rajah Kassiman	88
En balinesisk Fyrstes Baalfærd	93
Balinesernes Kamp for Friheden	101
Mads Lange som Fredstifter	109
Mads Lange og Danmark	119
Mads Langes sidste Aar	127
Slutningen paa Æventyret	136
Efterskrift	145
Litteratur	146

